

NORWEGIAN JOURNAL OF DEVELOPMENT OF THE INTERNATIONAL SCIENCE

№56/2021

Norwegian Journal of development of the International Science

ISSN 3453-9875

VOL.3

It was established in November 2016 with support from the Norwegian Academy of Science.

DESCRIPTION

The Scientific journal “Norwegian Journal of development of the International Science” is issued 24 times a year and is a scientific publication on topical problems of science.

Editor in chief – Karin Kristiansen (University of Oslo, Norway)

The assistant of the editor in chief – Olof Hansen

- James Smith (University of Birmingham, UK)
- Kristian Nilsen (University Centre in Svalbard, Norway)
- Arne Jensen (Norwegian University of Science and Technology, Norway)
- Sander Svein (University of Tromsø, Norway)
- Lena Meyer (University of Gothenburg, Sweden)
- Hans Rasmussen (University of Southern Denmark, Denmark)
- Chantal Girard (ESC Rennes School of Business, France)
- Ann Claes (University of Groningen, Netherlands)
- Ingrid Karlsen (University of Oslo, Norway)
- Terje Gruterson (Norwegian Institute of Public Health, Norway)
- Sander Langfjord (University Hospital, Norway)
- Fredrik Mardosas (Oslo and Akershus University College, Norway)
- Emil Berger (Ministry of Agriculture and Food, Norway)
- Sofie Olsen (BioFokus, Norway)
- Rolf Ulrich Becker (University of Duisburg-Essen, Germany)
- Lutz Jäncke (University of Zürich, Switzerland)
- Elizabeth Davies (University of Glasgow, UK)
- Chan Jiang (Peking University, China) and other independent experts

1000 copies

Norwegian Journal of development of the International Science

Iduns gate 4A, 0178, Oslo, Norway

email: publish@njd-iscience.com

site: <http://www.njd-iscience.com>

CONTENT

ECONOMIC SCIENCES

Kubai O.

THEORETICAL PRINCIPLES AND PRACTICAL ASPECTS
OF FUNCTIONING OF ORGANIZATIONAL AND
ECONOMIC MECHANISM OF REPRODUCTION OF
PRODUCTION AND RESOURCE POTENTURE3

Savina S.

MARKETING SUPPORT OF COMPETITIVENESS
MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES17

Strelnikova S.

MANAGEMENT OF STRATEGIC CHANGES OF
TELECOMMUNICATION ENTERPRISES IN THE
CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION.....25

Baldynyuk V., Tomashuk I.

THE IMPACT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES
ON THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF
UKRAINE29

JURISPRUDENCE

Naumenko Yo.

PROBLEM ISSUES OF DETERMINATION OF CRIMES IN
THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY RELATED TO
CORRUPTION COMPARATIVE CRIMINOLOGICAL
PRESENT41

PEDAGOGICAL SCIENCES

Demchenko J.

CONSULTATION PROGRAMS OF HUMAN SERVICES IN
THE USA46

Kozubovska I., Postoluk M., Milyan Z.

SOME PECULIARITIES OF LEARNING EXPERIENCE IN
PRIMARY SCHOOLS OF GREAT BRITAIN51

Mykytenko N., Baybakova O.

MULTICULTURAL EDUCATION AS AN IMPORTANT
PART OF AMERICAN EDUCATIONAL SYSTEM55

Povidaichyk M.

BENCHMARKING APPROACH TO THE FORMATION OF
TEACHER COMPETITIVENESS58

Khominets S.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOBILITY OF THE
TEACHER IN THE CONDITIONS OF THE MODULAR
ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS.....61

POLITICAL SCIENCES

Tran Thi My Ngoc

POLITICAL AND LEGAL GROUNDS FOR THE
PARTICIPATION OF VIETNAMESE WOMEN IN PUBLIC
ADMINISTRATION GOVERNMENT.....65

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

Trofimova N.

SPIRITUAL DEVASTATION IN YOUTH AS A POSSIBLE
RESULT OF AN IDENTITY CRISIS.....68

ECONOMIC SCIENCES

THEORETICAL PRINCIPLES AND PRACTICAL ASPECTS OF FUNCTIONING OF ORGANIZATIONAL AND ECONOMIC MECHANISM OF REPRODUCTION OF PRODUCTION AND RESOURCE POTENTURE

Kubai O.

*Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor of the Department Agrarian Management and Marketing,
Vinnytsia National Agrarian University
Ukraine, Vinnytsia*

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-3-16](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-3-16)

Abstract

The development of a market economy, instability of the external environment, reform of property relations, irrational distribution, inefficient use of available economic resources, exacerbation of contradictions in the development of productive forces and production relations highlight the need to increase the efficiency of enterprises.

The issue of efficient use and reproduction of production and resource potential at the level of the agrosphere is widely covered in the economic literature. The severity of the problem of resource provision of agricultural production and the multi-vector solutions solve it in a number of leading in modern scientific research.

The relevance of the study is due to the fact that the efficient and competitive operation of each individual agricultural enterprise is virtually impossible without quality and economically sound development of its production and resource potential.

Keywords. management, resources, organizational and economic mechanism, resource conservation, potential, resource provision, competitiveness.

At the current stage of development of the agricultural market, characterized by significant demand dynamics, uncertainty in the global dimension, instability of food supply due to climatic, industrial, economic and socio-political factors, one of the priorities of corporate leadership is the formation and assessment of current and future opportunities. That is, it is about assessing their potential, balancing the capabilities of corporate formations with the potential of the external environment to achieve certain goals and to operate in a competitive environment.

In particular, Kaletnik G.M. notes that the development of agricultural production and its economic efficiency is determined by the production and technical potential, the most important component of which is technology. Today, updating the material and technical base is one of the most important tasks of the agricultural sector. But due to limited budget funds, lack of own sources of agricultural enterprises, high credit rates, it is impossible to accelerate the renewal of production and technical potential. Therefore, the formation and development of material and technical base becomes especially relevant [14].

It is worth noting that modern researchers usually consider a larger set of components of resource provision and resource potential, allocating fixed and working capital, information, finance and more. In particular, Farafonova N.V. substantiates that the resources of the agricultural sector, depending on their origin, should be divided into two groups: primary resources - those created by nature regardless of human will and desire, but used in social production, and secondary - are products of the production process, which directly or indirectly used in the production of material goods. The first group includes land and labor resources, the

second - fixed and current assets, financial and information resources [24].

However, information resources participate in the production process indirectly through technological and managerial decisions made by administrative and managerial staff in the process of carrying out the labor process, and fixed and working capital are components of the capital of the enterprise. Thus, modern conceptual approaches only expand and deepen, but do not deny scientific ideas classics of economic theory on the composition of the resources of the agricultural enterprise [25].

The basis of production and resource potential are its components as factors of production. Means and objects of labor form material resources, which are set in motion by labor resources. That is why the production and resource potential of agricultural enterprises includes labor, logistical, informational, financial and natural resources. The production and resource potential of agricultural corporations is characterized by a large concentration of the system of interconnected resources and their mobilization, the achievement of competitive advantages through the systematic and consistent implementation of innovations. He participates in the creation of agricultural products, which is the main result of production activities, and its sale provides a profit as the ultimate goal of the enterprise. Products also determine the potential, as it ensures the reproduction of agricultural production.

Under the production and resource potential should be understood as the unity of resources used in economic activities and form the basis of organizational forms of production, its structural features and complexity in managing their use. Through the indicators of their use and the scale of involvement in production, the links between individual production systems

and subsystems of production and consumption are determined. The main structural components of production and resource potential are (Fig. 1):

- natural resource - a set of reserves of all natural components, namely mineral, water, land, forest, air, climatic conditions in a particular area on a given date;
- production and property - the ability of existing real assets to ensure the efficient operation and production of their activities. The structure of fixed assets has a great influence on the results of agricultural enterprises;

- financial potential - includes the availability of all financial resources and investment opportunities that belong to the enterprise. Financial resources represent cash income and receipts at the disposal of the enterprise and intended for fulfillment of financial obligations to the state, credit system, suppliers, insurance bodies, other enterprises and individuals, employees of the enterprise and realization of expenses for development of economic activity;

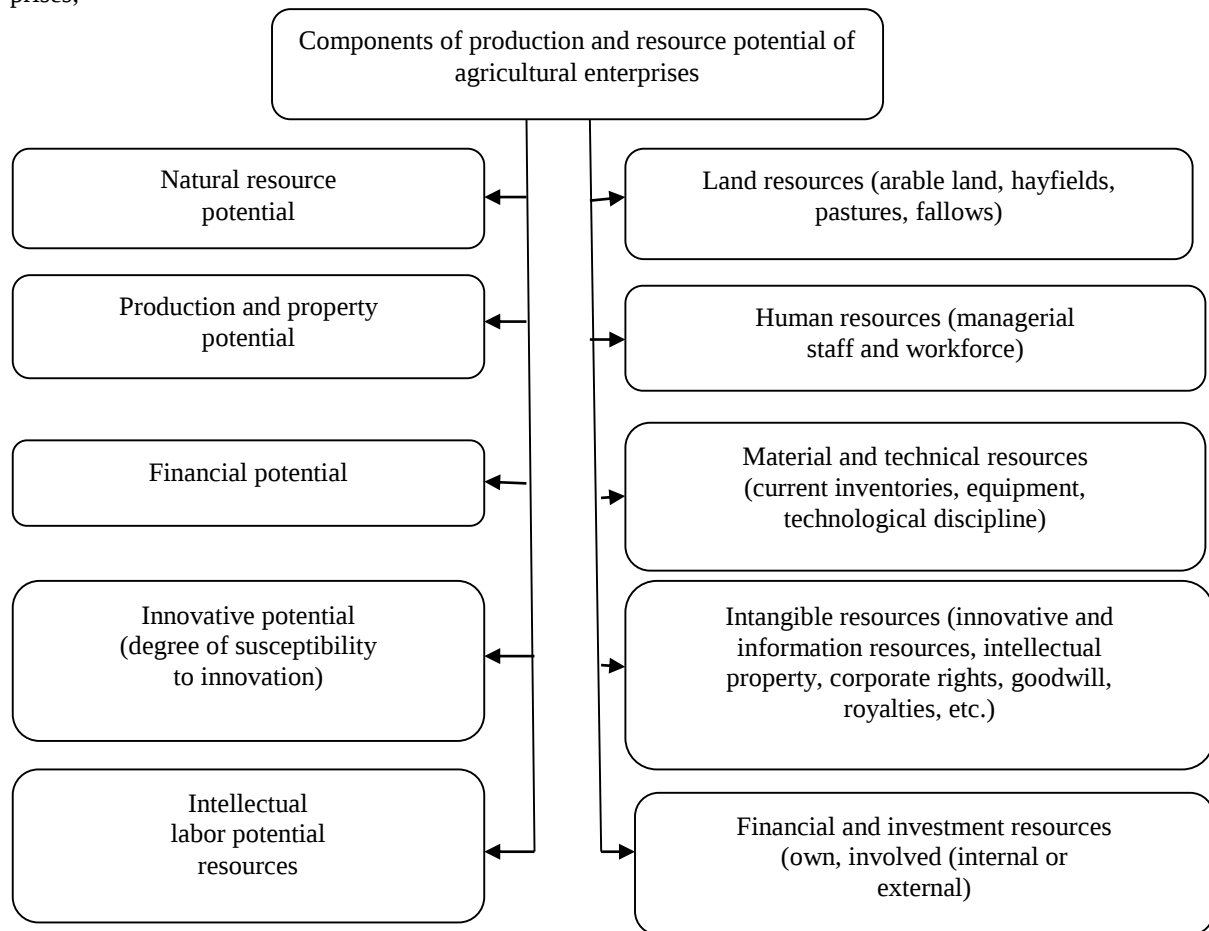

Fig. 1. Structural components of production and resource potential of agricultural enterprises [25]

- intellectual potential - a set of intellectual abilities of employees, including knowledge, skills, information, values, skills, etc. and opportunities for their disclosure, development and use in the enterprise. The intellectual potential of the enterprise includes two components: creative potential and professional qualification potential.

- innovation potential - is a set of innovative resources that are interconnected and procedures that create necessary conditions for the optimal use of these resources in order to achieve appropriate benchmarks for innovation and increase the competitiveness of the enterprise as a whole;

- land resources - have a number of specific features that significantly distinguish it from other means of production and significantly affect the economy of agricultural enterprises;

- labor resources - the number of employees employed at the enterprise, and those who are part of

its ancillary and core activities. High-quality training, retraining of personnel, which contributes to a wide range of their skills and practical skills, is an important factor in the effective operation of agricultural formations;

- material and technical resources are resources in kind that are used in the economic activity of agricultural enterprises. They include fixed assets and part of current assets;

- intangible resources are resources that do not have a material structure. They are disembodied, untouchable, invisible. In addition, intangible resources like fixed assets can be used for a long time without losing their use value;

- financial and investment resources - is a set of cash receipts and profits that are available to enterprises for the implementation and fulfillment of financial obligations [3].

Production resources of agricultural production is

a complex, integrated system that connects different in their characteristics groups of resources of tangible and intangible nature, which when used in their organic unity allows to obtain results by creating agricultural products. In this case, the economic results of the use of resources are formed only under certain conditions, which, in turn, can be managed, unmanaged and partially managed by the enterprise. Thus, the difference between resource provision and resource potential is to take into account these conditions and the possibilities of their use or management.

That is, if the resource provision of production is an integrated system of available resources, the resource potential is an ordered set (or system) of opportunities to use and combine resources to obtain economic results in the context of the imperatives of internal and external environment. Organic development of tools and means of taking into account these imperatives, integration into the management

systems of the development of the potential of functional components or functional potentials provides the transformation of resource potential into production potential, and then - in the economic.

It should be noted that the structural components of production and resource potential for each business entity are individual, based on the specifics of the industry in which it operates, the level of economic development, the state of development potential, the chosen strategy for further development.

The efficiency of formation and use of factors of production is characterized by a system of indicators of economic efficiency: gross income, net income and gross profit per 1 ha of agricultural land, land, one employee, 1 UAH fixed assets; net profit, profitability. The relationship of resource potential, factors of production and performance of agricultural entities is shown in Fig. 2 [26].

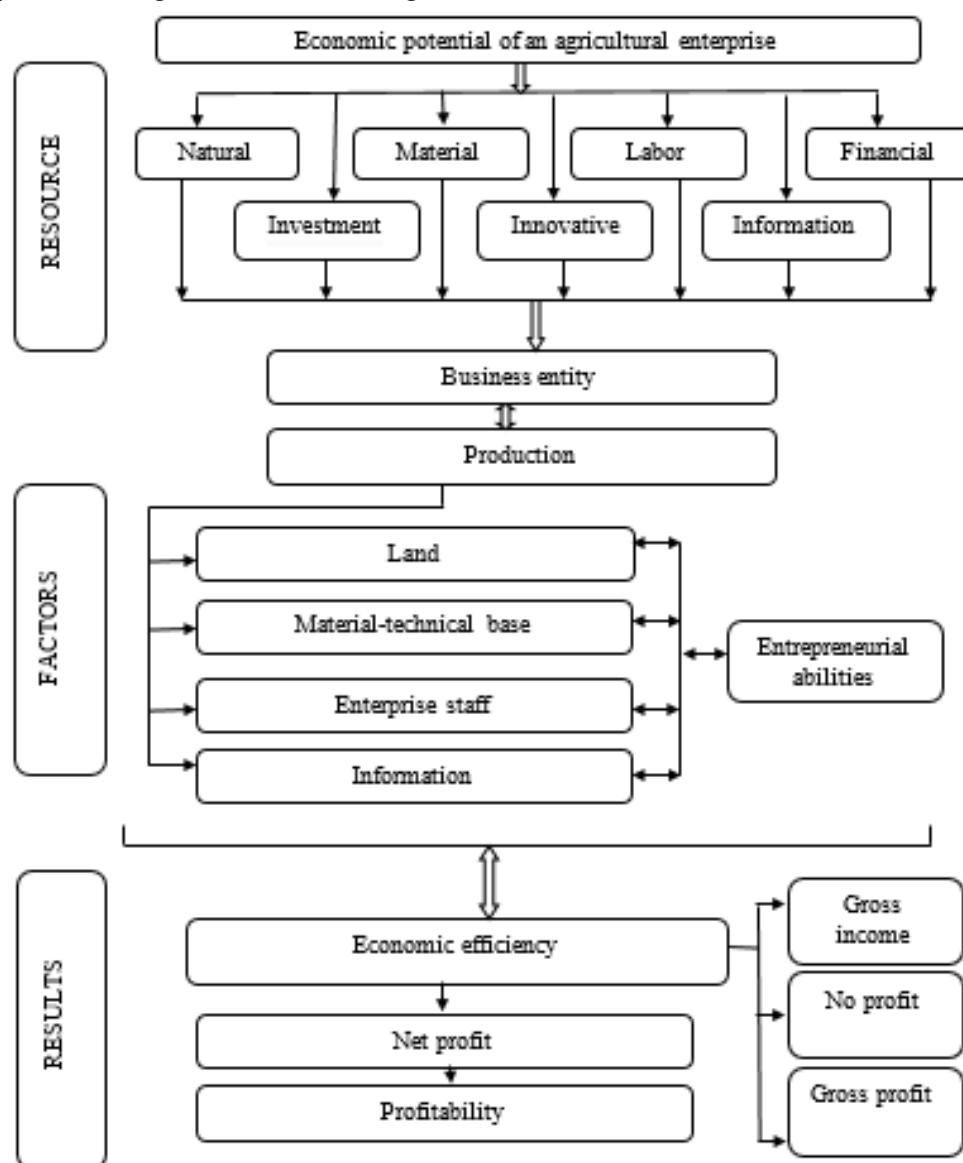

Fig. 2. Resources, factors of production and results of agricultural enterprises

The combination of factors of production is a dynamic phenomenon that involves solving a number of problems related to the balanced development of means of production and labor resources, their mutual

qualitative and quantitative compliance; formation and support of motivation to reproduce resource potential on an innovative basis, which will significantly reduce the cost of all resources per unit of product created;

search and introduction of new, progressive forms of inclusion of workers in the production process.

In addition to the main resources of entrepreneurial activity (land, labor and capital), there is a special, fourth - the ability to entrepreneurship. Entrepreneurial abilities are embodied in the income received by the entrepreneur.

In order for the started economic activity to continue to operate and develop, it is necessary to organize it on a daily basis, to take risks, to find sources of financing, buyers and suppliers. With the help of entrepreneurial skills, economic resources are transformed into a new value, which is formed in the product [17].

In order for the started economic activity to continue to operate and develop, it is necessary to organize it daily, take risks, find sources of financing, buyers and suppliers. With the help of entrepreneurial skills, economic resources are transformed into a new value, which is formed in the product.

At the same time, in our opinion, the main role in the formation of production and resource potential is played by human factors with their inherent intellectual ability to combine the necessary factors of production. The conceptual scheme of strategic management of production and resource potential of the agricultural enterprise provides a set of elements as a result of which efficiency of development is reached.

The study of the factors of formation of production and resource potential of agricultural enterprises has determined that the most important are: human, intellectual, natural, financial and legal factors (Fig. 3).

According to the analysis of the operating environment, a chain of mission => goals (strategic, tactical, operational) => management levels => management structure => quality of management => management methods => assessment of production and resource potential => forecasting of production and resource potential => choice of strategy and its implementation ". Adherence to this sequence of actions will allow any agricultural enterprise through development to maintain and strengthen its market position.

In modern business conditions, the set of production links between business entities are realized in a system of complex economic mechanism, which takes into account the requirements of objective economic laws. Regarding the concept and structure of the economic mechanism, many researchers agree that this category covers organizational, legal, economic and social elements. However, in our opinion, the economic mechanism is a complex and multifaceted phenomenon, so it should be considered as a comprehensive and holistic system of forms and methods of management, which are based on elements of economic regulation by the state.

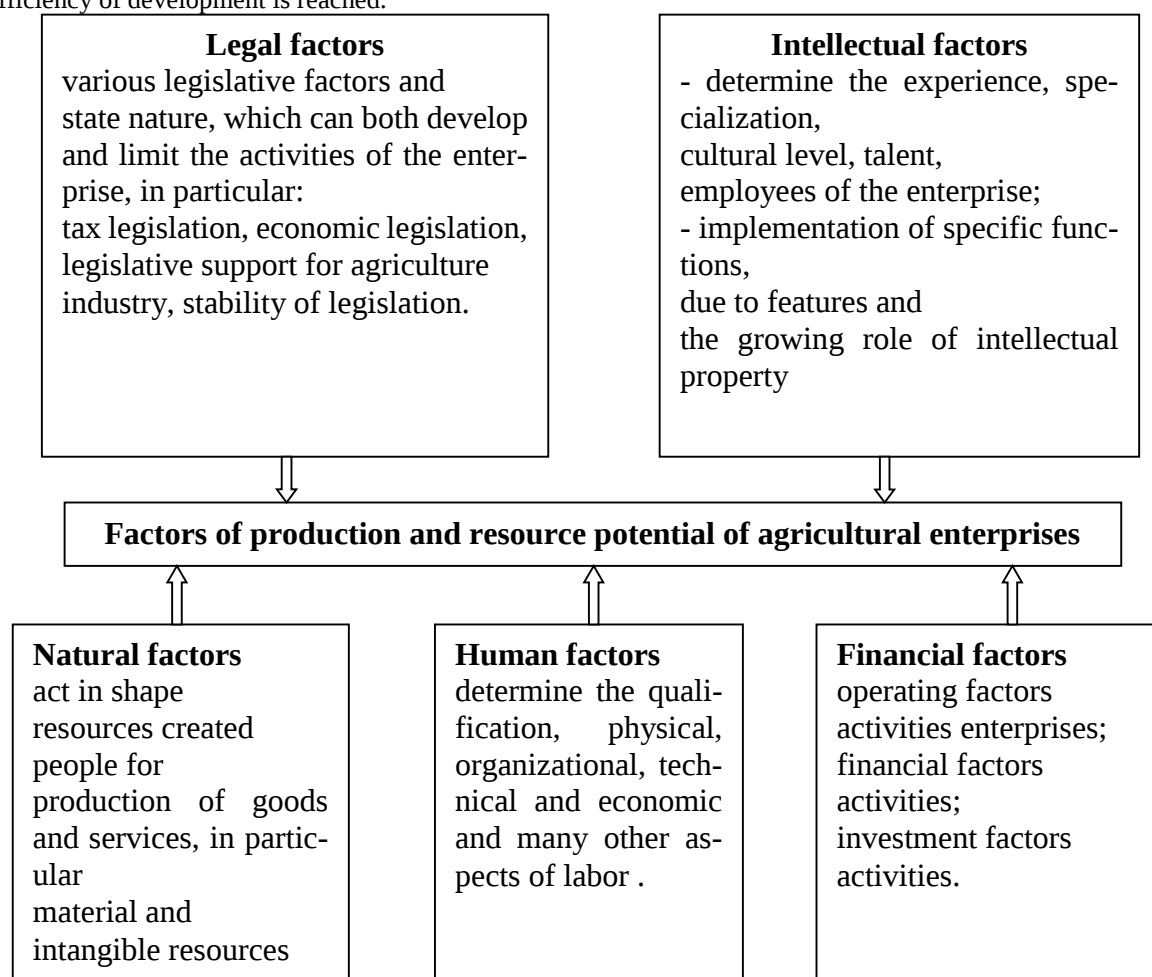

Fig. 3. Factors influencing the formation of production and resource potential of agricultural enterprises [18]

The process of developing the production and resource potential of agricultural enterprises requires constant monitoring, collection and analysis of information on the impact of environmental factors, which can be divided into four groups: economic, social, political, legal, scientific and technical. It should be noted that environmental factors mainly have a negative limiting effect on capacity development. Therefore, the enterprise of the agro-sphere must form such an economic mechanism that would allow it to adapt quickly to these changes.

In the economic literature, the term "organizational and economic mechanism" is often used, which is usually used to outline the organizational elements of the economic mechanism. This interpretation is quite appropriate, as the category of "economic mechanism" is a fairly broad concept and includes various aspects and techniques of economic regulation, including organizational and managerial decisions. The action of the economic mechanism in a market economy is considered as a system of relationships of economic phenomena that arise as a result of the functioning of objective economic laws of the market.

Some domestic scientists such as Yu. A. Poltavsky define the economic mechanism as a system of objectively operating and consciously regulated legal, organizational and economic levers, which together determine the final results of economic activity. The composition of the market economic mechanism, they include: state regulation of agrarian business, general economic mechanism, intra-economic economic mechanism. The system-forming core of this system is the economic mechanism of management [19].

Components of the organizational and economic mechanism, he defines the following systems: financial and credit; management system; organizational system; system of regulation and management. It is worth noting the interpretation of this category: «Organizational - economic mechanism of enterprise management is a system of technological, economic, organizational units, which include their elements» [10].

In order to study the essence of the formation and functioning of the organizational and economic mechanism of management of agricultural enterprises, we have established a system of organizational components that affect the efficiency of economic activity of agricultural formations. Issues of formation and improvement of organizational and economic mechanism of management have attracted the attention of a large number of economists - farmers.

Modern literature shows that the mechanism as a category is the tool that ensures the progressive development of the object, which is aimed at the driving force of environmental factors. The structure and content of the mechanism undergo changes in the process of development of social production, ie each socio-economic system corresponds to an adequate mechanism. Given the interdependence of the set of elements of society and their stability, the essence of this mechanism reflects the directions of solving the problem of conformity of elements and goals at a certain stage of development of society [10].

In the process of development of society, improvement of technical capabilities and the system of production relations, the number of levers and methods that affect the effectiveness of the organizational and economic mechanism is growing. The lever is a means by which the combination of components of the mechanism into a single system and the integrity of its operation. The functioning of the levers of the organizational and economic mechanism is carried out on the basis of a system of legal norms that comply with current legislation. The levers of the organizational and economic mechanism include: organizational, administrative and economic.

Organizational and economic include: staffing, information support and information protection, organizational and legal form and management structure. Economic levers include depreciation and pricing, taxation, lending and insurance policies. Organizational and economic levers differ from administrative ones in that they do not directly force economic agents to act in a certain way, but make other behavior unprofitable for them; allow only the possibility of choosing a solution to optimize costs and improve their activities. The application of organizational and economic levers of the mechanism is a combination of objective and subjective aspects of human activity in the context of continuous development through the introduction of technological innovations and improving the efficiency of production potential.

The efficiency of the enterprise depends on the correct application of the methods of organizational and economic mechanism, which include the legislative and regulatory framework, as well as methodological support of the enterprise. It is possible to put an organized system into operation and regulate it only with the help of available elements. The use of methods of organizational and economic mechanism ensures compliance with legal norms and powers, as well as the use of coercive measures and disciplinary liability in resolving issues related to the efficiency of economic activity. For the effective functioning of the enterprise must organize numerous interrelated activities, because the company can achieve the expected results provided the efficient use of resources and interaction of functional systems in the process of production and economic activities, which involves the use of fixed assets, financial resources, sales and profit, which is crucial in increasing the level of economic efficiency of the enterprise.

Improving the economic efficiency of agro-industrial production should be based on a radical reform of the economic mechanism. It includes:

- 1) the mechanism of balanced development of agro-industrial production;
- 2) the mechanism of development. The defining characteristic of the modern organizational and economic mechanism of management in market relations is to stimulate producers to efficient management through the economic interest of its participants, which is positioned as the most adequate tool for agrarian transformation and becoming an effective agricultural owner and improvement of commodity-money relations within the agricultural enterprise and between

farms and the state;

3) the mechanism of harmonious combination of economic interests on the basis of equalization of economic conditions of agricultural production and provision of food to the population [24].

The formation of an effective organizational and economic mechanism for the use and reproduction of the resource potential of an agricultural enterprise makes it possible to quickly identify priority activities that need to be coordinated so that they ensure its competitiveness in the market. Properly formed conditions of the organizational and economic mechanism for evaluating the efficiency of use and reproduction are a prerequisite for the effective use of resource potential.

In a combination of various scientific and practical researches of scientists the questions of formation of applied aspects of an estimation mechanism of definition of efficiency of resource potential of the enterprise remain open. According to experts, the resource potential and its effective organizational and economic mechanism of the agricultural enterprise should be considered as a potential opportunity and ability of the enterprise, using available resources, to carry out production and economic activities through the implementation of strategic goals and objectives.

The resource potential of an agricultural enterprise is a set of all available resources, organized and coordinated on the principles of their organization and summation in the form of organizational and economic relationships that are important in ensuring production

processes during the economic development of Ukraine. In other words, resource potential is the objectification of quantitative and qualitative indicators of resource use, their state, the potential to manage them with a view to the prospect of "expanding" reproduction, reflecting the basic conditions and level of intensity, rather than the content and purpose of the production process.

Also, this approach involves assessing the impact of ownership on the efficiency of reproduction of resource potential of agricultural enterprises, because only in this case provides the greatest synergistic impact on the reproduction of resource potential of agricultural enterprises as a major factor in agricultural production [6].

The components of the organizational and economic mechanism of resource potential reproduction shown in Figure 4 are interconnected, especially at the final stage of application through analysis and control of resource use at all levels of management, providing the necessary information to owners or managers on key indicators of agricultural enterprises. Organizational and economic mechanism for managing the resource potential of the agricultural enterprise should be considered as the most active element of the management system, the main purpose of which is the constant identification of the situation in a competitive environment and ensuring the speed of reaction to its changes. resource reproduction.

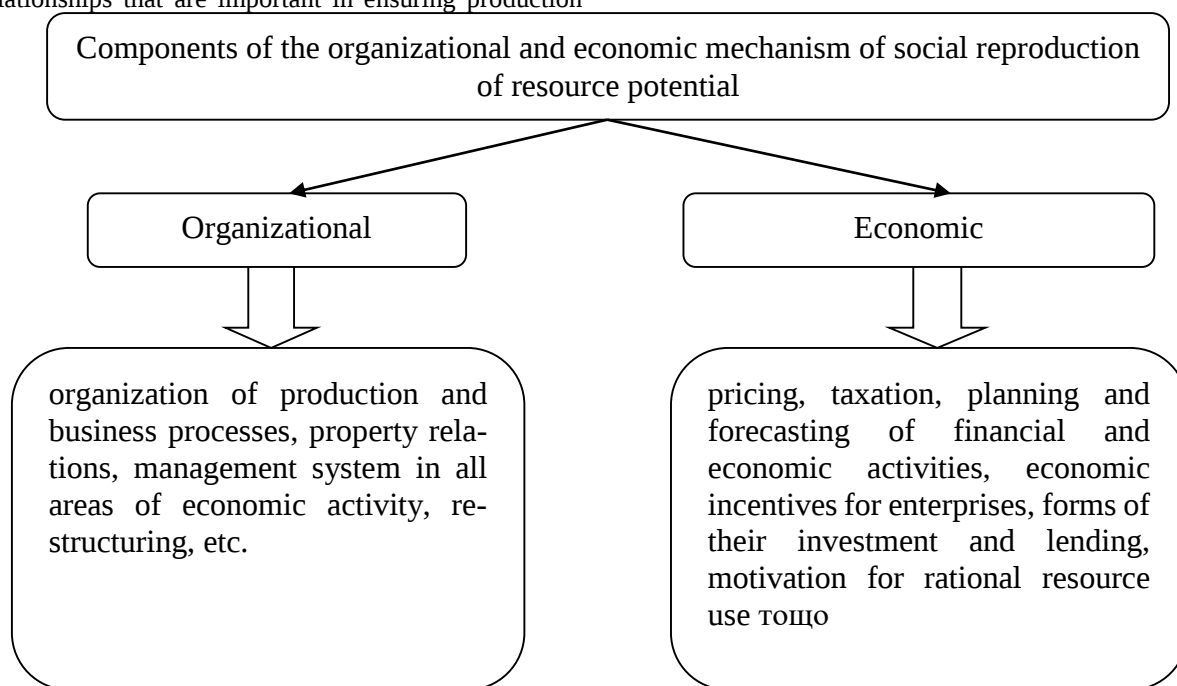

Fig. 4. Components of the organizational and economic mechanism of social reproduction of the resource potential of agricultural enterprises

Organizational and economic mechanism for managing the resource potential of the agricultural enterprise should be considered as the most active element of the management system, the main purpose of which is the constant identification of the situation in a competitive environment and ensuring the speed of reaction to its changes.

The process of managing the production and

resource potential of agricultural enterprises consists of the following components: subjects and objects of management; purpose of management; organizational and economic management mechanism. The subjects of management of production and resource potential are the management of a particular enterprise. The objects of management of production and resource potential of agricultural enterprises are the sources of

its formation, cost characteristics, structure, combination of resources, resource conservation technologies and efficiency of resource potential, which is determined by its assessment. The main purpose of resource management and production potential is to strengthen the competitive position and advantages of the enterprise and, as a consequence, increase production, profits, profitability to ensure further growth, profitability and competitiveness.

The efficiency of the enterprise depends on the correct application of the methods of organizational and economic mechanism, which include the legislative and regulatory framework, as well as methodological support of the enterprise. It is possible to put an organized system into operation and regulate it only with the help of available elements. The use of methods of organizational and economic mechanism ensures compliance with legal norms and powers, as well as the application of coercive measures and disciplinary liability in resolving issues related to the efficiency of economic activity.

For the effective functioning of the enterprise must organize numerous interrelated activities, because the company can achieve the expected results provided the efficient use of resources and interaction of functional systems in the process of production and economic activities, which involves the use of fixed assets, financial resources, sales. and making a profit, which is crucial in increasing the level of economic efficiency of the enterprise. Management, like any other activity, requires a specific assessment - to determine effectiveness. The effectiveness of management is to achieve the most favorable relationship between the results of the management staff and the financial and material resources used to obtain these results. An effective enterprise management system creates favorable conditions that ensure the achievement of the production team's goals and contain social, economic and psychological elements [17].

The economic efficiency of using the production and resource potential of corporate agricultural formations depends on many factors, especially on the level of their resource security. The development of agriculture on the basis of the concept of concentration of production resources leads to an increase in production and increase its efficiency. With increasing resources and the scale of agricultural entities, the volume of gross output is growing at a relatively high rate.

To assess the efficiency of production in general, first of all, the efficiency of use of production and resource potential, it is necessary to analyze the current state, structure and security of agricultural enterprises in terms of all types of resources. This analysis allows us to see the structure of the processes of resource use, agricultural production and reproduction in general, to diversify them as an economic phenomenon into individual components and to obtain by abstracting the most detailed idea of the dynamics, problems, trends and more.

To study the economic, environmental, social efficiency of resource use and production must be guided by appropriate criteria, evaluation methods,

economic indicators. Accordingly, an important element of the study of the efficiency of use of production and resource potential of corporate agricultural enterprises is the choice of the main feature (criterion) of efficiency assessment, which reveals its essence. The content of the criterion of efficiency of use of production and resource potential follows from the need to maximize the results and / or minimize production costs, save production resources, based on market positions, existing competitive advantages, corporate development strategies of agricultural enterprises [23].

In the modern economic literature there is no unanimous opinion on the method of calculating the total, comprehensive assessment of the efficiency of production and resource potential. Its modern methodology involves the calculation of indicators of productivity, return on assets and capital intensity of products. These indicators are the criteria for evaluating each type of resource and are indicators of the efficiency of agricultural production. Therefore, depending on the indicator, which is considered to be effective, the whole set of trends in the efficiency of various factors of production affects the variation of the ratio of output to one of the types of resources. Therefore, production efficiency is assessed in terms of the use of each type of resource. Therefore, it is necessary to calculate, according to economists, the integrated efficiency indicator as the ratio of production to total consumption of each type of resources [10].

The main generalizing indicator, due to which the efficiency of use of production and resource potential is assessed, is considered to be the volumes of agricultural production and provision of services. It is the basis for calculating other performance indicators of agricultural enterprises. In particular, it is a resource return that indicates the received volume of production per 1 UAH invested resources and return on capital (capital intensity), which shows the value of output per 1 UAH of invested fixed and working capital. In the context of constant economic change, the continuation of reforms in the organization of rural areas for corporate agricultural enterprises, which are the most significant in terms of influencing their development should pay significant attention to expanding and deepening research in the management of production and resource potential. Effective corporate management of production and resource potential should be a flexible system that will change, adapt to new market conditions, while producing quality products and ensuring the overall sustainable development of agricultural enterprises.

After analyzing the factors of external and internal economic environment as factors of resource use and production, it is necessary to form a strategy for the development of corporate agricultural enterprise and resource use in its composition [4].

Strategy development is characterized as a complex process in which managers of all levels of government must participate. The formation of such a strategy involves focusing on the development of existing opportunities and competitive advantages of the agricultural enterprise. The basis for the formation

of the strategy should be a concept that would take into account the peculiarities of the corporate agricultural enterprise, the stage of the cycle of its life development, market position, the state of the environment. Given the current strategy of development, the next stage is the formation of the structure and composition of production and resource potential. This is aimed at the rational provision of the enterprise with resources, their structuring and construction of certain organizational forms of management, which will ensure stable development and effective use and reproduction [12].

When summarizing the activities of the organization for the reporting period and developing a strategy to increase its resource potential, it is important to assess the effectiveness of all its resources based on a study of a set of indicators that reflect certain aspects of economic processes. One of the areas of comprehensive assessment of the efficiency of the enterprise is the analysis of extensification and intensification of the use of total resources. Summary indicators of extensification and intensification of resource use are given in table 1 [24].

Table 1

The main indicators of the use of production resources of the enterprise

Type of resources	Indicators	
	Quantitative (extensive)	Qualitative (intensive)
Staff	The average number of staff	Productivity
		The complexity of production
	Labor costs, social security contributions	Salary
Fixed assets (means of labor)	Average annual cost of fixed assets; the amount of accrued depreciation	Return on fixed assets (return on assets)
		Depreciation return
	Production area	Output of products from 1 m ² of production area
	The value of intangible assets	Return on intangible assets
Material resources	The cost of inventories	Inventory turnover
	Costs of raw materials and supplies	Material efficiency
Financial	Equity	Return on equity
	Debts on loans	Turnover of credit debt
	Payables	Turnover of accounts payable

An integral part of effective management of production and resource potential is, as already mentioned, monitoring the process of resource use. This will allow to control the management and make the necessary changes, additions and improvements.

Evaluation of resource efficiency is the next stage in the formation of a system of effective management of production and resource potential. Such an assessment should include a set of indicators and criteria for identifying priority resource management measures. This will make it possible to find out how the company works, whether the goals are achieved, how changes and improvements in the management process affect the production and resource potential. At the same time, the economic effect is achieved through the production of quality products and profits, environmental - through safe products and ecological environment, social - productive employment, productivity, affordable food consumption [13].

Management of efficiency of production and resource potential should be considered as a system that should include such areas as quality management and results management. The quality of management involves, above all, the culture of management, business behavior, image and reputation, within which the corporate agricultural enterprise seeks to achieve its goals. This area should include effective motivation and control with a clear definition of goals and priorities for enterprise development and a clear division of powers and responsibilities. Performance management should include a set of systematic procedures and approaches used for their evaluation and feedback to improve.

At the same time, decision-making must meet the general requirements and principles that apply to any management decisions. They must be reasonable, purposeful, quantified and qualitatively defined, legitimate, optimal, timely, comprehensive and flexible. Only under the conditions of observance of these principles the accepted decisions will carry out managing (to promote achievement of the set purposes), coordinating (to coordinate separate actions, decisions, activity of separate experts and divisions) and mobilizing (activation of executors and resources) functions.

The final stage of building a system of effective management of production and resource potential of corporate agricultural enterprises is control. Control as an important and necessary stage should include the application of a system of observation (monitoring) and verification of compliance with the use of resources in the business process to established standards and other standards, adopted plans, programs and operational management decisions, as well as identifying deviations from accepted principles of organization and management.

Today, a significant part of domestic agricultural enterprises, especially small ones, are unable to produce high-quality and competitive products. This is the result of such negative phenomena as: outdated machine and tractor fleet, disparity in prices for industrial and agricultural products, constant rising prices for fuels and lubricants, imperfect credit and financial system and legal framework, limited information resources, loss of highly skilled workers, lack of necessary investments and available innovations, etc. These problems have become

especially acute in connection with Ukraine's accession to the WTO, which requires our country to supply the world market with high-quality competitive products. Thus, there is an urgent need to reorient traditional management to highly efficient innovation.

At the present stage of development of agricultural production, important areas of innovation are as follows: the use of biotechnology to create agricultural products with specified properties; landscape and high-precision agriculture; new soil protection technologies of agriculture on the basis of minimum or zero tillage; energy and resource-saving technologies, selection and seed production, etc. In particular, in the production of agricultural products only due to the variety can increase its volume by 30-40%. In the system of economic potential of agricultural enterprises the importance belongs to the innovation potential, which is certainly a strategic criterion for the effectiveness and efficiency of their operation [22].

Innovative potential - the ability to change, improve, progress, it is a source of development. More broadly, it is the ability of an economy or entity to make new, science-intensive products that meet market requirements and include: production facilities for the production of means of production; professional and scientific and technical staff; the capacity of the experimental base associated with the preparation of new production; tools and equipment for knowledge-intensive operations; opportunities for innovation and its control.

In modern conditions, the innovative strategy of resource management should regulate the order of economic activity and be aimed at determining approaches to the management of innovative activities of agricultural enterprises and, in particular, its motivation. Today, the purpose of innovation is to improve the activities of agricultural enterprises to meet the needs of consumers and the optimal load of processing plants. Innovation policy regulates a complex system of scientific and technical, marketing, management, production and economic activities [3].

In order to accelerate the implementation of scientific developments in production, it is advisable to create a network of agricultural stores. The main areas of their activities are defined as: providing operational recommendations to producers on the production and sale of agricultural products, joint cultivation of new varieties and hybrids of crops, providing producers with elite seeds, fertilizers, pesticides, methodological publications, development of technological projects and business plans; conducting trainings, providing marketing services.

All agricultural enterprises must use in their activities information resources of Internet technology: e-mail, electronic document management, develop and constantly edit their web pages.

Some of them can place trading platforms, forums, etc. on their pages. With the financial support of the National Association of Agricultural Advisory Services, a website of the National Academy of Agrarian Sciences was developed and implemented. Today it performs mainly representative functions, but in the near future it can be used as a tool for

disseminating new knowledge - varieties, hybrids, breeds, technologies, drugs, machines, mechanisms, etc., offered by agricultural science to agro-industrial production. The results of the regional institutes of scientific support of agro-industrial production prove that this direction of the organization of innovation implementation is quite widespread. These centers are now the main coordinators and executors of research in the agricultural sector of the economy [1].

Today it performs mainly representative functions, but in the near future it can be used as a tool for disseminating new knowledge - varieties, hybrids, breeds, technologies, drugs, machines, mechanisms, etc., offered by agricultural science to agro-industrial production. The results of the regional institutes of scientific support of agro-industrial production prove that this direction of the organization of innovation implementation is quite widespread. These centers are now the main coordinators and executors of research in the agricultural sector of the economy [2].

Thus, it can be argued that the management of innovation - is a multilevel system of innovation management, management decisions aimed at creating competitive products in agricultural formations, achieving effective results of innovation and implementation of innovation strategies [3].

The structural units of innovation management are: strategy, development and implementation of a unified innovation policy, staffing of innovation processes, development of innovation programs, provision of innovation projects with resources (including financial and information), selection and implementation of innovation projects, creation of innovation infrastructure, monitoring of innovation activities, etc. [4].

An urgent task in creating mechanisms for managing innovation at the level of agricultural enterprises is to coordinate the process of developing a system of support for innovation, which includes the objects of infrastructure to support innovation in the region. The formation of scientific and technical alliances, consortia, joint innovation enterprises (including international ones), business incubators, cluster structures, agro-industrial science parks, etc. is not excluded in the innovation infrastructure [21].

An important issue in the formation of mechanisms for managing innovation is the definition of subjects (units) of management and justification of their functions. Conclusions. thus, we can conclude that the innovative development of resource use will be determined by the influence of various factors. Technological and technical re-equipment of agricultural formations in modern conditions is a key problem of increasing their competitiveness and ensuring food security in Ukraine.

Only the creation and development of new equipment and machine technologies will improve the quality and competitiveness of domestic agricultural products. The development of resource use and resource conservation requires state support, especially in the development and development of energy and resource-saving agricultural technologies. It should be noted that the cost of Ukrainian agricultural and food

products is relatively low on world markets. This is due to cheap labor, lack of land market, low material costs due to limited working capital. But taking into account global transformations, the situation in domestic agricultural production will change [23].

The emergence of the land market, rising prices for labor, energy and other tangible means of production will increase the cost of agricultural products. An effective agricultural policy in the country, therefore, means price liberalization in the market of resources, which should lead to their better distribution. But in practice, the divergence of interests of agricultural producers, processors, trade and producers of agricultural products continues to lead to inequality of intersectoral exchange.

In this aspect, it is important to solve the problems of resource conservation in terms of effective use of the main components of agricultural resource potential; influence on the dynamics of production costs of such a macroeconomic factor as price parity in the face of inflation. Intensive type of reproduction in agriculture is realized through additional investments, which can not be equated only with rising costs, because in the process of intensification there is a qualitative improvement of production, through the use of scientific and technological progress, application of new means of production, innovative technologies.

Improving the forms of production intensification on the basis of their combination and creating the effect of new quality involves a rational combination of capital-saving and material- and resource-saving forms of intensification, which qualitatively increases the efficiency of social production. Efficient use of resources is achieved with their proportional balance, which meets the technological requirements of the production process.

This approach, based on a rational relationship between land, labor, material and technical resources, implements in practice the optimal use of the resource

potential of agriculture. The construction of such a mechanism is based on the theory of innovative transformations, functioning and development of knowledge-intensive production and economic systems. Innovative provision contributes to the creation of a holistic model of scientific and innovative process of economic development of agricultural production, allows to combine individual components of scientific and technical sphere into a single management system of innovation, the ultimate goal of which is to increase efficiency, resource development.

Thus, the importance of efficient use of material resources in ensuring the competitiveness of the enterprise is that their value, converted into value, determines the actual and potential ability of the entity to create products that are different in price and quality characteristics from other manufacturers.

Optimization of the resource potential of the enterprise involves determining the required amount of available resources and their rational ratio in the process of economic activity to obtain the maximum result in the form of income. The model of optimization of resource potential of the enterprise can be represented graphically (Fig. 5).

The analysis of the conformity of the methodological tools used by the management of domestic enterprises to assess the efficiency of the use of material resources indicates the inconsistency of its results with the development goals of economic entities. Thus, among the goals of development in a market environment, it is necessary to emphasize the need to ensure the competitiveness of the enterprise, ie to create opportunities for the production of more attractive goods both in quality and price. The predominance of material costs in the cost of domestic goods directly indicates that competitiveness should be ensured primarily on the basis of optimizing the level of production costs.

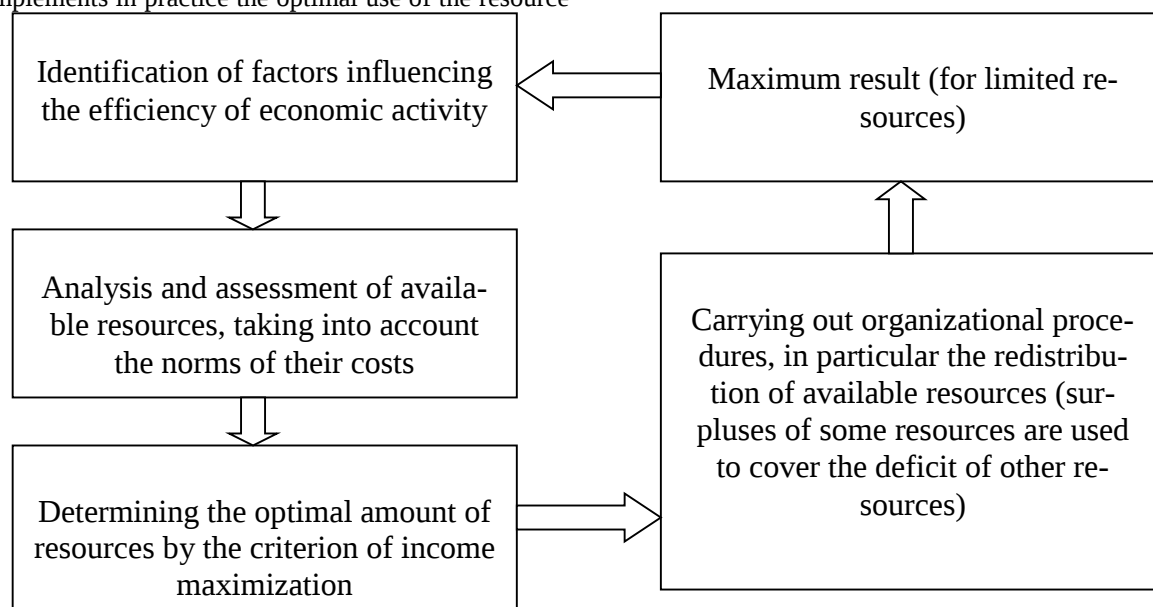

Fig. 5. Model of optimization of resource potential of the agrarian enterprise

Achieving this goal requires constant assessment of the competitiveness of the enterprise and determining the impact on its change of factors that determine the change in the efficiency of material resources.

The formation of strategic resource needs of the enterprise (in qualitative, structural and quantitative parameters) is influenced by three main groups of factors:

- projected growth rates of market share and activity;
- the level of variability of the production and technological base;
- the expected nature of changes in the efficiency of use of all types of resources in the enterprise.

Considering ways to improve the mechanism of rational use of production resources at the enterprise, we can identify the following areas of improvement of the enterprise on the basis of improving the management of its resource potential:

- reduction of costs for resource provision of the enterprise through more rational use;
- avoidance of activities that require additional resources;
- search and selection of such a structure of resource provision that will allow the fullest use of the internal potential of the organization.

In the conditions of economic transformations in Ukraine, domestic agricultural enterprises are in constant search of the most rational and effective tools, forms and methods of managing resource-saving processes, which would ensure the efficiency and economic feasibility of their operation.

In the resource management system of an agricultural enterprise a decisive place is occupied by the process of its organization, through which the business entity distributes resource costs, analyzes their impact on the results of production and economic activities, and forms resource policy and resource conservation measures in all functional areas.

The functioning of the mechanism in the space of micro- and macro-level is clearly manifested in the process of interaction between the control and managed subsystems and the external environment.

The influence of the subjects on the objects of the mechanism is first carried out on the basis of information support, which is the basis for further strategic decisions and cooperation of the subjects in the implementation and implementation of resource-saving measures.

The control subsystem of the organizational and economic mechanism of resource management (manifested in macroeconomics) is a set of institutions for regulating and coordinating the functioning of resource management processes in the enterprise, making a number of decisions within their competencies and functions. It is represented by a group of entities that form a set of measures for the effective functioning of organizational and economic resource management mechanism, namely: economic, social, environmental and organizational [21].

The subjects of the mechanism are business units whose activities are focused on resource-saving processes. They can be divided into internal and external

subjects, or subjects of passive and active influence on the studied process.

The group of active subjects includes public authorities that form the regulatory, motivational field for the subjects of the passive group, as well as enterprises and organizations, individuals who influence the activation of resource-saving measures in a particular enterprise or market entity, in particular non-governmental organizations, mass media, competitors, suppliers, scientific and educational institutions, political, cultural figures, etc. The passive group covers the range of potential executors of resource-saving measures, which include producers and consumers of products, goods and services, transport, trade organizations, enterprises engaged in recycling and reuse of waste, etc. [5].

As for internal and external entities, the former include managers, owners, service personnel, employees, etc. They develop the mission and define the goals of the enterprise. To achieve the goals, the management mechanism should be a system of interrelated optimal quantitative and qualitative resource proportions that determine the real resource potential and rational use. External actors define the control subsystem and influence internal actors.

These include: state, regional, local government; persons interested in the activities of agricultural enterprises:

financial institutions, investors, creditors, public organizations, scientific institutions that generate innovative ideas for resource conservation, etc.;

subjects of market infrastructure of resource saving, which provide resource saving services, manufacture resource-saving equipment, train qualified personnel for resource saving;

organizations that perform informative functions on resource conservation.

The objects of the internal organizational and economic mechanism of resource conservation management are resource conservation processes that affect changes in production, sales and consumption, goods and services of the agricultural enterprise and the nature and volume of resource consumption in the process of production and economic activity [20].

Considering the studied mechanism as a managed and control system, it should be noted that the agricultural enterprise as a complex socio-economic system is both the subject (at the micro level of the mechanism) and the object of the studied mechanism (as a controlled subsystem by the control subsystem), has various ability to respond to external factors and affect internal factors arising from the activities of the enterprise. Given this, resource management in the enterprise should be considered as the management of a dynamic system through the interaction of its internal social and economic processes with the external environment based on their comprehensive research and a new methodology for choosing a strategy for integrated management [6].

The obtained generalizations made it possible to determine the conceptual basis of the organizational and economic mechanism of resource management of the enterprise from the standpoint of object-oriented approach.

The use of the proposed conceptual approach to the construction of organizational and economic mechanism of resource management allows to consider the formation and functioning of the mechanism as a multilevel management system (within the micro and macro level). Therefore, from the point of view of the organization of the internal organizational and economic mechanism of management of resource saving of the enterprise it should include system of maintenance, system of functioning, target system.

The basic element in the process of resource management of the enterprise is setting goals and defining the main tasks, which determine the main measures for strategic planning and use of resource potential of the agricultural enterprise. It should be noted that the formulation of the purpose and objectives of the organizational and economic mechanism of resource management should be based on the strategic nature with the mandatory use of technological design methodology - forecasting and foresight (both macro and micro).

The strategic purpose of the mechanism is to provide appropriate organizational and economic conditions for profit maximization through the introduction of resource-saving measures and technologies, identification and practical use of available reserves of all types of resources in the production and economic activities of the enterprise to ensure competitive positions.

Its achievement is realized through the use of direct and indirect forms of management. By functional purpose, they are implemented on the basis of a set of tools and management methods and can be divided into organizational, informational, regulatory, technical and technological, socio-psychological, financial and economic.

In accordance with the main purpose and directions of resource management at the machine-building enterprise, it is necessary to develop the main strategic

directions and measures for the implementation of resource-saving policy of the enterprise, which are presented in table 2.

In order to choose the measures and directions according to which the policy of rational resource conservation should be pursued, it is necessary to determine the principles on the basis of which the mechanism should function and the process of resource conservation should be carried out.

They are the methodological basis of any activity, are crucial for the implementation of methods and technologies of influence, ie the principles determine which methods and how they should be used.

Given that the studied mechanism is a complex system, formed three groups of integrated principles that determine the features of the process of resource management of the machine-building enterprise, the construction of the mechanism and the objective focus on resource conservation:

target principles (determine the object orientation of the mechanism); structural principles (determine the properties of the mechanism and its components);

functional principles (determine the order of implementation of management measures for resource conservation).

Adherence to the proposed principles, respectively, orients to the achievement of the strategic goal of the studied mechanism, the subjects of resource conservation, especially machine-building enterprises, on a stably balanced innovative model of resource-saving development.

An important element of a functional system is the functions of the mechanism that actuate it.

Performing the above functions requires the use of the necessary and effective system of tools and methods. They have a tool to achieve certain goals and objectives for the implementation of resource-saving technologies in the activities of agricultural enterprises.

Table 2

A set of strategic directions for the implementation of resource conservation policy in an agricultural enterprise

Direction	Activities
Increase scientific and technical level of production	introduction of new equipment and technology based on the achievements of scientific and technological progress; introduction of resource-saving technology; improving the quality of raw materials; introduction of new types of materials, including knowledge-intensive substitutes; reduction of losses and production wastes; improvement of methods of raw material processing and reduction of waste and loss of material resources; increasing the level of mechanization and automation of technological processes and ancillary works; increasing the level of specialization of production;
Improvement organizations and management	optimization of economic relations and optimization of procurement of raw materials; improving the conditions of storage and transportation of material resources-goods; optimization of the volume and structural ratio of production and inventories; delivery of products in a high degree of technological readiness in accordance with the requirements of consumers; inventory planning and management at a competitive level; improving rationing, regulation, use of material resources; establishing foreign economic relations, implementing know-how and entering foreign markets; introduction of advanced means of packaging, wrapping and transportation; improving the computerization of the material resource management system; prompt maneuvering of material resources and involvement in the circulation of excess stocks; improving the analysis of the use of material resources

Social events	staff training; selection of technical, financial, managerial and commercial personnel on a competitive basis using professional testing taking into account the specific requirements of the enterprise; improvement of working conditions; improvement of methods of labor stimulation; development of public relations
Using secondary material resources	integrated use of raw materials; use of waste-free and environmentally friendly technological processes; collection, procurement and processing of production and consumption waste; improving the organization and planning of collection, procurement and use of secondary raw materials
Rational using fuel energy resources	introduction of energy-saving equipment and technology; use of less energy-intensive technology; application of processes with lower specific fuel energy consumption; replacement of obsolete energy-intensive equipment.

Traditionally, the following groups of methods and tools are distinguished, which serve as the basis of the resource management system of an agricultural enterprise: organizational, scientific-methodical, normative-legal, informational, economic (coercive and incentive).

To assess the effectiveness of resource-saving technologies in the current and strategic perspective, a significant number of indicators are identified, various diagnostic methods are used (expert assessments, factor analysis, correlation-regression models, methods of integrated and complex assessment, decision tree system, normative method, etc.).

The most appropriate is the use of a system of indicators-criteria that characterize the effectiveness of resource-saving measures in both short and long term in the functional areas of resource potential of the enterprise (financial, production, labor, innovation and marketing potential).

The proposed theoretical model of organizational and economic mechanism of resource management determines and details the organization of a set of measures to achieve positive results, provided that the use of resource-saving measures in the enterprise.

Organizing the diagnostic process of resource conservation in the enterprise, it is necessary to build it as a dynamic procedure that begins with a simple study of the components of the management system. If these data are not enough to establish parameters with a given degree of accuracy, then the next study (from the group of more important) should be conducted in order to obtain maximum information in a particular situation.

Thus, the resource management system detects the state of the enterprise and manages the collection of information, which is especially necessary at all stages of the analysis to solve the problem of decision making. The quality indicators are the stability of the system, ie its ability to perform its functions in the specified parameters under the action of external and internal stimuli (and especially structural changes). The result of its operation is an absolute indicator of how the state of the system at this time differs from its state in the past and is directly related to the level of achievement of business process goals. Indicators of the result of the functioning of the resource management system at the enterprise are the volume of products produced (sold) for a certain period, gross costs, net profit [16].

The main areas of resource conservation are the introduction of resource-saving equipment and

technology that reduce the material consumption of products. Resource conservation is also achieved through the integrated use of raw materials, processing of secondary resources.

Moreover, resource conservation at the enterprise means scientific, production, organizational, commercial and information activities of the enterprise aimed at rational, integrated use and economical consumption of all types of resources, based on the existing level of equipment and technology while reducing man-made environmental impact.

Unequivocally, the process of resource conservation in its content has an economic nature.

First, by expanding the boundaries of meeting socio-economic needs within the existing market relations, it largely makes it possible to overcome the problem of limited resources.

Secondly, eliminating the need for primary, stages of obtaining (restoring) the resource, the process of saving it is actually the most effective means of implementing resource conservation policy [26].

At each enterprise, based on the strategic goal of operation, resource management is concentrated in the hands of various performers: deputy director, marketers, resource suppliers, technologists, engineers, electricians, mechanics and more.

Resource saving in the enterprise must be considered in a certain way as an organized, orderly and results-oriented production system.

The functioning of such a socio-economic system necessitates the creation of an effective economic mechanism for the rational use of enterprise resources, in which there is market self-regulation and state regulation of resource conservation [16].

REFERENCES:

1. Ageeva I.V. The current state of material and technical base of agricultural enterprises. Collection of scientific works of Tavriya State Agrotechnological University. 2012. №4 (16). P. 21-26.
2. Andriychuk V.G. Efficiency of agricultural enterprises: theory, methodology, analysis: monograph. 2nd type. unchanged. Kyiv: KNEU, 2006. 292 p.
3. Androschuk D.V. Theoretical issues of determining and assessing the production potential of the enterprise. University scientific notes. 2015. № 1-2 (13-14). Pp. 374-380.

4. Babyak M.M., Khomosh Y.S. Resource approach in modern management. *Economy and society*. 2016. Vol. 3. P. 119–122.
5. Babina O.M. Innovation and investment activity as a factor in the development of resource-saving technologies. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*. 2020. №1. P.186–198.
6. Barun M.V. Management of resource conservation at the enterprise. *Bulletin of the Petro Vasylenko Kharkiv National Technical University of Agriculture. Series: Economic Sciences*. 2010. № 98. P. 91–97.
7. Bozhenko O.M. Resources of the enterprise as a basis for the formation of its resource potential. *Proceedings*. 2017. 1 (54). P.119-125.
8. Borysova V.A. Directions of economic reproduction of resource potential of agro-industrial complex. *Bulletin of Sumy National Agrarian University. Series "Finance and Credit": scientific and methodological journal*. 2011. № 1 (30). P. 236 –245.
9. Vanieva A.R. Methodical bases of economic estimation of production and resource potential of economic activity. *Agrosvit*. 2013. № 9. P. 50–53.
10. Vyshnevskaya OM Resource potential of rural enterprises: a monograph. Mykolaiv: Iryna Hudym Publishing House, 2012.487 p.
11. Goncharuk I.V., Tomashuk I.V. State regulation of resource potential of rural areas: general aspects. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice: All-Ukrainian scientific and production journal*. 2018. Vol. 4 (32). P. 19-30.
12. Grinchuk Yu.S. Improving the formation and use of production and resource potential of agricultural enterprises: a monograph. Bila Tserkva: 2014. 390 p.
13. Ishchuk S.O. Conceptual principles of formation and development of production potential of industrial enterprises. *Regional economy*. 2015. № 3. P. 48–56.
14. Kaletnik G.M., Goncharuk I.V., Yemchyk T.V., Lutkovskaya S.M. *Agrarian policy and land relations: a textbook*. Wynn. nat. agrarian. un-t. Vinnytsia: VNAU, 2020. 307 p.
15. Kolesnik T.V., Pronko L.M. Efficiency of property use in agricultural enterprises. *Economy. Finances. Management: current issues of science and practice*. 2017. № 6. P. 52–70.
16. Kutsyk V.I., Oliynyk M.V. Resource saving management at the enterprise. *Scientific Bulletin of NLTU of Ukraine*. 2013. Vip. 23.8. P. 240-245.
17. Mazur K.V., Kubay O.G. *Management of an agricultural enterprise: textbook. manual*. Vinnytsia: WORKS, 2020. 284 p.
18. Melnyk V., Pogrishchuk O. Innovation-intensive type of production as a priority in the development of agriculture in Ukraine. *Bulletin of Ternopil National Economic University*. № 4. 2016. P.35-45.
19. Poltavsky Y.A. Market mechanism as a system of ensuring the effective operation of agricultural enterprises. *Bulletin of Kharkiv National Technical University of Agriculture: Economic Sciences. Market transformation of agro-industrial complex economy*. 2014. Vol. 31. P. 376.
20. Pryshlyak N.V., Tokarchuk D.M., Palamarenko J.V. Ensuring energy and environmental security of the state through biofuels from bioenergy crops and waste. *Vinnytsia: Consol LLC*, 2019. 248 p.
21. Rossokha V.V. Theoretical and methodological principles of formation, development and evaluation of the production potential of agricultural enterprises. *Kyiv: NSC IAE*, 2015. 94 p.
22. Sotnik I.M. Formation of self-reproducing ecological and economic mechanism of resource saving management. *Bulletin of Sumy State University. Economics series*. 2015. № 1. P. 5–13.
23. Tranchenko L.V., Tranchenko O.M. Introduction of competitive innovative tools in agricultural production. *Scientific notes of the National University "Ostroh Academy". Series «Economics»*. 2014. Vip. 25. P. 60-65.
24. Farafonova N.V. Analysis of resource provision of agro-industrial enterprises in market conditions. *Current economic problems*. №4 (142), 2013. P. 158-166.
25. Fedonin O.S. The potential of the enterprise: formation and evaluation. *Kyiv: KNEU*, 2013. 316 p.
26. Yatsenko OM Competitiveness of agricultural sectors in the globalization of the food market. *Economics of agro-industrial complex*. 2013. № 1. P. 31–38.

MARKETING SUPPORT OF COMPETITIVENESS MANAGEMENT OF AGRICULTURAL ENTERPRISES**Savina S.***Candidate of Economic Sciences, Senior Lecturer, Department of Agrarian Management and Marketing,
Vinnitsia National
Agrarian University, Ukraine.*DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-17-25](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-17-25)**Abstract**

The purpose of the study provides a scientific and theoretical justification of the methodological provisions of marketing support for managing the competitiveness of enterprise products, identifying effective tools and justification of the main areas of improving the management of competitiveness of enterprise products based on marketing support.

Keywords: product competitiveness, competitiveness management, marketing support, marketing management, marketing tools, marketing strategy.

The current stage of development of the economy of Ukraine, as well as the peculiarities of the market activity of domestic enterprises determine the relevance of the marketing component in managing the competitiveness of their products. To implement an effective marketing strategy for the formation of product competitiveness, the company needs an appropriate level of management system capable of providing integration processes of all areas of its activities aimed at meeting the needs of the target market. In turn, achieving interaction and coherence of the implemented measures in each of the areas of activity should be based on system management. As a result, marketing support in the internal processes of the enterprise acts as a coordinating principle, which forms and activates the resources of the enterprise to achieve its marketing and management goals.

Methodological principles of formation and marketing management of competitiveness have been covered in the works of many well-known foreign economists: F. Kotler [8, 9], J. Lamben [13], K. McConnell [7], M. Porter [19-20], E. Chamberlin. [12] and others. Problems of formation of competitiveness and key factors of success as a basis of marketing management of strategic development enterprises are also covered in the works of famous Ukrainian economists: L.V. Balabanova [1,2], OM Kovinko [4,5,6], NV Kudenko [10,11], L.O. Lomovskykh [14], OM Nikolyuk [17,18], IM Yashina [26,27] and others.

Some issues in the study of marketing management of the competitiveness of enterprise products are considered in their works: VV Lutsyak [16], RV Logosha [12], S.S. Savina [22,23], Yu.V. Stavskaya [25] and others.

However, in turn, it should be recognized that despite the increased attention of domestic and foreign researchers to the management of marketing activities of agricultural enterprises, the issue is not fully understood, there are a number of theoretical and practical issues related to the formation of marketing in the process of formation and implementation of the competitive strategy of the agricultural enterprise.

The formation of competitive advantages in a broad sense is transformed into the task of adapting the

management system to changes in the competitive environment, which allows you to quickly and accurately identify areas of competitiveness. In the absence of constant and purposeful work in this direction, the successes achieved by the company in the market are lost due to the targeted actions of competitors. Such circumstances determine the need to form an appropriate approach to marketing management in the process of forming competitive advantages, which will be the methodological support for effective marketing management of the competitiveness of enterprises. Methodological support for effective marketing management of the competitiveness of enterprises allows to improve the methods of its evaluation, taking into account the dynamic nature of its levels and indicators.

The competitiveness of products produced by the company directly depends on its ability to meet the needs of consumers and make a profit for it. Satisfying the demands of society in a profitable way is associated with the marketing activities of the business entity, which aims to determine the needs of target markets and more effectively than competitors to meet them [12]. Implementation of management decisions in the field of marketing involves the accumulation and processing of information about the market for further coordination of resources, production activities and sales in order to form a stable competitive position.

From the standpoint of the formation of competitive advantages, the marketing activities of the agricultural enterprise include the following mechanisms (Fig. 1):

- 1) support for the emergence and equipotency of the economic process by coordinating and subordinating the resource, production and marketing spheres and the formation of the competitiveness of the enterprise. In this way, there is a systemic interaction between the needs of consumers and the economic process of the agribusiness entity. Otherwise, there will be problems of mismatch between market demand and supply of the producer;

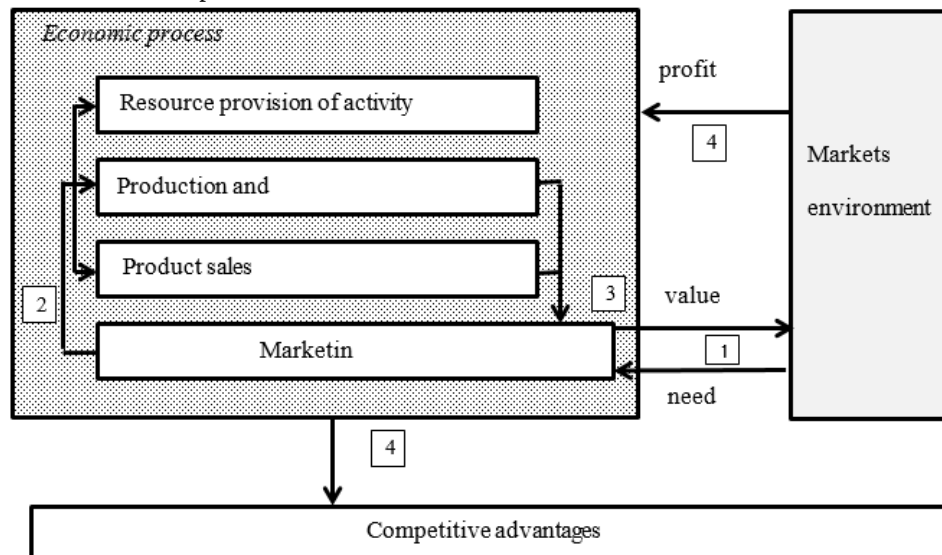
- 2) ensuring the relationship with the external environment by creating and maintaining a closed information circuit between the manufacturer and other market participants. As a result, the company's ability to

self-recover (maintaining its homeostatic) is maintained due to the ability to adapt to external challenges. If this does not happen, the company will not receive information about potential changes in the environment and will not be able to respond in a timely manner to external challenges;

3) ensuring the synergy of economic activity through the systematic integration of functions of all spheres of its activity. This allows the formation of the competitiveness of the enterprise, which is not inherent

in each area. Thus, the functions of the enterprise are subordinated within the resource supply, production and marketing to the needs of the market. As a result, competitive advantages are formed;

4) ensuring the purposefulness of economic activity by achieving the main goal of the enterprise: to meet the demand in a profitable and better than competitors, way through the use of marketing mechanisms for the formation and maintenance of competitive advantages.

Key points of marketing activity of the enterprise:

1. Ensuring communication with the market environment (maintaining homeostatic).
2. Ensuring the emergence and equipotentiality of the economic process.
3. System integration of functions of subsystems of economic process (ensuring synergy).
4. Ensuring the purposefulness of the economic process.

Fig.1. Marketing in the process of forming the competitive advantages of agricultural enterprises

The organization of economic activity is based on the key goal of marketing, which is formulated based on corporate strategy and strategic goal of the enterprise. Features of marketing activities of agricultural enterprises depend on the objectives, concept and strategic directions of marketing. The purpose of the agricultural producer is to make a profit by providing industrial enterprises with high-quality agricultural raw materials (Business-to-Business - B2B market) and / or the population with quality food products (Business-to-Customer market - B2C).

The main factors include the scale of production, market type (B2B or B2C), the amount of available investment resources. A small business entity can focus on making better products by selling them at a higher price. Because it is easiest for the company to ensure control over production technology, quality and safety of products.

The choice of the concept of marketing management is determined by the characteristics of the enterprise and its external environment (table 1)

Table 1.

Features of marketing management concepts in agricultural enterprises

Concept	Content concept	Effect	Features of application
Production management	Increased resource efficiency (in particular due to reduced quality)	Reduction of total costs due to the effect of scale	Not profitable for small businesses, require significant investment resources
Product management	Improving product quality	Additional profit due to a markup on quality, reducing the elasticity of demand for price	Profitable for small businesses. First of all, they concern ecologically clean, safe and / or organic products.
Sales intensification	Promotion of goods, ensuring its easy accessibility	Increasing sales due to an efficient sales network, elimination of geographical restrictions	Profitable for use in B2C markets with the involvement of distributors and its own sales network. Require significant production volumes.

Marketing management	Accumulation of knowledge about the needs of the consumer segment and their satisfaction in a better way than competitors	Increasing market share by manufacturing products with the characteristics needed by the consumer; taking into account the activity of buyers	Favorable for use in B2B markets. In the B2C markets are profitable for large efficient enterprises
Socio-ethical marketing	Use of traditional concepts taking into account the principles of balanced development	Advantages of other concepts; formation of social effect; environmental protection	They should complement the above concepts, regardless of the size of the enterprise and the markets in which it operates.

Marketing management concepts can be used by the researched enterprise in the B2B market. To reduce the cost of implementing this concept, it is advisable to use elements of "guerrilla marketing", which, along with the principles of traditional concepts with "consumer orientation" involves the use of low-budget and even free means of promotion [23]. The most accessible methods include car advertising (relevant for small manufacturers who can advertise for free on their own vehicles), tasting (including specialized fairs), websites and blogging (for example, promoting a healthy lifestyle in a blog with a simultaneous position enterprises as a producer of environmentally safe and useful products), e-mails, social networks (necessarily with a focus on bilateral contact with consumers), etc.

The implementation of the principles of the marketing concept takes place at the stage of market segmentation and substantiation of marketing mix tools. Concentrating on several segments, on the one hand, is an effective tool for reducing market risks by eliminating dependence on one group of consumers, but, on the other hand, requires significant investment. In B2B markets, it is more profitable (from the standpoint of both higher prices and lower logistics and transaction costs) to sell large batches of products, so companies should focus on a limited number of customers in one segment, focusing on deepening customer relationships.

Segmentation of agricultural markets is carried out depending on the geographical factor (external, domestic, regional markets), the direction of use of products (consumption by the population, sales to processors, catering establishments, intermediaries), the income of the population (especially in the case of production of final consumption products). then it must segment customers by quality parameters of processed products.

Marketing management involves determining the elements of the marketing complex for a particular en-

terprise. It is advisable to transform the traditional concept of 4P (from the point of view of the seller combines such tools as product, price, place and promotion) to 4C (from the consumer's point of view includes the following elements: consumer shortages and needs, consumer costs, convenience, communication, information exchange), which is consumer-oriented and includes such components as product, cost, communications, affordability. For processing enterprises, branded product designation is not used, while the qualitative properties of the product and delivery conditions (in particular, terms, volume of deliveries, frequency) are extremely important.

The price in the B2B markets depends on the size of the batch of agricultural raw materials and sales channels. If the company is not a major market participant, prices for its products are usually set by processing companies, intermediaries, traders, retailers. As a result, production and consumer prices for products sold by the investigated enterprise differ significantly, ie the average selling prices for products sold by the enterprise are often lower than the average annual consumer price for these products. Accordingly, the optimization of product sales channels in order to reduce the gap between producer and consumer prices can be considered as one of the main tools for forming the competitiveness of enterprise products.

The main criteria for choosing areas of implementation are the type of agricultural products, batch size, market type (B2B or B2C), and also the amount of available financial resources. In addition, the greater the added value of the product, the higher its price. Value added can be increased by finishing, storing, transporting, processing agricultural products, as well as by reducing the supply chain. The choice of ways to increase the value added of agricultural products depends primarily on the volume of its production (table 2).

Table 2.

**Reserves for increasing the value added of products
agricultural enterprises**

Type of product	Production volumes		
	insufficient for direct or indirect one-tier sales	sufficient for indirect one-tier sales	sufficient for direct sale
Cereals and legumes, sunflower, soybeans	Drying, cleaning, storage (minielevators, etc.), oil production, sales activities on a cooperative basis	Drying, cleaning, storage (mini elevators, etc.), production of cereals, certification	Storage (elevators), own motor transport, processing under own trade mark, certification
Milk	Cooling, storage; implementation, transportation on the basis of cooperation	Quality and safety control on the basis of own laboratories, cooling, storage, certification	
Cattle (in slaughter weight)	Slaughter, cooling and storage of meat, sale, transportation on a cooperative basis	Slaughter, cooling and storage, transportation	Slaughter, storage, packing of meat with use of own trademark, transportation

In addition, it is necessary to take into account the time of implementation. Particular attention in the process of choosing the policy of distribution of products should be paid to the variation of prices of agricultural products during the year. The sale of crops with a significant variation in prices in the remote period from harvesting makes it possible to increase the price more than twice. In this case, self-storage of products or storage on a cooperative basis becomes economically justified.

Another price factor is the choice of sales channels, among which direct sales channels or a one- or two-tier supply chain should be preferred. In agricultural enterprises, direct sales can be made to processing enterprises, as well as to end consumers in retail food markets and via the Internet. It should be borne in mind that the favorable price of the processing enterprise can be expected only in the case of large batches of homogeneous products, which small agricultural enterprises can form only on the basis of agricultural service cooperatives.

One of the most common channels of indirect sales is the sale of products to registrars. The requirements of hyper- and supermarket chains include sorting

and preferably product packaging, uninterrupted deliveries throughout the year and a relatively wide range. These requirements are not available for the researched enterprise, they can be provided only on the basis of cooperation with other agricultural producers.

Generalized recommendations for the choice of sales channels depending on its type and volume of production are shown in table. 3.

Direct sales in the B2B market are always associated with establishing personal contacts with the management of processing enterprises, as well as deepening ties along the vertical hierarchy of the buyer-enterprise (from the head of the enterprise to production units). For businesses, the use of Internet opportunities can be effective in the B2C market, including content marketing techniques, which include the use of social media, preparation and publication of articles on their own sites, blogging, face-to-face meetings organized through online communication and more. In this way, the product is brought closer to the consumer and it is possible without extra money to learn about customer requests and promote your product. This approach is especially relevant for small businesses that position their products as environmentally friendly, safe and useful.

Table 3.

Sales channels for agricultural enterprises

Type of product	Production volumes	
	insufficient for direct or indirect single-level sales in large batches	sufficient for direct or indirect single-tier sales in large batches
Cereals, legumes, sunflower	Processing enterprises (in the domestic market) through procurement and marketing cooperatives, public procurement.	Processing enterprises (domestic and foreign markets), public procurement.
Milk, meat	Restaurants, hotels, cafes (meat), processing enterprises on a cooperative basis; in wholesale markets; through wholesale bases, outlets established on the basis of cooperation	Processing companies (domestic and foreign markets), through franchise networks, own networks of specialized stores

Higher producer prices are provided within the vertical marketing structure, when all participants in the product chain function as a single system. In order to avoid the current problem of concentration of power in relation to the formation of prices for agricultural products in the hands of processors, traders, intermediary structures, it is important to ensure, at least, their equality with agricultural enterprises. In most countries of the world, this problem is solved by independent organization of processing and marketing on the basis of agricultural service cooperatives or associations of cooperatives, which eventually become key market players.

Summarizing the above, it should be noted that marketing tools should be considered from the standpoint of sales of agricultural products at a favorable

price. The main directions of ensuring the competitive advantages of the enterprise are to increase the added value of products, the maximum possible elimination of intermediary structures from the supply chain, as well as optimization of the marketing complex taking into account product types, production volumes and markets. The system of cost management measures and sound marketing policy should be the basis for the development of a comprehensive competitive strategy of the agricultural enterprise, which will be based on its current financial and economic condition and investment opportunities. The generalized list of the recommended tools of a complex of marketing of the agricultural enterprises in the B2B and B2C markets is presented in tab. 4.

Table 4.

Elements of the marketing complex in the markets of agricultural products

Component of the marketing complex	B2B market	B2C market
Goods	Quality, terms of delivery (timeliness, frequency, continuity)	Quality, trademark, packaging, labeling
Price	Pricing strategies: "Break-even" (survival strategy), "Costs + profit" (stabilization strategy), minimum price due to cost reduction (development strategy)	
	Payment period, terms and conditions of the commodity credit	Application of the system of
Communications (promotion)	Direct marketing and personal selling; indirect (one- or two-level) marketing; exhibitions, fairs, lobbying. Positive image of the manufacturer, its financial stability; personal qualities and qualifications of the specialist who sells products	Sales promotion, direct and indirect (one- or two-level) marketing, advertising
Availability (sales channels)	Direct sales: to processors, enterprises through Internet platforms and platforms, sales (including exports) with the involvement of distributors. Indirect sales: to traders, in wholesale and retail food markets, roadside trade, public procurement	Direct sales: in retail food markets, via the Internet, own trade network. Indirect sales: through supermarket chains, franchise chains, mini-markets with the involvement of distributors; exports, including with the involvement of distributors

Summarizing the above, it should be noted that marketing tools should be considered from the standpoint of sales of agricultural products at a favorable price. The main directions of ensuring the competitive advantages of the enterprise are to increase the added value of products, the maximum possible elimination of intermediary structures from the supply chain, as well as optimization of the marketing complex taking into account product types, production volumes and markets. The system of cost management measures and sound marketing policy should be the basis for the development of a comprehensive competitive strategy of the agricultural enterprise, which will be based on its current financial and economic condition and investment opportunities.

The place of strategic marketing in the structure of marketing management of the enterprise (ie in the structure of marketing management) is determined by the fact that it covers the stage of marketing planning in terms of setting marketing goals and developing marketing strategies. Different marketing strategies can be used.

At the heart of the process of forming the competitiveness of the enterprise is the ability to develop and implement the most adapted to its resource potential and external conditions competitive strategy. Competitive strategy means a detailed plan that specifies the strategic directions and ways to create competitive advantages.

At the first stage of the strategic component of the process of marketing support, the management of competitive advantages is determined by the strategic task of maintaining or strengthening the latter. When distributing (grouping) competitive strategies on the grounds of maintaining or strengthening competitive advantages, it is necessary to refer to the existing theoretical provisions on strategic marketing. M. Porter, considering the sources of competitive advantages, marks them as those that form the difference between the market supply of the enterprise from competitors and lower compared to the costs of competitors [17, p. 50]. Based on these and his own views on the content and sources of competitive advantage, N. Kudenko identifies two main types of marketing competitive

strategies - the strategy of differentiation and the strategy of price leadership [13, p. 176-177]. However, the well-known researcher of marketing management J.-J. Lamben determines that the company always has the opportunity to form an operational or strategic competitive advantage, describing the existing difference between them [19, p. 372-373], which is as follows. Operational competitive advantages are formed in the form of the same type of activity with competitors, which is carried out on a more efficient basis and is achieved by applying strategies that support them. It is these competitive advantages that are based on strategies to strengthen competitive advantages. Considering the known marketing competitive strategies through the prism of their impact on competitive advantage

(strengthening or retention), taking into account the scientific views of the above authors, we propose their following grouping (fig. 2).

However, strategic competitive advantages are determined by the choice of different from competitors activities focused on the application of innovative approaches (technologies, services).

The choice of the most appropriate marketing strategy for the company, which meets the stated goal, largely depends on the state of development of the internal potential of the company, its ability to implement the chosen strategic approach. The object of analysis of the competitive advantages of the enterprise are internal factors that are in some way under its control.

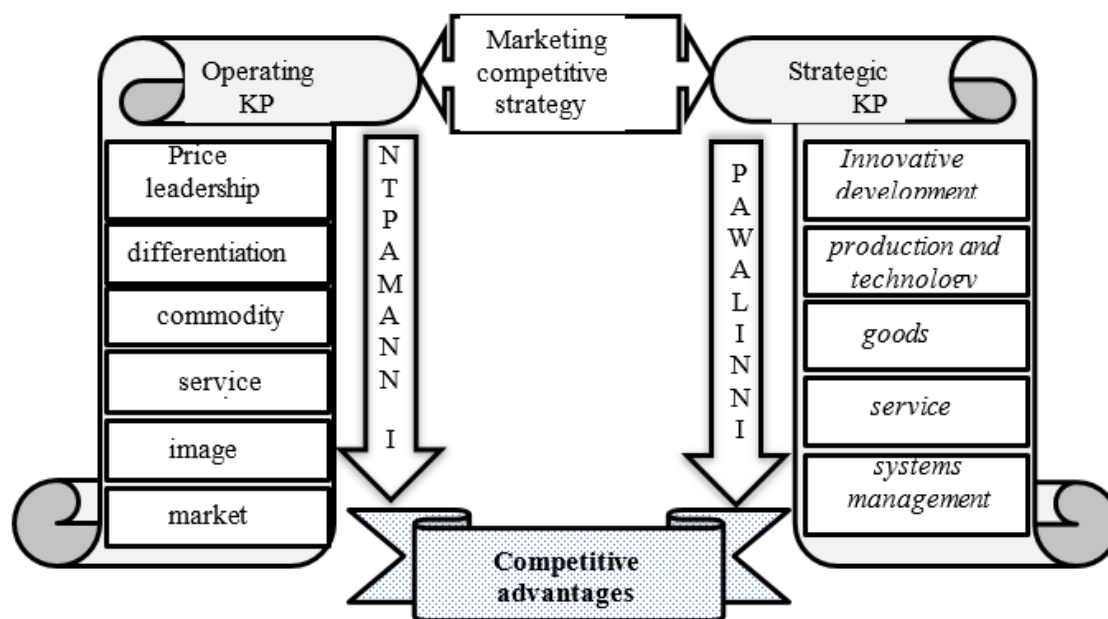

Fig. 2. Grouping of marketing competitive strategies by the level of influence on the competitive advantages of the enterprise [22; 23].

The classical system of factors that ensure the level of competitiveness consists of the following elements:

- 1) competitiveness of products (quality, price, level of consumer preference and satisfaction);
- 2) competitiveness of resource potential, the level of technical and technological equipment, production and raw material structure, staffing and financial and innovative opportunities;
- 3) competitiveness of organizational capacity and management system (form of management and ownership, organizational structure, management structure and functions, management mechanisms, flexibility and efficiency of management);
- 4) competitiveness of information-marketing and communication relations (system of internal and external information with suppliers, consumers, investors, potential clients).

In the process of forming a marketing strategy of competitive advantages of the enterprise there is a need to choose the appropriate marketing tools and determine the resource potential needed to maintain or strengthen the competitive advantages of the enterprise in the market. The following management measures for

the use of conceptual marketing tools are provided, provided that the necessary resources of the enterprise (Table 5). In the process of choosing the necessary marketing measure, the company is recommended to determine the availability and level of strength of resource potential, and if necessary, to develop appropriate management measures to adjust the latter.

The company's competitive strategy must be consistent with its corporate strategy, the choice of which depends on the current level of profitability and investment capacity.

The most promising strategy in the agricultural sector is cost minimization. It is possible to reduce the cost of agricultural products by improving production technologies in conjunction with progressive changes in the organization of production. This, on the one hand, will increase crop yields and animal productivity, on the other hand, to optimize the cost of material resources and labor costs. Especially useful in this regard is the use of the effect of "scale of production". 12%, a stabilization strategy is appropriate. It should be based on reducing the cost of grain and sunflower seeds. As a result, it is necessary to ensure the maximum approximation of the efficiency of production of grain and sunflower seeds to its main competitors.

Low economic efficiency or loss determines the need for a survival strategy; sufficient level of profitability along with small and medium-sized enterprises -

stabilization strategies; high efficiency and large size - growth strategies (table 5).

Table 5

Corporate strategies of agricultural enterprises

The level of profitability	Type of strategy
Over 35%	Concentrated growth strategy: market development, product, strengthening of existing market positions
5–35 %	Stabilization strategy: stabilization of efficient productions
Up to 5%	Survival strategy: elimination of inefficient productions, reduction of prime cost within inefficient productions

The formation of marketing strategy, its timing and precise characteristics for its implementation and implementation should be based on a predetermined model of strategic decision-making.

When making a decision, two approaches are usually possible: intuitive and rational. At the initial stage, it is possible to rely on intuitive choice only if you have full information on the market and long-term statistics. Today, when the dynamics of changes in the market (in its social component) significantly exceeds the speed of

economic processes, long-term forecasts of people's demand and wishes are not reliable. The information basis for decision-making on strategic areas of formation and maintenance of competitive advantages should be the results of analysis and assessment of the competitiveness of the enterprise and the factors that affect it. It is mandatory to conduct a relevant study in comparison with competitors.

The scheme of the process of developing competitive strategies of agricultural enterprise is shown in fig. 3.

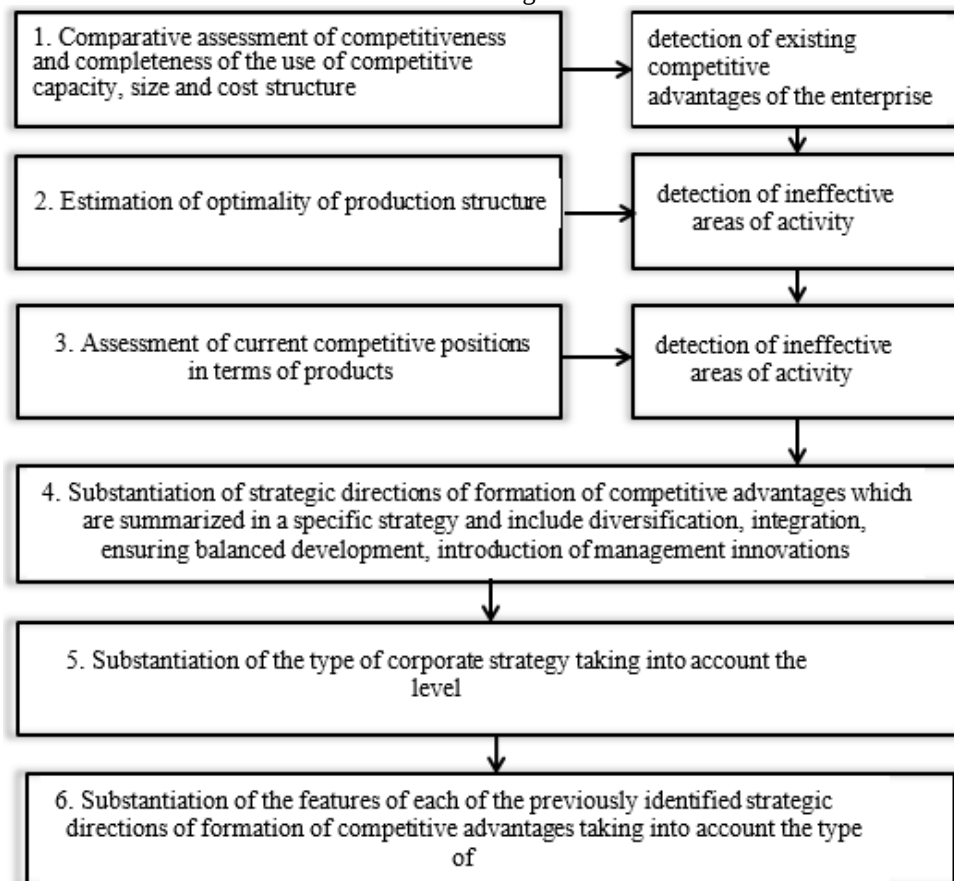

Fig.3. The process of developing a competitive strategy for agricultural enterprises

The substantiation of the choice of certain directions of strengthening the competitive position of the agricultural enterprise is carried out on the basis of the forecast of the potential effect and possible growth of the level of competitiveness. The development of a set of marketing measures to strengthen the competitive advantages of agricultural enterprises is shown in (Fig. 6).

The most important tasks of marketing research to increase the competitiveness of enterprise products are: study of the market of producers and consumers of products of this type, a comparative assessment of the level of competitiveness of products; construction of forecasts on market requirements and development on this basis of marketing strategy to increase product

competitiveness. Thus, the purpose of marketing activities is to ensure competitive products through the identification of driving factors and their implementation.

The formation of the process of marketing management of competitive advantages in terms of strategic orientation will integrate the results of marketing research and analysis in the resource potential of agricultural enterprises, to form an effective marketing strategy aimed at increasing the company's attention to the domestic market segment. The marketing strategy involves the formation of long-term policies behavior of the enterprise in the market of agricultural products. It is aimed at improving the sales system based on the choice of channels and timing of its sale, access to new geographical market segments. It is here that the company must use all its advantages, as the geographical location is extremely favorable for agricultural production. One of the important points in the development of the strategic component is the establishment of their own wholesale trade by merging farms into sales cooperatives, which will allow them to retain a significant share of the wholesale markup and reduce the retail price of their own products. Accordingly, for the studied enterprise one of the most promising ways to promote agricultural products to the consumer is the scheme: "producer - sales cooperative - wholesale market (processor) - retail network - consumer". As a result, the marketability of products and additional profits is increased. This sequence due to the right strategy will allow you to effectively use the internal potential of the enterprise, strengthen competitive advantages, begin work on the first stage of the loyalty program aimed at the target market segment. But an integral part of the process of managing competitive advantage at this stage should be measures to promote the chosen policy of the enterprise within consumers who have become supporters of the product.

Summing up, we can say that one of the most important factors in improving the efficiency of production and marketing activities of agricultural enterprises is the use of marketing principles and the integration of this economic category into the management system of agricultural enterprises. Among the strategic directions of ensuring the competitiveness of the enterprise, which should complement and not exclude each other, the main ones are diversification of the enterprise, organization of economic processes on the basis of innovative development, harmonization of economic, environmental and social components of the enterprise.

REFERENCES:

1. Balabanova I.V. Management of competitive rationality: a monograph. Donetsk: DonNUET, 2008. 538 p.
2. Balabanova L.V., Kholod V.V. .Marketing management of enterprise competitiveness: a strategic approach: a monograph. Donetsk: Don-DUET, 2006. – 294 p.
3. Grebnyov G.M. Marketing factors of influence and the mechanism of competitiveness management. Economic Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". 2014. № 10. S. 304–310.
4. Kovinko O.M., Pasichnyk T.G. Features of modern marketing technologies in enterprise management. A young scientist. 2017. №12 (52). Pp. 647–650.
5. Kovinko O.M. Marketing assessment of the state of the market of agricultural products of Ukraine: prerequisites for the intensification of international business activities of domestic agricultural enterprises. Marketing in Ukraine. 2017. № 4. pp. 32–47.
6. Kovinko O.M., Buga N.Y., Shamalyuk D. Formation of the marketing mechanism of enterprise development. Global and national economic problems. 2017. №20. Pp. 250–254.
7. Kozak L.V. Formation of strategies for positioning the products of agricultural enterprises in domestic and world markets. Ostrog: Nat. Ostroh Academy University, 2015. 494 p.
8. Kotler F. Marketing Management lane. in English under. ed. O.A.Третьяк, Л.А. Volkova, Y.N. Каптуревского. P: publishing house "Peter", 2009. 896p.
9. Kotler F., Armstrong G., Saunders D., Wong W. Fundamentals of Marketing. translation from English M. ; SPb. ; K. : Williams Publishing House, 2006. 943 p.
10. Kudenko N.V.. Marketing strategies of the firm: a monograph. K. : KNEU, 2002. 245p.
11. Kudenko N.V. .Strategic marketing: a textbook. K. : KNEU, 2012. 523 s.
12. Logosha R.V., Polova O.L. Features of formation of marketing strategies of agricultural enterprises. International scientific journal "Internauka" .2018. №11.
13. Labman Jean-Jacques. Market-oriented management: trans. with English under ed. V.B. Kolchanova. SPb. : Piter, 2005. 800 s.
14. Lomovsky L.O. .Marketing management of agribusiness entities: systems, mechanisms, tools. Kharkiv: "Striped printing house", 2017. - 397
15. Lutsyak V.V., Krasnyak O.P., Kondratova M.V. .Marketing activities of the enterprise. VNAU - Vinnytsia: LLC "WORKS", 2019. 354p.
16. Lutsyak V.V., Terez N.O. Fundamentals of classification of small manufacturing enterprises. Aspect of marketing activities. Bulletin of Khmelnytsky National University. 2014. №2, Vol.1. Pp. 171–180. 360 s.
17. Nikolyuk O.M. The role of marketing in ensuring the competitiveness of agricultural enterprises. Marketing support of the food market: materials VIII international. scientific-practical conf. (Poltava, May 17–18, 2016). Poltava: PDAA, 2016. S. 89–91.
18. Nikolyuk O.M. Management of competitiveness of agricultural enterprise: theoretical and methodological foundations: monograph. Zhytomyr: ZhNAEU, 2016. 314 p.
19. Porter M. Competitive advantage: How to achieve a high result and ensure its sustainability: trans. with English M. : Alpina Business Books, 2005. 715 p.
20. Porter M. Competition: lane. with English M. : Izd. Williams House, 2001. 495 p.
21. On protection of economic competition. Law of Ukraine of January 11, 2001 № 2210-III. Current edition dated September 25, 2019, basis - 112-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2210-14>
22. Savina S.S. Scientific and methodological approaches to the development of marketing strategy of

the enterprise and the world economy. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: International Economic Relations. 2018. № 19. pp. 15–19.

23. Savina S.S. Features of marketing in small business. Priazovsky Economic Bulletin. 2018. №5 (10). Pp. 41–44.

24. Savinova Y.M. Competitiveness of enterprises and the factors that determine it. Bulletin of the Ukrainian Academy of Banking. 2003. №1 (14). Pp. 94–97.

25. Stavskaya Y.V. Marketing tools and their impact on stabilizing the economic condition of the enterprise. Modern Economics. 2019. №13. Pp. 227–232

26. Yashina I.M. Improving the organization of marketing in the management of agricultural enterprises of small business. Global and national economic problems. Issue 12. Mykolaiv, 2016. P. 259–265.

27. Yashina I.M. The choice of strategies for the formation of the marketing complex of an agricultural enterprise of small business. Bulletin of Odessa National University. Economy. Volume 21. Issue 6 (48). Odessa. 2016. S. 121–125.

28. Yashina I.M., Solovyov I.O.. Formation of the organizational mechanism of small enterprise management on the basis of marketing. Taurian Scientific Bulletin: scientific journal. Vip. 90. Kherson: Green DS, 2015. S. 340–345.

MANAGEMENT OF STRATEGIC CHANGES OF TELECOMMUNICATION ENTERPRISES IN THE CONDITIONS OF DIGITAL TRANSFORMATION

Strelnikova S.

*PhD student of management department,
State University of Telecommunications
(Kyiv city)*

УПРАВЛІННЯ СТРАТЕГІЧНИМИ ЗМІНАМИ ТЕЛЕКОМУНІКАЦІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Стрельнікова С.Ю.

*аспірант кафедри менеджменту
Державний університет телекомунікацій
(м. Київ)*

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-25-29](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-25-29)

Abstract

The article clarifies the economic essence and role of management of strategic changes of telecommunication enterprises in the conditions of digital transformation, outlines its state and problems, identifies areas for improvement based on digitalization, taking into account the challenges and demands of today.

Анотація

В статті з'ясовано економічна сутність та роль управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової трансформації, окреслено його стан та проблеми, визначено напрями удосконалення на основі діджиталізації з врахуванням викликів та запитів сьогодення.

Keywords: changes, strategic changes, management of strategic changes, telecommunication enterprises, digital transformations, digital technologies.

Ключові слова: зміни, стратегічні зміни, управління стратегічними змінами, телекомунікаційні підприємства, цифрові трансформації, цифрові технології.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку: поглиблення глобалізації та інтеграції, зміни державних пріоритетів, зростання конкуренції на внутрішньому та світовому ринках, впровадження новітніх технологій й комунікаційних ланцюгів, розширення переліку продукції та послуг, зміни потреб і смаків споживачів, загострення конкурентної боротьби відбуваються процеси динамічно змінюваного характеру. Подібна висока динаміка сучасного економічного простору зумовлена високим рівнем технічних, технологічних і соціальних викликів та вимог сьогодення вимагає від телекомунікаційних підприємств розвитку такої ключової компетенції, як здатність ефективно та швидко впроваджувати стратегічні зміни. Водночас, на практиці спостерігається, що необхідні стратегічні зміни, у більшості телекомунікаційних підприємств, мають

вибірковий характер, проводяться без орієнтації на розв'язання сукупності задач в їх органічній єдності. Розв'язання означеної проблеми можливе шляхом використання нового підходу до удосконалення управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової трансформації. Усе це підтверджує актуальність, цінність й значення даної наукової статті.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Теоретичним базисом дослідження проблем реалізації стратегічних змін та ефективного управління цими процесами є вагомий науковий напрацювання, таких відомих вчених, як: Л. Андерсон, У. Барнет, М. Бір, А. Ван де Вен, Л. Грейнер, О. Гронь, О. Гудзь, Г. Керолл, Дж. Коттер, К. Левін, С. Мюллер, Н. Норія, К. Пріб, Н. Прокопенко, Дж. Фрімен, Г. Х'юбер та ін. Проте, гостра необхідність

здійснення цифрових трансформацій кожним телекомунікаційним підприємством, пояснює необхідність подальших розробок щодо удосконалення управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств за нових викликів та запитів сьогодення.

Метою статті є уточнення економічного змісту та ролі управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової трансформації, окреслення його стану та проблем, визначення напрямів удосконалення на основі діджиталізації з врахуванням нових викликів та запитів сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Управління стратегічними змінами трактується у різних наукових публікаціях по-різному. М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі [1, с. 377], управління стратегічними змінами розглядають у контексті прийомів керівництва для забезпечення розвитку, Гібсон Дж. [2], обґрунтовує, що управління стратегічними змінами, необхідно досліджувати у зрізі нових підходів до ведення діяльності, Дж. Коттер [3] стверджує, що це один із прийомів управління, Т. В. Гринько та Т. З. Гвініашвілі [4] переконують, що управління стратегічними змінами варто розкривати у контексті різних підходів та прийомів їх реалізації, Воронков Д. К. [5] підтримує зв'язок управління стратегічними змінами з інноваційним розвитком, Найпак Д. В. [6] розкриває механізм управління стратегічними змін, а інструментарій

управління стратегічними змінами окреслювала Гронь О. В. [7].

Традиційно для управління підприємствами у світовій практиці використовували три інструменти: ієрархію, культуру і ринок. Нині в теорії і практиці управління, спостерігається „тиха управлінська революція”, яка зумовлена цифровою трансформацією. Це явище, що безпосередньо пов'язано з діджиталізацією усіх бізнес-процесів, а саме: застосування сучасних меседжерів, цифрових платформ, GPS-систем, 3-D друку, хмарних технологій, робототехніки, дронів, блокчейну, супутникових знімків, біосенсорів, елементів штучного інтелекту, Big Data, соціальних мереж, електронна комерція, сервіси з надання онлайн послуг, інтернет-магазини, інформаційні сайти тощо. Головним каталізатором цифрової трансформації є постійний розвиток технологій. Відкриття нових можливостей з виникненням новітніх технологій зумовлює стрімке зростання попиту на них. Нині, основні стратегічні зміни, що відбуваються в бізнесі, мають цифровий характер. Цифрова трансформація є обов'язковим фактором конкурентоспроможності підприємств. Водночас, на практиці, необхідні стратегічні зміни, переважно у телекомунікаційних підприємств, мають вибіркового характеру, проводяться без орієнтації на розв'язання сукупності задач в їх органічній єдності.

Тенденції розвитку телекомунікаційних підприємств України представлено на рисунках 1 та 2.

Рис. 1. Динаміка кількості операторів, провайдерів телекомунікацій за 2017-2019 роки [8, 9]

Рис. 2. Тренд доходів від надання послуг зв'язу за видами послуг, млн грн [8, 9]

Здійснена діагностика управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової трансформації, засвідчила, що 22 % керівників телекомунікаційних підприємств висловили переконання, що при проведенні стратегічних змін необхідно орієнтуватися на чинники зовнішнього середовища. Менеджмент більшості телекомунікаційних підприємств (34%) вважає зміни засобом досягнення кращих результатів діяльності. Часткове застосування елементів стратегічного управління виявлено у 46 % підприємств. Відсутність сформованої та обґрунтованої стратегії розвитку характерне для третини телекомунікаційних підприємств. Встановлено, що у більшості телекомунікаційних підприємств (67%) система менеджменту не готова до викликів зовнішнього середовища.

Для процесу управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств притаманні наступні особливості, які необхідно враховувати при розробці заходів щодо його удосконалення:

Необхідність оптимізації функціональних характеристик внутрішнього середовища підприємства та взаємодій між різними контактними аудиторіями;

необхідність здійснення стратегічних перетворень, що пояснюється наростанням внутрішніх і зовнішніх протиріч, конфліктів;

управління стратегічними змінами зорієнтовано на проведення структурних, економічних та організаційних трансформацій;

управління стратегічними змінами чітко націлено на досягнення визначеної мети, відповідних завдань та розробленої стратегії.

складність та різноманітність впливу зовнішнього й внутрішнього середовища;

динамічність процесів управління стратегічними змінами;

багатокритеріальність завдань управління стратегічними змінами;

відсутність можливості стандартизації й формалізації багатьох завдань і рішень управління стратегічними змінами;

обов'язковість впровадження стратегічних змін і мінливість критеріїв та індикаторів оцінки їх результативності за часовими горизонтами.

Удосконалення управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств, має опиратися на наступні загальні ключові положення: визнання центральної ролі людини; клієнтоорієнтованість; демократизація та багатоплановість управління на основі мережевого підходу; розвиток партнерських ланцюгів та комунікацій; проактивний характер управління; нерівноважність та нелінійність управлінських ієрархічних каналів; розгляд підприємства як „відкритої системи”; нові цінності; зростання ролі знань та інновацій і управління ними; глобалізація та інтеграція; широке використання інформаційно-комунікаційних технологій. Такий підхід дозволяє враховувати і узагальнювати багатофакторні бази вихідних даних, що характеризують перспективи розвитку телекомунікаційних підприємств при здійсненні стратегічних змін.

Доцільно використати науково-прикладні рекомендації щодо формування пріоритетних напрямів розвитку управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової трансформації, спрямовані на нарощення конкурентних переваг й прибутковості за раціонального використання усіх ресурсів з широким використанням Business intelligence, технологій ETL, нейротехнологій, Data Warehouse, ERP (Enterprise Resource Planning), Data Mining, економіко-математичних моделей та CALS-технологій, що забезпечить перехід до нової якості функціонування телекомунікаційних підприємств та стимулюватиме підвищення їх результативності, адаптивності, зрілості та гнучкості (рис. 3).

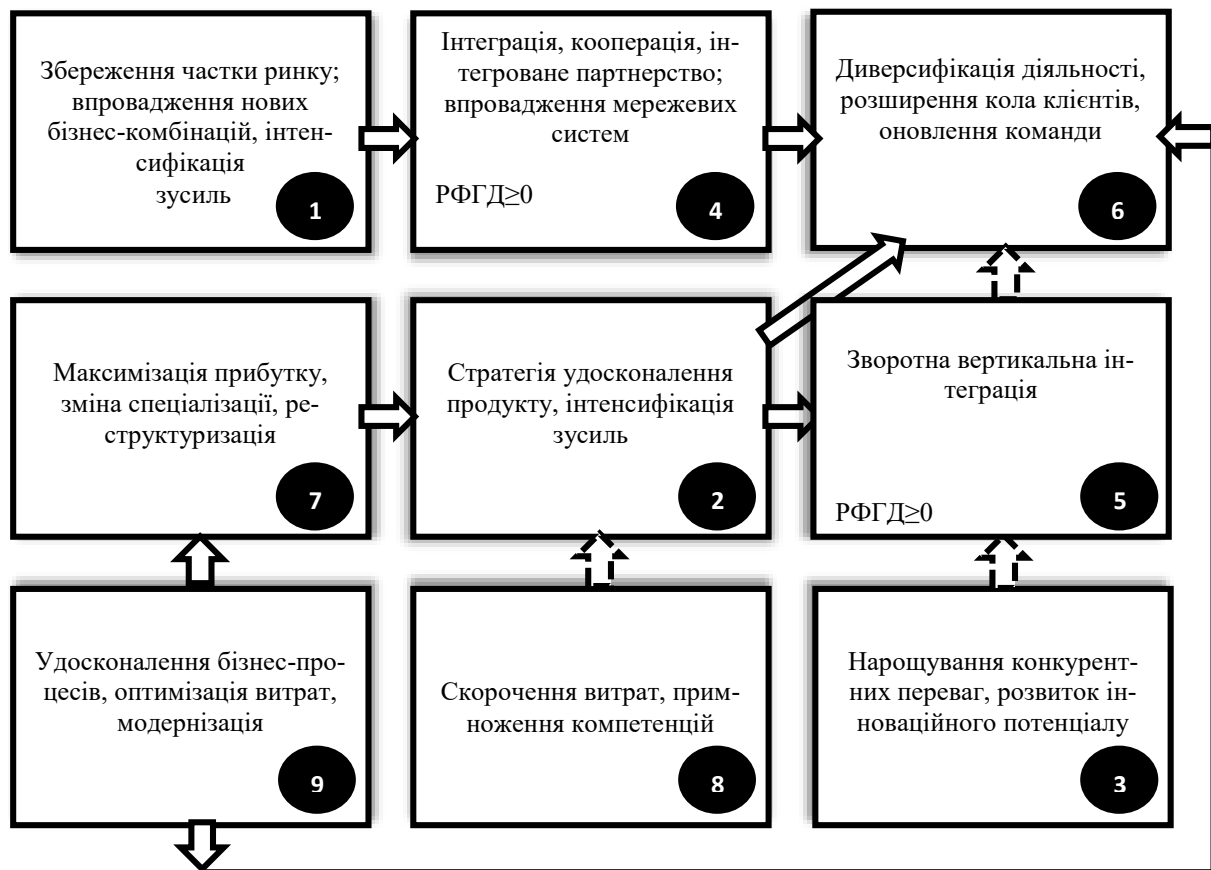

Рис. 3. Науково-прикладні рекомендації щодо розробки пріоритетних напрямів розвитку управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової трансформації

До основних пріоритетних напрямів удосконалення управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств ми включаємо: широке використання хмарних технологій та інтелектуальних мереж; модернізацію інформаційної архітектури; діджиталізація усіх бізнес-процесів; підвищення інформаційної та кібер-безпеки; впровадження мережесистем комунікаційних ланцюгів; застосування технологій штучного інтелекту щодо виявлення загроз та нових можливостей; віртуалізація робочих місць; підтримка та гармонізація локальних мереж (Intranet, Extranet), що забезпечить перехід до нової якості управління стратегічними змінами та сприятиме: формуванню гнучкої стандартизованої комунікаційної архітектури, безперервній трансформації комунікаційних каналів і взаємодій, нарощенню компетентностей, підвищенню інтелектуального потенціалу та зміцнить імунітет телекомунікаційних підприємств до опору щодо впровадження стратегічних змін.

Висновки. В статті з'ясовано економічна сутність та роль управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств в умовах цифрової трансформації, окреслено його стан та проблеми, визначено напрями удосконалення на основі діджиталізації з врахуванням викликів та запитів сьогодення. Зокрема, обґрунтовано, що удосконалення управління стратегічними змінами телекомунікаційних підприємств має включати: широке використання хмарних технологій та інтелектуальних мереж; модернізацію інформаційної архітек-

тури; діджиталізація усіх бізнес-процесів; підвищення інформаційної та кібер-безпеки; впровадження мережесистем комунікаційних ланцюгів; застосування технологій штучного інтелекту щодо виявлення загроз та нових можливостей; віртуалізація робочих місць; підтримка та гармонізація локальних мереж (Intranet, Extranet), що забезпечить перехід до нової якості управління стратегічними змінами та сприятиме: формуванню гнучкої стандартизованої комунікаційної архітектури, безперервній трансформації комунікаційних каналів і взаємодій, нарощенню компетентностей, підвищенню інтелектуального потенціалу та зміцнить імунітет телекомунікаційних підприємств до опору щодо впровадження стратегічних змін.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента / пер. с англ. Москва: Дело, 1997. 704 с.
2. Гибсон Дж., Иванцевич Д., Донелли Дж. Х.-мл Организации: поведение, структура, процессы. Москва: ИНФРА-М, 2000. 662 с.
3. Kotter J. P. Leading Change: Why transformation efforts fail. Harvard Business Review. January. 2007.
4. Гринько Т. В., Гвініашвілі Т. З. Економічна сутність та етапи управління змінами на підприємствах. Економіка и менеджмент. 2013. Перспек-

тивы интеграции и инновационного развития: коллективная монография. URL: <http://www.confcontact.com>.

5. Воронков Д. К. Управление стратегическими изменениями щодо інноваційного розвитку підприємства. Вісник Хмельницького національного університету. 2009. Т. 3. № 6. С. 7–11.

6. Найпак Д. В. Управление организационными изменениями в забезпеченні розвитку підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Харків, 2011. 24 с.

7. Гронь О. В. Інструментарій управління стратегічними змінами підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04. Харків, 2013. 20 с.

8. Офіційний веб портал Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації. URL: <https://nkrzi.gov.ua/>

9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

THE IMPACT OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES ON THE DEVELOPMENT OF RURAL AREAS OF UKRAINE

Baldynyuk V.

Associate Professor of Administrative Management and alternative energy sources

Tomashuk I.

Assistant Professor of Economics,

Vinnitsia National Agrarian University, Vinnitsia, Ukraine

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-29-40](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-29-40)

Abstract

The article states that the modern global economic space promotes integration between countries in both economic and political terms, strengthening trade ties, cooperation and cooperation between countries. Sustainable economic development is an objective necessity for the further development of production relations in the world. It was emphasized the deepening of trade relations between Ukraine and the EU on the basis of the Free Trade Agreement. It is emphasized that one of the reasons for the crisis in rural areas of Ukraine is the monofunctional nature of rural development, the basis of which is agriculture. Important areas of the Rural Development Policy in Ukraine are the need for state support for the formation, accumulation and use of human capital in rural areas. It is proposed to develop a set of regional programs for the development of rural areas of Ukraine.

Keywords: globalization, integration, restructuring, decentralization, advisory, innovations.

Introduction. One of the important tasks of Ukraine's national policy is the transition to sustainable development. The state can implement this task through the rational and efficient use of the resource potential of agricultural enterprises; production restructuring; use of labor potential, which is formed in order to create the most favorable conditions for preserving the resource potential of enterprises and the country as a whole [15].

The current state of rural areas of Ukraine is characterized not only by significant structural, functional and related demographic problems, but also has significant potential for the development of agricultural and other types of business activities in rural areas.

Literature Review. Problems of rural development have long been studied by Ukrainian economists, including Kaletnik G.M., Honcharuk I.V., Mazur K.V., Vazhinsky F.A., Hungarian N.S., Gilka M.D., Kovalchuk S.Y., Chekanskaya L.A., Yatsenko O.M., Nevzglyad N.G., Nevzglyad. A.G. and other. Their works reflect the thorough results of research on the principles of multifunctional development of the village, rural areas and rural space; principles of socio-economic management of rural development; strategic aspects of the development of socio-spatial agricultural systems, as well as analyzes the experience of rural development in foreign countries. However, the decline of rural areas of Ukraine and a number of closely related demographic and social problems require further research on

various aspects of this issue in the context of the need to implement the concept of harmonious development and enhance the role of the state.

Methodology. The problematic of the development of the potential of rural territories is based on the use of multifaceted scientific methods of knowledge of phenomena and processes. Application of statistical methodology in the process of analyzing the dynamics and tendencies of rural development, the effective functioning of agriculture, which is the basis for the study of problems of rural development in general. Economic and statistical research is based on specific techniques, their totality forms the methodology of statistics (methods of mass observations, groupings, generalizations, time series, index method, etc.).

Case Studies. The development of integration at the European level is a modern sign of progressive changes in agriculture and a relatively new area of research in Ukrainian agricultural science. European guidelines provide the agricultural sector with the appropriate vector of development and open new opportunities for the revival of agriculture, create additional comparative advantages in the agri-food market in the context of economic globalization. A serious step in terms of deepening trade relations between Ukraine and the EU should be the Free Trade Agreement, which will bring the domestic agricultural sector closer to European standards, adapt it to the EU Common Agrarian Policy and expand the presence of new EU member

states in the Ukrainian agri-food market [11; 20]. European rural development policy has evolved as part of the development of the Common Agricultural Policy, from policies addressing the structural problems of the

agricultural sector, to policies focused on the multifunctionality of agriculture and, in particular, the challenges facing rural development [5; 17]. In fig. 1 presents the main objectives of the Common Agricultural Policy.

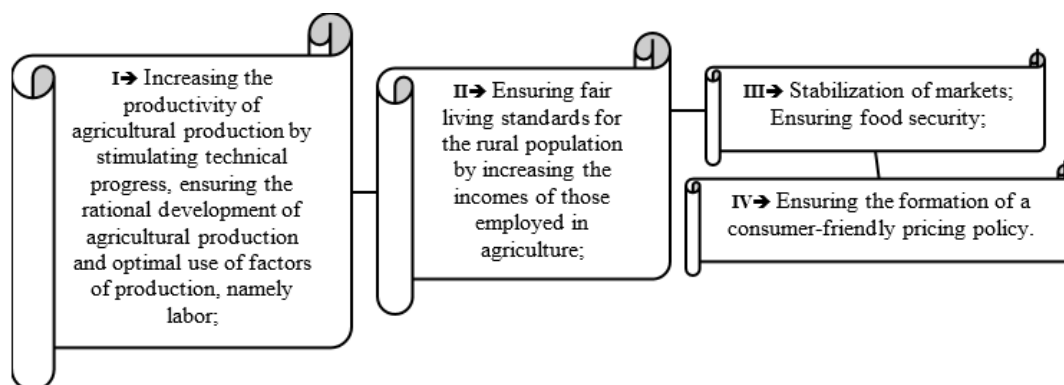

Figure 1 - The main objectives of the Common Agricultural Policy

Source: [17]

In fig. 2. provides information on the causes of the crisis in rural areas of Ukraine.

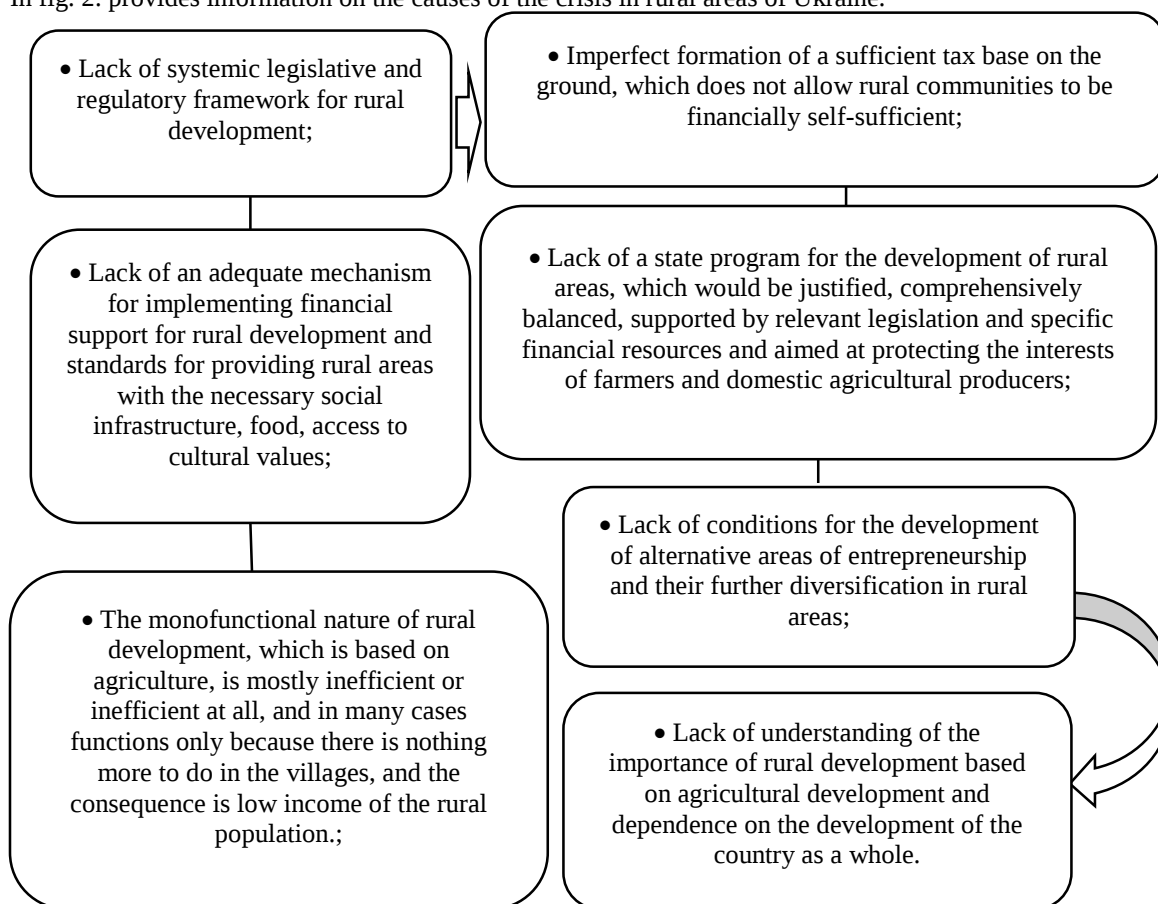

Figure 2 - Causes of the crisis in rural areas

Source: [6]

At the same time, the current EU Common Agricultural Policy (2014-2020) has different features and characteristics compared to the previous period (2008-2013) (Fig. 3).

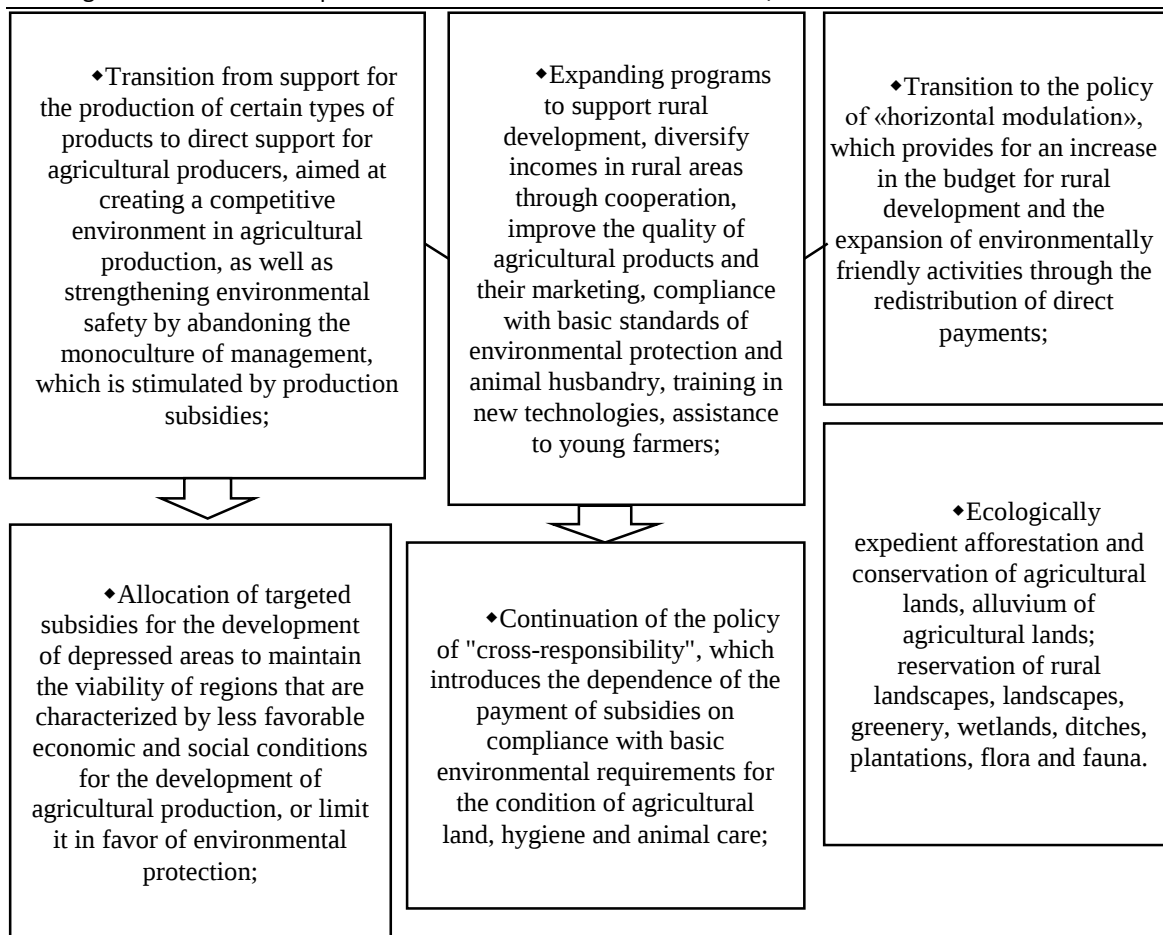

Figure 3 - The main characteristics of the modern Common Agricultural Policy of the EU

Source: [3; 11]

The achievement of the set goals was ensured by defining the basic principles of functioning of the Common Agrarian Policy: free movement of goods within the EU and common prices for the same goods; common advantages, which provided for the prioritization of goods produced in the domestic market over imported products; joint financial responsibility for market and price policy of the EU [17; 21]. There are currently 118 different Rural Development

Programs (RDPs) in the Member States of the European Union, as well as 20 separate national programs. 8 EU member states want to have two or more (regional) Rural Development Programs [16]. Such indicators reflect the importance of rural development for EU member states. In fig. 4 presents a number of key features of sustainable development of agricultural enterprises.

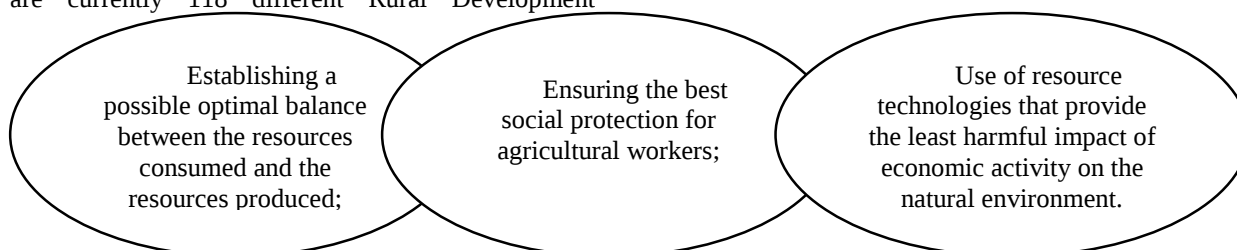

Figure 4 - The main features of sustainable development of agricultural enterprises

Sustainable development of an agricultural enterprise is a way of its functioning, which is focused on achieving interaction between resources, technology, ecological and social environment.

Scientists of the Institute of Agrarian Economics in Ukraine have developed Strategic Directions for Sustainable Rural Development for the period up to 2030 (Table 1).

Table 1

Strategic directions of sustainable development of rural areas for the period up to 2030

Nº	Directions
1	Improving the management of sustainable rural development
2	Formation of an optimal rural settlement network and improvement of population reproducibility
3	Social protection of the rural population
4	Improving living conditions
5	Development of transport infrastructure
6	Availability of general education in rural areas
7	Providing rural residents with quality medical care
8	Ensuring employment and raising the living standards of the rural population
9	Diversification of the rural economy
10	Development of entrepreneurship and small forms of management in the countryside
11	Development of rural tourism and recreation in the countryside
12	Development of agricultural service cooperation
13	Rational use of natural resource potential of rural areas
14	Man-caused and ecological safety of rural areas
15	Financial support for sustainable development of rural areas
16	Logistics of sustainable development of rural areas
17	Investment support for sustainable development of rural areas
18	Innovative provision of sustainable development of rural areas
19	Development of agricultural information and consulting activities

Source: [13]

The basis of the Strategic Directions is a systematic and fundamental approach. An important factor in the successful implementation of the Strategic Directions is the formation of monitoring of sustainable development of rural areas and the introduction into

management of effective mechanisms for forecasting, goal setting and control at different levels of development management [4; 13]. In fig. 5 presents the main components of rural development in the context of the Strategy «Europe 2020».

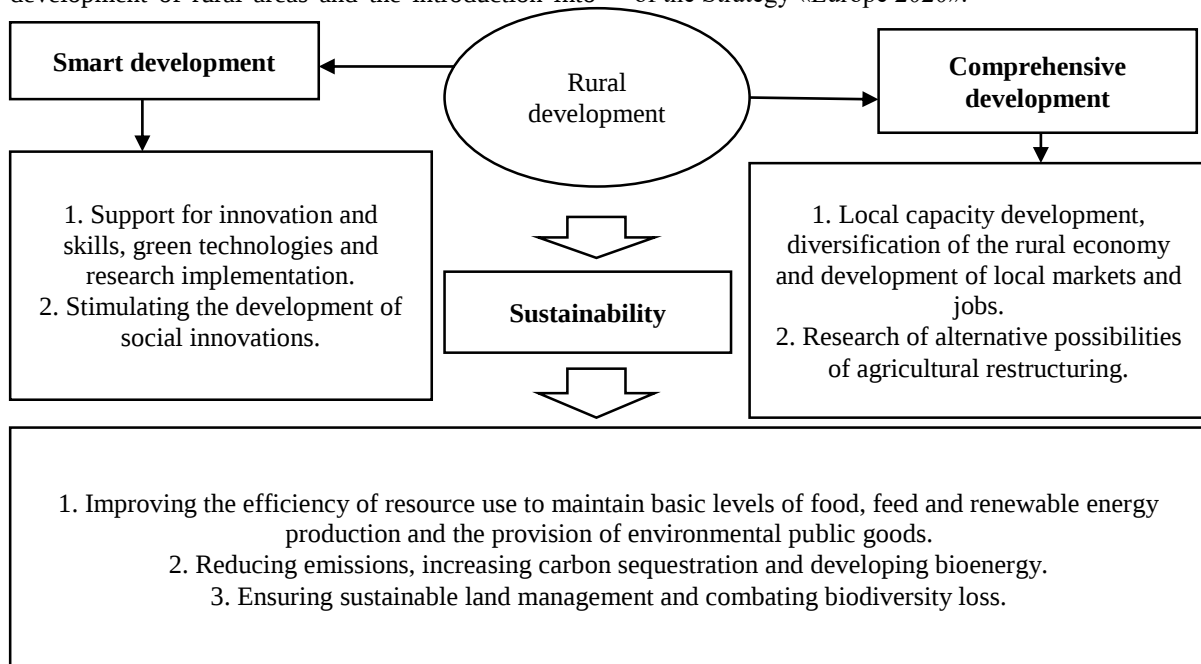

Figure 5 - Rural development in the context of the Europe 2020 Strategy

Source: [17]

An important role in the development of the country and the realization of its potential is played by the foreign economic vector, features of foreign policy, international trade partners and the activity of interaction with them. The modern global economic space promotes integration between countries in both economic and political sense, strengthening trade ties, cooperation and cooperation between countries [2; 17]. Those countries that are left out of these processes

cannot remain competitive in the long run, especially in the case of untapped domestic economic potential or inefficient use.

Economic integration with a union of countries such as the European Union has a much greater positive potential than a negative one. The economy of the EU, in its vast majority, operates on a competitive basis, the desire of enterprises to maximize competitiveness, leadership based on quality. This approach has become

possible due to many years of market economy development, market saturation, evolutionary selection of the best of the best companies and realization of the economic potential of their countries. The benefits of European integration are primarily in the leveling of modern administrative barriers between countries that stand in the way of intensifying economic cooperation, flow of goods, services, capital, labor, etc. [3; 17].

This does not mean that these barriers block these flows completely, but they significantly complicate

them and reduce their volumes, which could potentially be much higher.

Ukraine has significant development potential and this applies to rural areas. At the same time, the presence of considerable problems in many spheres of life does not allow its full-fledged, and even high enough use. In the table 2 shows the main obstacles to the development of rural areas of Ukraine, building and realizing their potential.

Table 2

The main obstacles to the development of rural areas of Ukraine

	<i>See</i>	Characteristic
I	<i>Historical</i>	As a result, the structure of economic activities in rural areas is mainly agricultural, and its implementation is characterized by low efficiency and lack of organization;
II	<i>Natural</i>	Cause low population density of rural areas, high construction costs and low economic efficiency of infrastructure facilities, obstacles due to landscape and land features of rural areas;
III	<i>Economic</i>	Cause unsatisfactory level of development of market infrastructure of agriculture, low and often even negative level of profitability of agricultural production, the presence of an excessive number of intermediaries between producers and final consumers of agricultural products, rapid growth of feed prices, etc. ;
IV	<i>Social</i>	They are reflected in the constant reduction of the rural population, especially in working age, the active migration of the rural population both in the city and abroad, the increase in the number of diseases and the reduction in the average life expectancy of the rural population;
V	<i>Infrastructural</i>	Manifested due to the low level of provision of rural areas with objects of production (transport, energy, communication) and social (medical, educational, cultural) infrastructure, lack of available information on alternative non-agricultural economic activities and methods of improving agricultural efficiency, underdeveloped advisory system in agro-industrial complexes;
VI	<i>Management</i>	They consist of an inefficient development management system in the country as a whole and in rural areas in particular, high levels of corruption and misuse of budgetary and extrabudgetary funds, illegal pressure on businesses, excessive complexity and confusion of the control system, which is declaratively designed to ensure high quality. products and life of the population, but in fact is a way to obtain informal income by civil servants and use available resources for their own benefit and those close to them;
VII	<i>Mental</i>	Unwillingness of the majority of the rural population to take an active part in the development of their territories and misunderstanding of their personal role, dominance of the idea of the futility of any reforms, lack of understanding of the need for quality work, increase their efficiency, use of principles of responsibility, integrity, honesty.

Source: [1; 17]

The modern development of rural areas of Ukraine takes place in the conditions of aggravation of a significant number of problems in various spheres of life.

As a result, the importance of measures aimed at improving the socio-economic condition of the native village is growing every year.

A special role in this context is given to the policy of European integration of Ukraine and its approximation to EU standards on indicators of rural development [17; 20].

In the table 3 presents the main components of the rural development program according to the Cork Declaration. From the point of view of European integration prospects of Ukrainian rural development, it is also expedient to consider the functioning of the institutional trap of «virtualization of European integration efforts», which originates in a self-coordinating mechanism of interaction between government institutions, political parties, business and society plane of virtual European integration activity.

Table 3

Rural Development Programs under the Cork Declaration, 1996

№	Name	Program features
<i>I</i>	<i>Priority of rural development</i>	Sustainable rural development must be a priority on the European Union's agenda and become a fundamental principle underlying rural development policy in the near future and after enlargement. The goal of sustainable rural development is to reduce the rural outflow of the population, fight poverty, stimulate employment and ensure equal opportunities and meet the growing needs for better, healthier, safer personal development, leisure, and improving rural well-being. The growing share of available resources should be used to promote rural development and ensure environmental protection.
<i>II</i>	<i>An integrated approach</i>	Rural development policy must be interdisciplinary in nature, cross-sectoral in application and with a clear territorial dimension. It should be implemented in all rural areas of the EU, adhering to the principle of concentration through differentiation of co-financing for those areas that need it most.
<i>III</i>	<i>Diversification</i>	Support for the diversification of economic and social activities should be aimed at creating a basis for independent private and community initiatives, in general: investment, technical assistance, business services, adequate infrastructure, education, training, integration of information technology, strengthening the role of small towns in the quality of an integral part of rural areas and key factors in their development, as well as promoting the development of viable rural communities and rural regeneration.
<i>IV</i>	<i>Sustainability</i>	Policies must promote rural development by maintaining the quality and comfort of Europe's rural landscapes (natural resources, biodiversity and cultural identity) so that their use by today's generations does not harm future generations.
<i>V</i>	<i>Subsidiarity</i>	Given the diversity of the EU's rural areas, rural development policy must comply with the principle of subsidiarity. It should be as decentralized as possible and based on the principles of partnership and cooperation between all levels (local, regional, national and European). The emphasis should be on bottom-up participation: an approach that uses the creativity and solidarity of rural communities.
<i>VI</i>	<i>Simplification</i>	Rural development policy, especially with regard to its agricultural component, needs to be radically simplified. There must be greater coherence in the current state of all financial support channels, restrictions on European law on general rules and procedures, greater subsidiarity in the decision-making process, decentralization of policy implementation and greater flexibility in general.
<i>VII</i>	<i>Programming</i>	The implementation of rural development programs should be accompanied by a consistent and transparent procedure. They should be integrated into a single rural development program for each region, as well as implemented through the use of a single mechanism to ensure sustainable rural development.
<i>VIII</i>	<i>Financing</i>	Encouraging the involvement of local financial resources will facilitate the implementation of local rural development projects. Greater emphasis should be placed on using different types of rural lending to ensure greater synergies between public and private funds, ensure access to resources for small and medium-sized enterprises, promote productive investment and diversify the rural economy. Expanding the participation of the banking sector (public and private institutions) and other financial intermediaries.
<i>IX</i>	<i>Management</i>	Increase the administrative capacity and efficiency of regional and local authorities and rural communities by providing technical assistance, training, improving communication, cooperation and exchange of research, information and exchange of experience through interaction between regions and between rural communities across Europe.
<i>X</i>	<i>Evaluation and research</i>	Monitoring and evaluation should be strengthened to ensure transparency of procedures, efficient use of public funds, and stimulation of research and innovation. Program participants should not only consult in development and implementation, but also participate in monitoring and evaluation.

Source: [18]

That is, real European integration, in which the vast majority of Ukrainian society, in particular rural residents, is clearly interested, is hampered by «institutional imitation» by certain lobby groups, including those represented in public authorities that seek to maintain their influence through quasi-

effective political institutions, blocking the implementation of EU institutional norms in Ukraine [2; 17], as it threatens their very existence and activities in the usual format today.

This situation hinders the implementation of the European integration course of our state, prevents

effective and multifunctional development of its rural areas by reducing administrative barriers and corruption, improving the quality of information and analytical support of the rural economy, the development of civil society institutions [17]. The existence of institutional traps is closely related to the problem of the spread of orthogonal institutions in the economy of rural areas of Ukraine.

Prospects for the development of the Ukrainian countryside and ensuring the balance of their economy significantly depend on state regulation [2]. Information on the main orthogonal institutions that negatively affect the functioning of the economy of rural areas of Ukraine in the context of the priorities of European integration of our country is presented in Fig. 6.

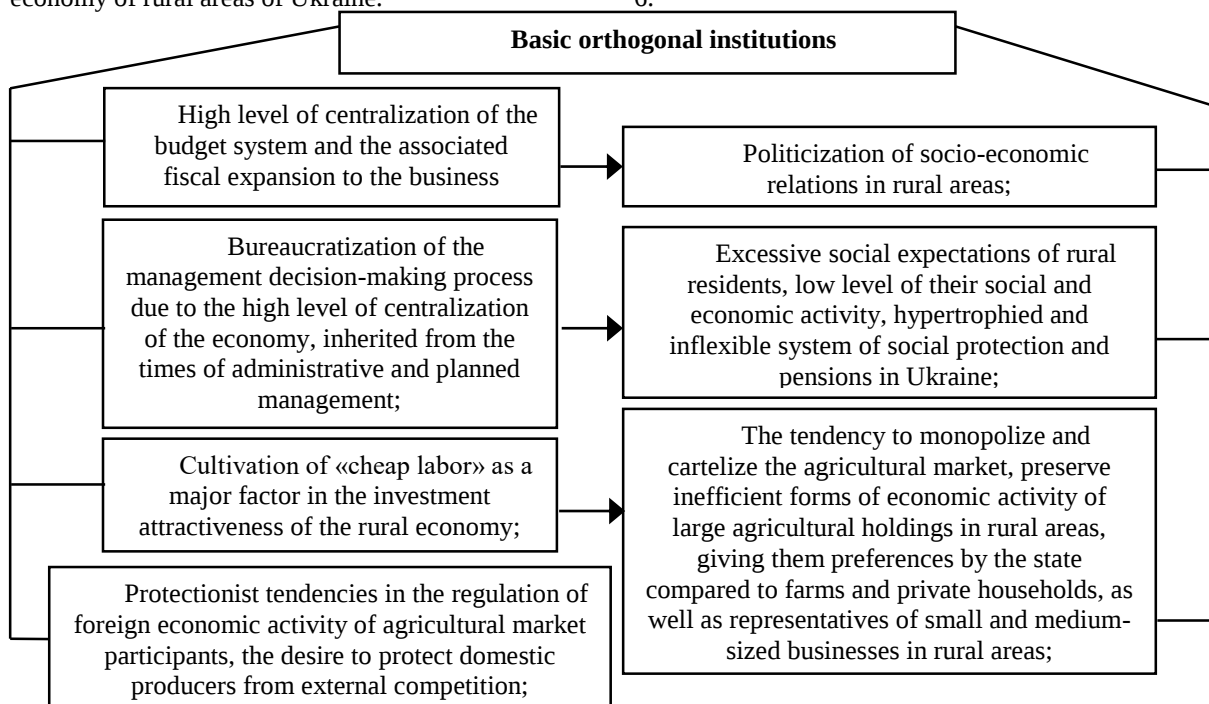

Figure 6 - Basic orthogonal institutions

Source: [17]

In fig. 7 shows the main reasons for the existence of institutional vacuums at the present stage of European integration of Ukraine in the context of the functioning of the economy of rural areas of our state.

A significant mental and psychological barrier that prevents the establishment of the modernization paradigm of rural development in Ukraine in terms of European integration, is the despair of peasants in the possibility of change in their own state [17].

Apart from European principles, other effective measures should become important directions of the Rural Development Policy in Ukraine. We share the opinion of Kaletnik G.M. [10], which determines the need for state support for the formation, accumulation and use of human capital in the village. The concept of human development as one of the main components of rural development policy should become an obvious

management document in this situation. In terms of content, this concept should contain specific tasks related to the preservation of existing human capital, improving its structure, regulatory and legal support for human capital development, institutional support for rural development [11; 12].

No less important from the point of view of ensuring sustainable development of rural areas is the implementation of training programs on the formation of alternative economic activities in rural areas. To do this, it is necessary to more actively involve higher education institutions, consulting companies and advisory services in the training of specialists in services, tourism, cross-border cooperation, management and marketing, working in rural areas, creating innovative industries, enterprises with foreign capital, etc. [18; 20].

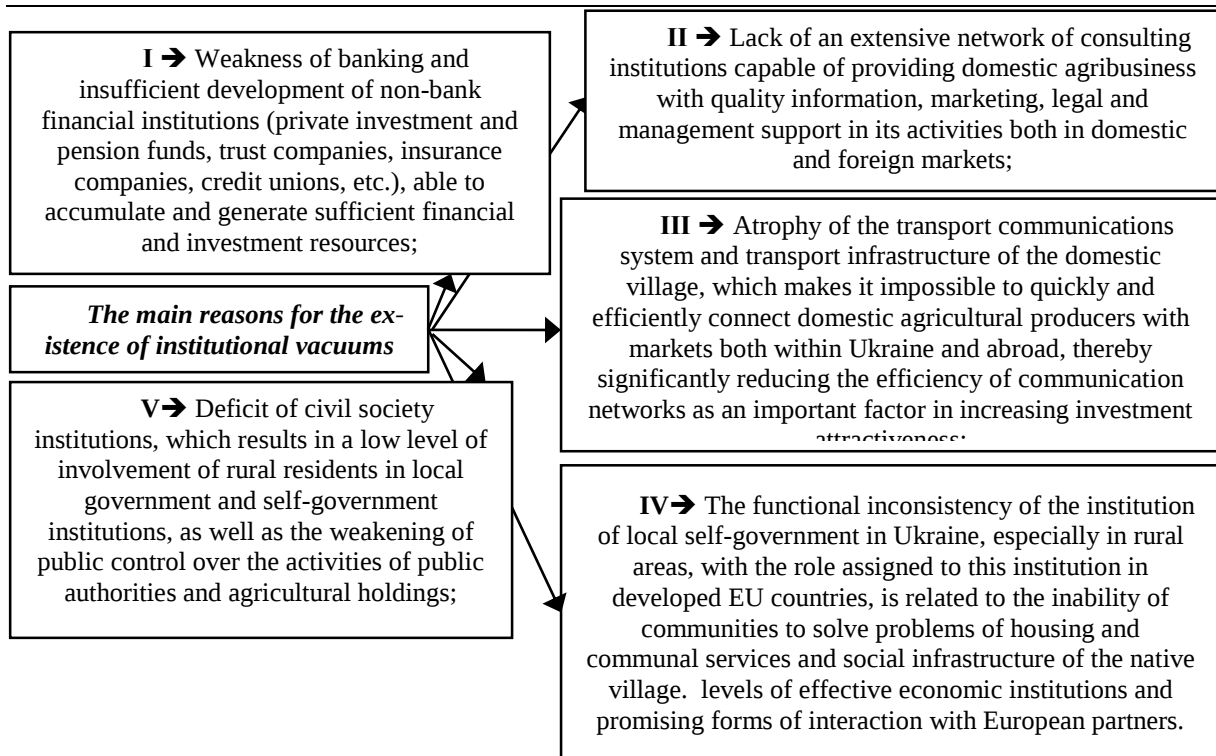

Figure 7 - The main reasons for the existence of institutional vacuums

Source: [17; 21]

In fig. 8 presents the main tasks of the algorithm of sustainable development of rural areas of Ukraine.

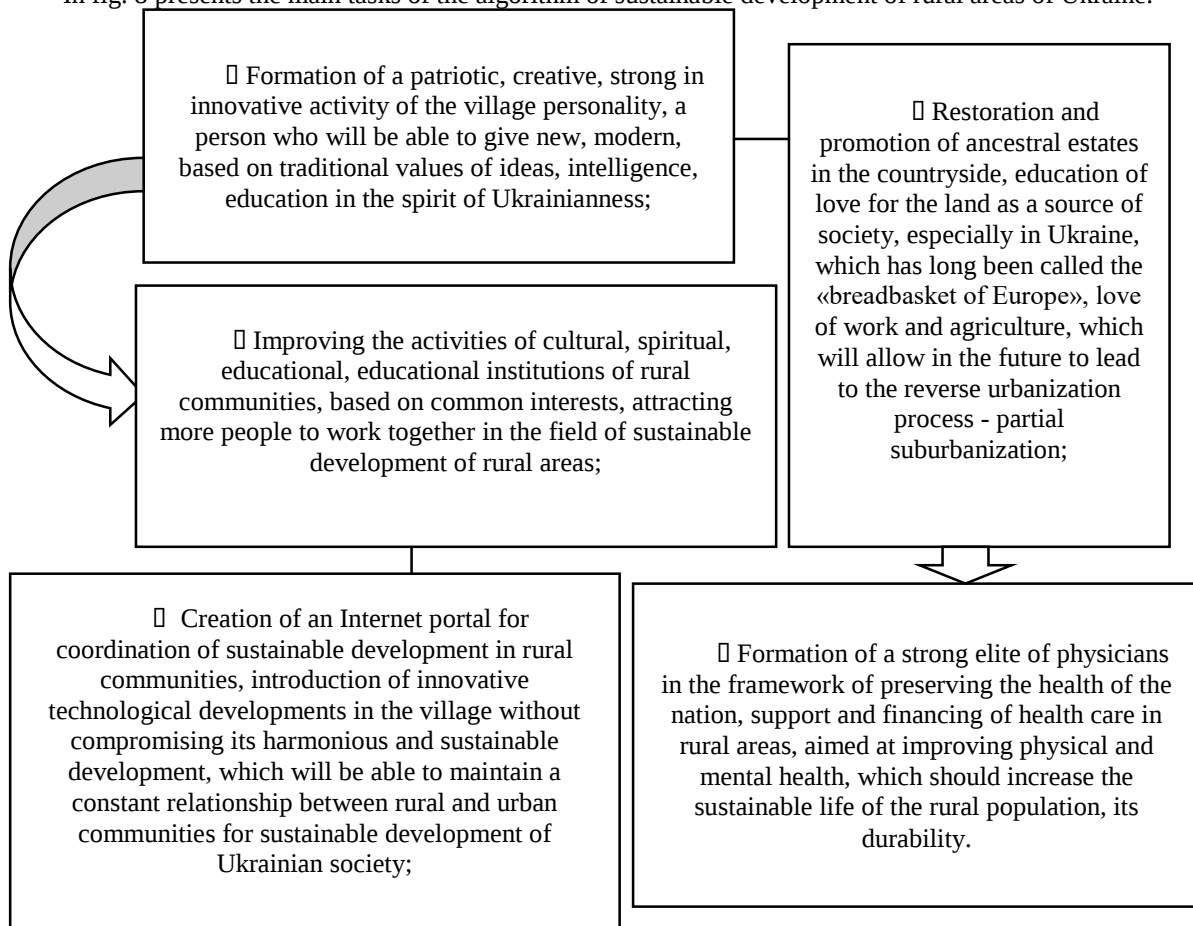

Figure 8 - Tasks of the algorithm of sustainable development of rural areas of Ukraine

Source: [17]

Every inhabitant of a village or city has the right to modern medicine and education, accessible and high-quality administrative, communal, social services, good roads, clean and lighted streets. But people can only influence the quality of these services when those responsible for providing them are close. The closest authorities to the people are local governments: village, settlement city councils and their executive committees [4; 10]. Therefore, they must have broad powers and sufficient resources to be able to address all local issues and be responsible for them. In the table 4 provides information on the formation of OTG in Ukraine.

To this end, Ukraine is in the process of decentralization - the transfer of powers and finances from public authorities as close as possible to the people - local governments [7].

On June 12, 2020, the Cabinet of Ministers of Ukraine adopted an order on the definition of

administrative centers and approval of the territories of regional communities. As a result, 1,469 territorial communities have been established in the country (including 31 territorial communities in the uncontrolled territory within Donetsk and Luhansk oblasts).

State policy of Ukraine in the field of local self-government is based on the interests of residents of territorial communities and provides for decentralization of power - ie the transfer of executive power to local governments a significant part of powers, resources and responsibilities [1; 5]. This policy is based on the provisions of the European Charter of Local Self-Government and the best world standards of public relations in this area.

Legislative basis for a radical change in the system of government and its territorial basis at all levels began to take shape in 2014.

Table 4

Formation of united territorial communities in Ukraine as of the beginning of 2021

Name	Area of the region, km ²	Population, persons	Number of communities, units	Number of districts, units
Vinnitsia region	26513	1545416	63	6
Volyn region	20144	1031421	54	4
Dnipropetrovsk region	31914	3176978	86	7
Donetsk region	26517	1843578	46	5
Zhytomyr region	29832	1208212	66	4
Transcarpathian region	12777	1253791	64	6
Zaporozhye region	27180	1682534	67	5
Ivano-Frankivsk region	13900	1368097	62	6
Kiev region	28131	1781044	69	7
Kropyvnytskyi region	24588	933209	49	4
Luhansk region	26684	661028	26	4
Lviv region	21833	2512084	73	7
Mykolaiv region	24598	1119862	52	4
Odessa region	33310	2377191	91	7
Poltava	28748	1386978	60	4
Rivne region	20047	1152961	64	4
Sumy region	23834	1068247	51	
Ternopil region	13823	1036590	55	3
Kharkiv region	31415	2654375	56	7
Kherson region	28461	1027913	49	5
Khmelnitsky region	20645	1254702	60	3
Cherkasy region	20900	1192137	66	4
Chernivtsi region	8097	901632	52	3
Chernihiv region	31865	991294	57	5
In general	575756	35161274	1438	119

Source: [7]

In April 2014, the Government approved the main conceptual document - the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power. After that, the Action Plan for its implementation was approved, which launched the reform. In order to implement the provisions of the Concept and the tasks of the Action Plan, it was necessary first of all to make appropriate amendments to the Constitution of Ukraine, as well as to form a package of new legislation.

Amendments to the Constitution were primarily intended to address the formation of executive bodies of regional and district councils, reorganization of local state administrations into control and supervisory

bodies, to give a clear definition of the administrative-territorial unit - the community.

Through the efforts of domestic specialists, practitioners, scientists, and experts, the draft amendments to the Constitution were developed and submitted for wide public discussion. The proposed changes were supported by the public and praised by the Venice Commission [7].

Analysis of the experience of implemented projects of economic development of rural areas in developed European countries allows us to identify the main accents that should be used in the development of rural development in Ukraine (Fig. 9).

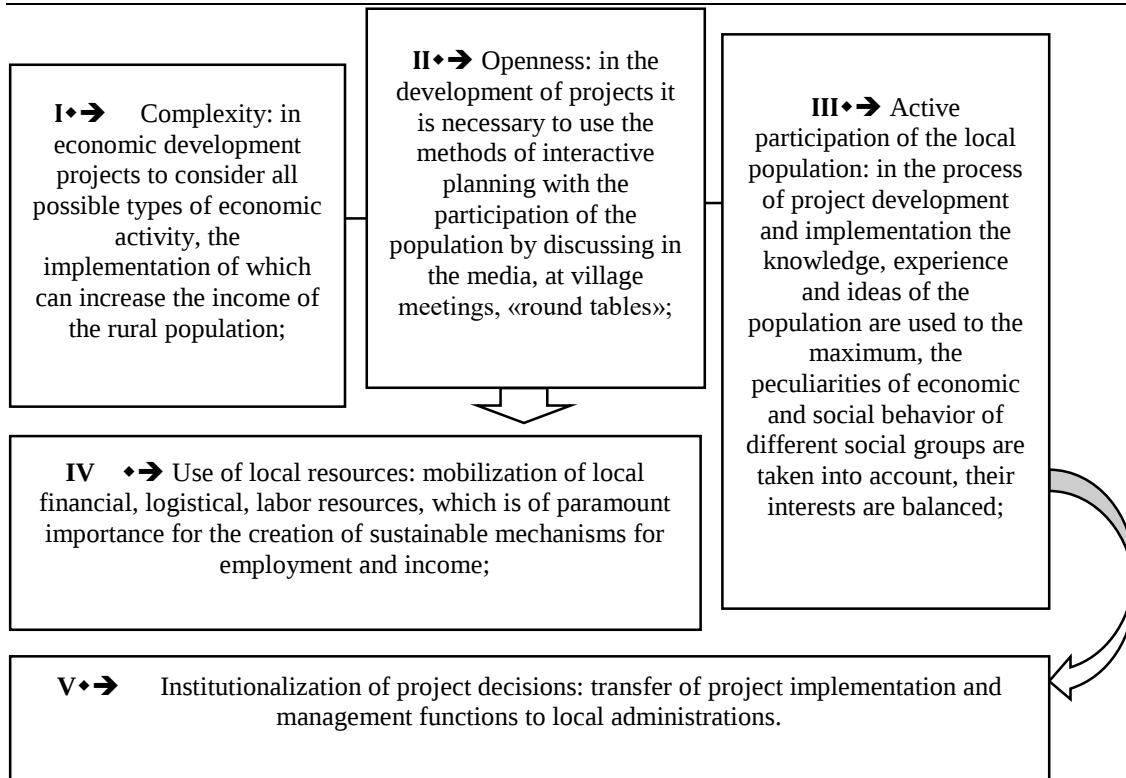

Figure 9 - The main highlights of rural development in Ukraine

Source: [3]

The results of experimental research indicate that for rural areas of Ukraine, the intensification of diversification of economic activities is the only way to provide the rural population with sources of income and

an incentive to continue living there. In the table 5 provides information on the volume of foreign direct investment in Ukraine from 2010 to 2020.

Table 5

Foreign direct investment in Ukraine from 2010 to 2020 (million USD)

Years	To Ukraine	Absolute increase (current year) (+/-) to the previous one	From Ukraine	Absolute increase (current year) (+/-) to the previous one	Balance	Absolute increase (current year) (+/-) to the previous one
2010	6495	1679	736	574	+5759	23.7%
2011	7207	712	192	-544	+7015	21.8%
2012	8401	1194	1206	1014	+7195	2.6%
2013	4499	-3902	420	-786	+4079	-43.3%
2014	410	-4089	111	-309	+299	-92.7%
2015	2961	2551	-51	-162	+3012	907.4%
2016	3284	323	16	67	+3268	8.5%
2017	2202	-1082	8	-8	+2194	-32.9%
2018	2355	153	-5	-13	+2360	7.6%
2019	3070	715	648	653	+2422	2.6%
2020	-343	-3413	56	-592	-399	-116.5%

Source: [14]

To successfully solve the problems of European integration, the agricultural sector of Ukraine's economy has enough prerequisites: rich natural resources and export potential, significant human capital, gradually growing investment attractiveness, preserved rural life and centuries-old traditions of agriculture. In this context, research and scientific understanding of the experience of forming the

European agricultural model will contribute to structural reforms in agriculture and increase the competitiveness of agri-food products in European and world markets [4; 20].

In the table 6 and fig. 10 provides information on direct investment (equity) in the economy of Ukraine by type of economic activity by country in 2019.

Table 6

**Direct investment (equity) in the economy of Ukraine by type of economic activity by country in 2019,
thousand dollars USA**

	thousand dollars USA (as of January 1, 2019)	in% to the end
Total: incl.	32 905 116,6	-
Agriculture, forestry and fisheries: incl.	451 893,2	100,0
Denmark	53 301,3	11,8
The Netherlands	27 261,8	6,0
Germany	31 528,8	7,0
Poland	36 368,3	8,0
United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland	25 257,0	5,6
France	27 327,5	6,0
Sweden	11 465,8	2,5
Cyprus	147 250,0	32,6
British Virgin Islands	12 145,7	2,7
USA	19 118,7	4,2
Others	60314,3	13,6

Source: [8]

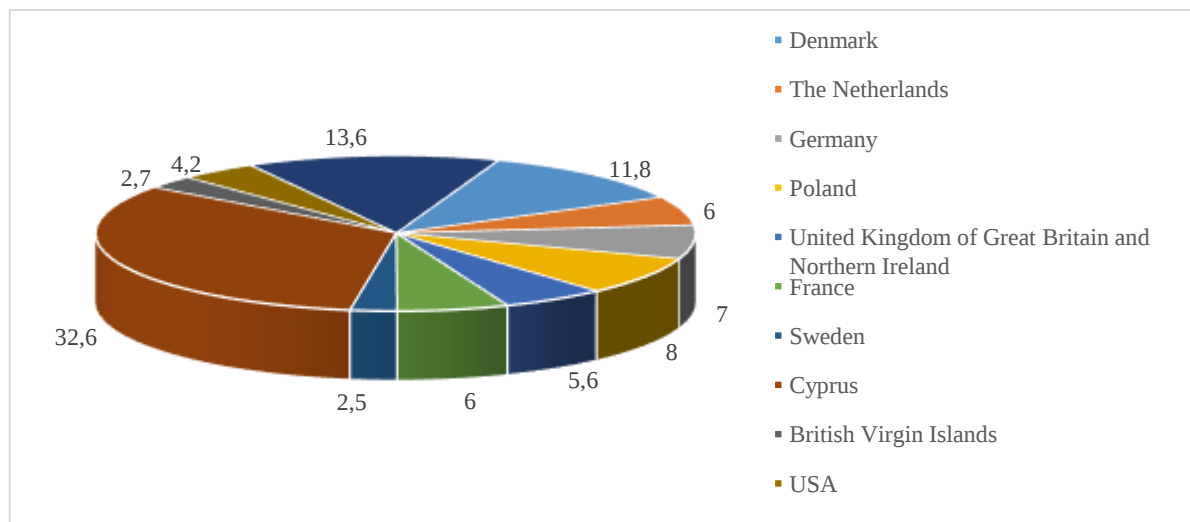

Figure 10 - Direct investment (equity) in the economy of Ukraine by type of economic activity by country in 2019, thousand dollars USA

Source: [8]

Adaptation of agricultural policy standards with transparent and predictable regulatory rules will help improve the investment climate and investment attractiveness of the agricultural sector of the economy for European partners. Significant potential of the agro-industrial complex is also associated with the combination of agricultural producers in Ukraine and the EU in production chains and sales channels. This will increase the productivity of the agro-industrial complex through the transfer of advanced technologies and practices of the EU, increase the scale of activity in the production and processing of agricultural products, improve access to world markets [9].

In general, sustainable economic development is an objective necessity for the further development of production relations in the world. As you know, the basis for determining the goals of sustainable development of agriculture was the concept of the multifunctional role of agriculture, according to which agriculture performs many functions in society - the production of safe and healthy food; assistance to sustainable rural development, first of all, protection

and improvement of the environment. This concept was adopted at the FAO conference (Ukraine became a member of this international food and agricultural organization in 2003) in the Netherlands (Maastricht) in September 1999 [11].

In the context of the crisis situation in the system of European and world security, as well as the crisis of the euro area, the study of the mechanisms of development of the agricultural sector of the national economy in the modern realities of integration processes are extremely relevant. One of such modern mechanisms is the functioning of the free trade zone between Ukraine and the EU. The current state of agriculture and its «reaction» to the opening of EU markets for Ukrainian agricultural products, as well as prospects for further integration are of scientific interest [21].

Rural development involves improving the socio-economic conditions in rural areas by improving employment opportunities, increasing household incomes and mobility of their members [1, p.154]. In our opinion, rural development is a well-founded

process of successive economic, social, political, cultural and environmental changes aimed at improving the quality of life, which should meet the needs of the rural population and not pose a threat to future generations [2].

On the basis of the studied experience in Ukraine it is expedient: 1) to develop a complex of regional programs of development of rural territories taking into account natural-geographical features and an existing condition of development of rural territories; 2) focus public policy on the development of human capital as the basis for the functioning of the village; 3) to provide an appropriate institutional structure capable of continuous monitoring of the state of rural areas and facilitate the exchange of experience with European countries and other developed countries.

The implementation of these measures and further research and development to improve the Rural Development Policy in Ukraine is the key to effective economic growth of the agricultural sector and the economy of Ukraine as a whole [19].

Discussion and Conclusions. The development of rural areas of Ukraine is one of the priorities of Ukraine's state policy aimed at solving economic, social, domestic, environmental, humanitarian, demographic and other problems of Ukrainian villagers, who make up a significant, and in some regions - the majority of our population.

Modern financial policy of rural development should be implemented through the cooperation of resources of the state, business (investors) and the population and aimed at stimulating entrepreneurial activity, creating new jobs, expanding the scope of employment, creating a favorable investment climate, etc., which will ultimately ensure self-sufficient development of rural territorial communities.

REFERENCES:

1. Vazhynskyi F.A. (2010). Sutnist i znachennia sotsialno-ekonomichnoho rozvytku silskykh terytorii. Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy. Vyp. 20/5. S. 152-157.
2. Venherska N.S. (2015). Silskyi rozvytok Ukrainy v umovakh yevrointehratsii: problemy ta perspektyvy. Ekonomichnyi visnyk. № 4. S. 113-18.
3. Venherska N.S. (2015). Napriamy zabezpechennia rehionalnoho silskoho rozvytku Ukrainy v umovakh yevrointehratsii. Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Vypusk 15. Chastyna 5. S. 94-97.
4. Baldynyuk V., Tomashuk I. (2020). Use of land resource potential of rural territories of Ukraine in the conditions of transformation changes. The scientific heritage. № 50. Vol. 4. P. 6-17.
5. Honcharuk I.V., Tomashuk I.V. (2018). Derzhavne rehuliuвання rozvytku resursnoho potentsialu silskykh terytorii: zahalni aspekty. Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky. №4(32). S. 19-30.
6. Hylka M.D. (2015). Rozvytok silskykh terytorii Ukrainy u konteksti yevrointehratsiinykh protsesiv. Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky. Vypusk 4. S. 124-129.

7. Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti. URL: <https://decentralization.gov.ua/about> (data zvernennia 22.01.2021) [Ukraina].
8. Derzhstat Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (data zvernennia 16.01.2021) [Ukraina].
9. European Commission (2004): The Common Agricultural Policy Explained. Directorate General for Agriculture, Brussels.
10. Kaletnik, G., Honcharuk, I., Okhota, Yu. (2020). The Waste-Free Production Development for the Energy Autonomy Formation of Ukrainian Agricultural Enterprises. Journal of Environmental Management and Tourism, (Volume XI, Summer), 3(43): 513-522.
11. Kovalchuk S.Ia. (2017). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na rozvytok silskykh terytorii u konteksti selozberihaiuchoi modeli aharnoho pidpriemnytstva. Ekonomika i suspilstvo. Vypusk 8. S. 52-58.
12. Mazur K.V., Tomashuk I. V. (2019). Governance and regulation as an indispensable condition for developing the potential of rural areas. Baltic Journal of Economic Studies. № 5. Vol. 5. P. 67-78.
13. Natsionalnyi naukovyi tsentr Instytutu aharnoi ekonomiky. URL: <http://iae.org.ua/presscentre/archnews/2912-institut-aharnoyi-ekonomiky-prezentuvav-stratehichni-napryamy-staloho-rozvytku-silskykh-terytorii-na-period-do-2030-roku.html> (data zvernennia 01.02.2021) [Ukraina].
14. Ofitsiinyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy. URL: <https://index.minfin.com.ua/economy/fdi/2020/> (data zvernennia 14.01.2021) [Ukraina].
15. Piniha N.O. (2013). Resursnyi potentsial silskohospodarskykh pidpriemstv u konteksti staloho yikh rozvytku. Innovatsiina ekonomika. 6 [44]. S. 103-106.
16. Rural development 2014-2020. European Commission. URL: <http://ec.europa.eu>. (data zvernennia 12.01.2021) [Luxembourg].
17. Rozvytok silskykh terytorii v systemi yevrointehratsiinykh prioritetiv Ukrainy : [monohrafiia] / NAN Ukrainy. In-t rehionalnykh doslidzhen; nauk. red. V. V. Borshchevskiy. Lviv. 2012. 216 s. (Seriia Problemy rehionalnoho rozvytku).
18. The Cork Declaration - A living countryside. URL: http://ec.europa.eu/agriculture/rur/cork_en.htm. (data zvernennia 21.11.2020) [Luxembourg].
19. Tomashuk I. V. (2017). Problems and prospects of management development of rural territories. Baltic Journal of Economic Studies. № 5. Vol. 3. № 5. P. 214-220.
20. Chekanska L.A. (2014). Yevrointehratsiini protsesy Ukrainy ta yikh vplyv na investuvannia v APK. Efektyvna ekonomika. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3459> (data zvernennia 01.12.2020) [Ukraina].
21. Yatsenko O.M., Nevzghliad N.H., Nevzghliad. A.H. Rozvytok eksportnoho potentsialu aharnoho sektora ekonomiky Ukrainy v umovakh hlobalizatsii. Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy, pravo. Seriia: ekonomichni nauky. 2015. № 3 (80). S. 39-49.

JURISPRUDENCE

PROBLEM ISSUES OF DETERMINATION OF CRIMES IN THE FIELD OF OFFICIAL ACTIVITY RELATED TO CORRUPTION COMPARATIVE CRIMINOLOGICAL PRESENT

Naumenko Yo.

*prosecutor of the Dnipropetrovsk
Regional Prosecutor's Office*

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ДЕТЕРМІНАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ СЛУЖБОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ, ПОВ'ЯЗАНИХ З КОРУПЦІЄЮ ПОРІВНЯЛЬНЕ КРИМІНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

Науменко Ю.О.

*прокурор відділу Дніпропетровської
обласної прокуратури*

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-41-45](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-41-45)

Abstract

The article considers official crime as an object of criminological characteristics and analyzes its criminologically significant features, provides a comparative statistical analysis of the causes and conditions of official crime and the effectiveness of combating it. The author describes the problematic issues of reforming the law enforcement and judicial system. Practical proposals aimed at improving the system of crime prevention are provided. Specific practical examples of problematic issues are given.

Анотація

У статті розглянуто службову злочинність як об'єкт кримінологічної характеристики та проаналізовано її кримінологічно значущі ознаки, наведено порівняльний статистичний аналіз щодо причин і умов існування службової злочинності та ефективності боротьби з нею. Автором охарактеризовано проблемні питання реформування правоохоронної і судової системи. Надано практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення системи запобігання службовій злочинності. Наведено конкретні практичні приклади проблемних питань.

Keywords: criminological characteristics, statistical analysis, problematic issues

Ключові слова: кримінологічна характеристика, статистичний аналіз, проблемні питання

Постановка проблеми. Кримінологічне дослідження службової злочинності полягає у виявленні закономірностей формування і розвитку такого соціально-правового явища, як службова злочинність, визначенні характеру впливу зовнішніх криміногенних факторів на протиправну поведінку, встановлення характеристики особи, яка вчиняє службові злочини, розробку методів та заходів запобігання службовій злочинності. Детермінація службової злочинності є основною кримінологічною метою, що покликана знизити рівень службової злочинності, виявити її причини і умови, створити міцне підґрунтя для нормального розвитку суспільства. Запобігання службовій злочинності є складним і системним процесом в якому повинно приймати участь усе суспільство. Суб'єктам запобігання службовим злочинам необхідно постійно вдосконалювати форми і методи детермінації злочинної діяльності. Відтак вкрай необхідним вбачається аналіз проблемних питань запобігання службовій злочинності. З огляду на це й маємо відзначити актуальність питань порівняльного кримінологічного дослідження запобігання службовій злочинності у сфері корупції.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Аналізуючи наукову літературу з приводу запобігання злочинності, стає зрозумілим, що власне

цьому питанню було приділено доволі багато уваги серед вітчизняних та закордонних вчених: Н. С. Юзікова, Т. В. Корнякова, Ю. В. Баулін, К. В. Агаміров, Р. С. Мацкевич, Р. С. Белкін, Л. В. Бертовський, В. Н. Григорьев, Г. А. М.О. Дунас та ін., які ретельно розглянули поняття, методи та засоби виявлення злочинів та суб'єктів службової злочинності. Однак, незважаючи на принципово важливі положення, сформульовані у працях учених, питання протидії злочинам у сфері службової діяльності, пов'язаним із корупцією загалом не розглядалось.

Мета роботи – кримінологічне дослідження проблемних питань виявлення та детермінації злочинів у сфері службової діяльності, пов'язаних з корупцією.

Виклад основного матеріалу. Службова злочинність являє собою сукупність умисних та необережних злочинів, що вчиняються службовими особами шляхом використання наданих їм влади або службового становища. Як показує міжнародний досвід, жодна із соціально-економічних систем не мала і не має повного імунітету від службової злочинності – змінюються лише її обсяги та прояви. Відтак службові злочини неможливо повністю ліквідувати в якійсь конкретній державі чи на якомусь етапі історичного розвитку. Максимум, чого можна досягти, – це: зменшити їх рівень та локалізувати

сфери розповсюдження; пом'якшити небезпеку корупційних проявів та їх вплив на різні соціальні процеси. У Західних країнах це йменують контролем над корупцією [1, с. 238]. Криміногенна ситуація, яка склалась в останнє десятиліття в Україні, характеризується, зокрема, небувалим поширенням корупційних проявів у службовій сфері. Так, за даними глобальної антикорупційної неурядової організації Transparency International, індекс сприйняття корупції (ІСК) в Україні у 2020 р. дещо покращився: За останній рік показники України в Індексі сприйняття корупції (Corruption Perceptions Index — CPI) виросли на 3 бали. Із 33 балами зі 100 можливих ми отримали 117 місце зі 180 країн у списку CPI. Поруч із нами у рейтингу Єгипет, африканська Есватіні (Свазіленд), Непал, Сьєрра-Леоне та Замбія — всі ці країни так само у CPI-2020 набрали по 33 бали. З-поміж сусідів найближча до України Молдова — 34 бали та 115 місце (+2 бали). Так само покращили свої показники у порівнянні з минулим роком європейські автократії Білорусь (47 балів, 63 місце) та Росія (30 балів, 129 місце). Остання залишається єдиною країною, яку з-поміж сусідок, випереджає Україна. Не змінили за рік свої показники Угорщина та Румунія — обидві країни набрали по 44 бали та посідають 69 місце. Водночас торішні лідерки CPI серед сусідів втратили свої бали: Словаччина — 1 бал, Польща — 2 бали.

Перша десятка CPI за рік не змінилася, абсолютними лідерами списку залишаються Нова Зеландія та Данія — вони додали по одному балу та тепер мають по 88 зі 100. Єдиною країною-лідеркою, яка втратила в Індексі, стала Фінляндія — мінус 1. Однак із 85 балами вона, як і торік, посідає 3 сходинку — разом із Сінгапуром, Швецією та Швейцарією. Нажаль показники України мізерно покращене не за рахунок дієвої детермінації службової злочинності, а в основному за рахунок впровадження і початку роботи Антикорупційного суду [2].

Про надвисокий рівень службової злочинності свідчить її організована структура, адже тяжкі і особливо тяжкі службові злочини вчиняються як мінімум у співучасті, а здебільшого у складі організованих груп, злочинних організацій, в тому числі і в складі транснаціональної злочинності (особливо щодо території країн колишнього радянського блоку). Нажаль керівництво такими схемами здійснюють державні та регіональні чиновники найвищих категорій та рангів.

Так, за даними загальнонаціонального опитування проведеного Фондом з 18 вересня по 3 жовтня 2017 року Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та фірмою «Юкрейніан соціолоджі сервіс» майже половина населення — 44% — оцінює корупцію як найбільш серйозну проблему в Україні, ще 36% вважають її досить серйозною. Лише 2% населення певні, що проблема корупції надумана, а 12% не вважають її серйозною.

Поширеність корупції в нашій країні оцінюється населенням як надзвичайно висока: 90% вважає корупцію поширеною високою мірою, 50% опитаних вказали, що корупція дуже поширена, а

ще близько 38% — що це явище достатньо поширене.

На думку населення, найбільш корумпованими установами є суд (52% опитаних вказали, що тут корупція дуже поширена), Верховна Рада (51% відповідних оцінок), Прокуратура (45%), Уряд (43%), митниця (39%), медичні установи (39%). Водночас скоріше як корумповані оцінюються переважна більшість організацій та установ, перевага позитивних оцінок над негативними має місце лише у Церкві (+32%), громадських організацій (+11%) та ЗМІ (+1%). Найгіршим же цей баланс є у Верховній Раді (-75%), судів (-73%), медичних установ (-71%), тоді як найменш корумпованими вважають Церкву, громадські організації та ЗМІ.

Ставлення до хабарів у населення неоднозначне. Зокрема, лише 49% населення оцінили хабарі як неприпустиме явище, тоді як 44% знаходять для них часткове або цілковите виправдання: як «негативне явище, але в деяких випадках може бути виправдане» (35%) або навіть як «нормальний спосіб швидкого і ефективного вирішення проблем» (9%). У регіональному вимірі жорсткіше оцінюють хабарі мешканці Центру та Донбасу (тут вважають це неприпустимим явищем 58% та 57%), тоді як найбільш поблажливі оцінки дали мешканці Півдня (серед яких 59% тим чи іншим чином його виправдовують це явище). Майже половина громадян схильні виправдовувати хабарі

В оцінці динаміки корупції в нашій країні порівняно з 2014 роком дещо переважають негативні тенденції. А саме, на думку 44% опитаних, корупція значно або трохи зросла, тоді як її спад відзначили лише близько 4% (близько 39% вважають, що вона залишилася на тому самому рівні). Про зростання масштабів корупції частіше згадували жителі Донбасу та Сходу (близько 54% та 48% опитаних у відповідних регіонах), тоді як відносно рідше — мешканці Заходу (близько 39% опитаних).

Серед тих осіб, які протягом останнього року особисто стикалися із ситуаціями давання хабарів, більшість (51%) робили це у медичних установах. Також відносно найчастіше такі ситуації мали місце у вищих навчальних закладах (24%), у місцевих органах влади (близько 15%), школах (11%), взаєминах із патрульною поліцією (близько 11%). Відповідно, найбільш поширеними ситуаціями надання хабара були додаткова оплата у лікувальних закладах (38% тих, хто давав хабара протягом останнього року), вступ до вищого навчального закладу (18%), вступ до школи, оформлення до дитячого садка (17%).

Більшість (53%) із тих, хто давав хабар, зробили це на основі інформації, отриманої безпосередньо від працівників установи, до якої звертались: 27% отримали натяк про такі дії, а у 26% хабар відкрито вимагали. Ще 20% дали хабар тому, що були самі переконані в його необхідності. При цьому мають місце чималі регіональні відмінності: з прямою вимогою значно частіше стикалися мешканці Сходу України, найрідше ж з такою ситуацією сти-

калися мешканці Півдня (9%). Натомість орієнтувалися на власне знання частіше мешканці Заходу (30%) та Півдня (28%).

Третина з тих, хто протягом останнього року давав хабара, робили це тому, що, на їхню думку, без таких дій їхнє питання не вирішилося б, натомість близько 40% робили це з метою пришвидшити вирішення своїх проблем (тобто без хабара проблема все одно б вирішилася, але не так швидко, як хотілося б).

Щодо перспектив подолання корупції в нашій країні думки громадян розділилися: 30% вважають, що це реально, 39% – що ні, і ще 31% не змогли дати певної відповіді. Найбільш песимістично щодо перспектив подолання корупції налаштовані мешканці Сходу (серед них майже половина не бачить таких перспектив) та Донбасу (серед яких близько 45% не змогли дати однозначної відповіді); але в усіх регіонах частка песимістів та тих, хто сумнівається, суттєво переважає частку оптимістів).

Найбільш ефективними заходами боротьби з корупцією, на думку респондентів, є посилення кримінального покарання за корупцію (середній бал 3,5 за 5-бальною шкалою), робота спеціалізованих антикорупційних органів (середній бал 3,2), введення юридичної експертизи всіх нормативних актів (середній бал 3,1). Натомість найменш ефективними респонденти вважають здійснення атестації державних службовців (середній бал 2,4), підвищення заробітної платні державним службовцям (середній бал 2,6), люстрацію державних органів (середній бал 2,9). Водночас із наведених середніх показників видно, що оцінка ефективності всіх заходів перебуває приблизно на середньому рівні; тобто жоден із заходів не вважається ані достатньо ефективним, ані дуже неефективним.

Серед суб'єктів, здатних боротися з корупцією, найчастіше називали самих громадян (так вважають 39% опитаних), президента (37%), спеціалізовані антикорупційні органи (34%), ЗМІ (33%) та прокуратуру (33%). Натомість найменші надії населення покладає на політичні партії (10%), органи місцевої влади (11%) та на податкові органи (11%). При цьому необхідно зазначити, що варіант самостійної боротьби з корупцією громадян посідає перше місце серед мешканців центрального регіону, тоді як мешканці Заходу, Півдня та Донбасу насамперед покладаються на президента.

Медичні установи є лідером побутових корупційних практик: серед осіб, які протягом останніх 3-х років щось сплачували медичним працівникам із таких установ, постійно це робили близько 16%, тоді як переважна більшість робила це час від часу (42%) або зрідка (40%). Дещо частіше до таких дій вдавалися мешканці західного регіону (серед яких близько 25% робили це постійно) та Донбасу (тут робили це постійно близько 21%), натомість найменш часто такі ситуації виникали у мешканців Півдня (серед них 62% вказали, що робили це зрідка) [3].

Усього було опитано 2000 респондентів за вибіркою, яка репрезентує доросле населення України (за винятком окупованих територій Криму та

окремих територій у Донецькій та Луганській областях). Похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Крім того, за даними опитування, проведеного у 2018 році газетою «Економічна правда», на питання: «Чи доводилося Вам давати хабар? (якщо були відповідні умови)» від респондентів були отримані такі відповіді: під час влаштування на роботу – 60% бізнесменів; 40% – службовців; під час влаштування дитини до школи – 50% бізнесменів; 50% – службовців; під час вступу до інституту – відповідно, 70 і 60%; перебуваючи в лікарні – 82 і 35%; у військкоматі з приводу призову в армію – 75 і 60%; у разі притягнення до кримінальної відповідальності – 80 і 70%; під час отримання квартири, житла – 60 і 40%; під час реєстрації або продовження реєстрації фірми – 88 і 46%; під час розмитнення вантажів – 97 і 42%; під час отримання водійських прав, реєстрації автомобіля, проходженні техогляду – 81 і 66% [4].

Показовим у вказаних вище статистичних аналізах є те, що самі суб'єкти запобігання службовій злочинності – правоохоронні органи, суд, самі громадяни, які мають виступати викривачами суб'єктів службових злочинів є у відсотковому відношенні найбільш корумпованими і мають найнижчий рейтинг довіри суспільства.

На нашу думку це пов'язано із декількома факторами, зокрема:

- відсутністю насправді дієвих реформ судової і правоохоронної системи. Адже усі реформи 2014-2021 років зводяться до перерозподілу сфер впливу на державні органи за гроші іноземних партнерів України. Останні реформи прокуратури, Державного бюро розслідувань, НАБУ, САП демонструють лише статистику звільнень працівників вказаних органів, які майже на 90% незаконні, що підтверджується судовою практикою поновлення трудових прав звільнених осіб. Замість звільнених, які мали великий практичний досвід роботи та значний трудовий стаж, на роботу в органи прокуратури, НАБУ, САП, ДБР приймаються недосвідчені працівники, які ще не готові боротися з викликами та брати на себе відповідальність. Крім того, за 2014-2021 роки в правоохоронних органах знищено систему підготовки молодих спеціалістів, ліквідовано Академію прокуратури України, скорочено фінансування юридичних ВУЗів. Реформи Національної поліції, СБУ та фіскальних органів взагалі не відбувалось. Ілюстративним прикладом є дві реорганізації органів ДФС, де паралельно існують штати структур, які ліквідуються та штат створений для нових керівників ДФС. Ситуація з реформуванням правоохоронної та судової системи знаходиться на рівні абсурду.

- Низьким рівнем матеріального забезпечення правоохоронних органів.

- Низьким рівнем законодавства щодо протидії злочинності – зокрема Кримінального процесуального кодексу та Кримінального кодексу України, норми яких щодо службової злочинності та загальні процесуальні норми є неконкретними, спірними та недостатньо врегульованими судовою

практикою. Це порушує принцип правової визначеності.

■ Низьким кадровим потенціалом правоохоронних органів. Внаслідок так званого реформування і з таким низьким рівнем заробітної платні, складними та непрозорими адміністративними процедурами проходження конкурсу на заміщення вакантних посад залишаються неуккомплектованими штатними одиницями на 30% органи прокуратури України, крім того, підрозділи Національної поліції, ДФС, суди та інші правоохоронні органи.

■ Надто м'якими покараннями за вчинення службових злочинів.

■ Неврегульованістю поняття шкода для суб'єктів службових злочинів із числа працівників правоохоронних, контролюючих органів, суду. Більшість злочинів вказаними особами вчиняється в обмін на неправомірну вигоду, а предметом злочину є переважно вимога укриття інших злочинів (ухилення від сплати податків, митних платежів, уникнення кримінальної відповідальності, тощо). Обов'язковою умовою умисних злочинів у сфері службової діяльності, окрім тих де, додатковими об'єктами кримінально-правової охорони життя і здоров'я особи є матеріальна шкода на суму не менше 100 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. На думку автора необхідно повернути до кримінального закону норму відповідальності за завдання шкоди авторитету і престижу органів державної влади, шляхом укриття порушень законодавства.

■ Відсутністю дієвого контролю за підтриманням публічного обвинувачення.

■ Відсутністю прокурорського нагляду за органами досудового розслідування, оперативними підрозділами із можливістю вжиття заходів прокурорського реагування та проведення перевірок.

Ілюстративними є статистичні дані Міністерства внутрішніх справ та Генеральної прокуратури 2017-2018 років у порівнянні з попередніми роками, щодо стану боротьби зі службовою злочинністю:

Так, упродовж 2018 року правоохоронними органами (без НАБУ), начебто, було викрито 3 679 корупційних кримінальних правопорушень (проти 2 831 — у 2017, 2 175 — у 2016 і та 2 493 — у 2015), що кількісно більше ніж у попередні роки після Революції Гідності. Але, у всіх слідчих підрозділах (крім НАБУ) упродовж 2018 року перебувало 3 531 кримінальне провадження з ознаками корупції. За результатами розслідування ними скеровано до суду 2 226 обвинувальних актів про корупційні діяння, що становить 63% від кількості всіх зареєстрованих (що менше, аніж у 2017 році — 72,5%), стосовно 2 608 обвинувачених, з яких лише 386 (або 14,8%) знаходилося під вартою. В той же час детективами НАБУ в 2018 році розслідувалося 2 211 кримінальних проваджень, з яких 509 перебувало в залишку станом на 1 січня 2018 року, у 1 237 провадженнях досудове слідство розпочато в 2018 році, відновлено розслідування у 51 раніше зупиненому провадженні та в 97 раніше закритих провадженнях, а 317 кримінальних проваджень надійшло

від інших органів. За результатами досудового розслідування до суду скеровано лише 64 обвинувальні акти, що становить всього 15,1% від загальної кількості закінчених детективами НАБУ проваджень про корупційні злочини. Із них лише 53 обвинувальні акти — про корупційні правопорушення, 3 — про правопорушення, вчинені в бюджетній системі, 2 — про правопорушення, вчинені в організованих формах, та 1 — про правопорушення, вчинене у сфері земельних правовідносин. Тобто, звертає на себе увагу той факт, що НАБУ в основному виявляє й розслідує прості форми корупції, точніше одиночні факти, а боротьба із корупцією саме в організованих формах, в яких вона й існує в переважній більшості, фактично не ведеться.

За категоріями до суду скеровано: лише 2 обвинувальні акти щодо трьох народних депутатів України, 2 — щодо чотирьох депутатів обласних рад, міських рад Києва і Севастополя, всього 2 — щодо двох державних службовців категорії «А», 1 — щодо однієї особи місцевого самоврядування 1—2 категорії, 21 — щодо 22 професійних суддів (ймовіріше — районних судів), 3 — щодо трьох службових осіб органів прокуратури, 1 — стосовно одного військовослужбовця вищого офіцерського складу Збройних Сил України, 11 — щодо 21 керівника суб'єктів великого підприємництва, 9 — щодо 26 працівників юридичних осіб публічного права та 12 — щодо 41 іншої особи.

Як вбачається з наведених вище статистичних даних, основні свої зусилля НАБУ зосереджує на боротьбі з корупційними діяннями не найвищих посадових осіб держави, а проти «інших осіб», які не мають жодного відношення до суб'єктів, безпосередньо підслідних антикорупційному бюро, працівників юридичних осіб публічного права, керівників суб'єктів великого підприємництва та суддів найнижчої ланки. Зокрема, ми не бачимо в цьому списку міністрів чи хоча б їх заступників, найвищих чиновників Адміністрації Президента України та інших вищих органів влади.

Для порівняння з результатами роботи НАБУ: із загальної кількості направлених у 2018 році всіма правоохоронними органами до судів обвинувальних актів про корупційні злочини майже три чверті — 1 656 (74,4%) складені слідчими поліції, 396 (17,8%) — прокуратури, у тому числі військової — 82 (3,7%), 165 (7,4%) — Служби безпеки України, 9 (0,4%) — органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства. Тому, органами прокуратури у 2018 році направлено до суду всього 396 обвинувальних актів, з них 45 — слідчими центрального апарату ГПУ.

Окрім того, слід також звернути увагу й на ту обставину, про яку саме «корупцію» в цих обвинувальних актах йшла мова. Так, за категоріями в скерованих всіма правоохоронними органами до суду обвинувальних актах про корупцію найбільше кримінальних правопорушень — це привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем — 1 733 (або 47,1%), тобто, майже половина, а ось одержання неправомірної вигоди службовою особою — лише 691 (або

18,8%), зловживання владою та службовим становищем ще менше — 277 (або 7,5%), а також зловживання впливом — 270 (або 7,3%). Тобто, якщо говорити саме про «хабарників» із числа притягнутих корупціонерів до кримінальної відповідальності, то ще раз треба наголосити, що стосовно них направлено до суду лише 691 обвинувальний акт, але й ці цифри не можуть бути об'єктивними до тих пір, доки цю кваліфікацію не буде підтверджено обвинувальним вироком суду [5, 6].

Так, у дійсності, за ознаками корупційних діянь судами в 2018 році визнано винними всього 2 565 осіб (проти 2 400 у 2017 році), але із них набрали законної сили судові рішення стосовно лише 994 осіб (до речі, проти 2 178 у 2017 році, що було більше ніж удвічі). З цієї кількості лише 766 осіб (проти 1 692 у 2017 році) було засуджено до різних видів покарання, але і з цього числа до позбавлення волі засуджено лише 53 особи. О це і є справжній «результат» роботи всіх правоохоронних органів та прокурорів по боротьбі із корупцією [7].

До цього треба додати й дані про кількість виправданих судами в таких злочинах осіб у 2018 році, яких налічується 66, що, знову ж таки, більше ніж у 2017 році (58) [8].

Можемо зробити висновок, що виходячи із наведених вище статистичних даних МВС, Генеральної прокуратури, Верховного суду України не складно зрозуміти чому саме статистичні показники суспільної думки щодо діяльності правоохоронної і судової системи по детермінації злочинів у сфері службової діяльності пов'язаних із корупцією є настільки низькими, і чому індекс сприйняття корупції в Україні, за даними глобальної антикорупційної неурядової організації Transparency International є таким негативним, а прогрес щодо підвищення у рейтинг мізерним.

Наведені статистичні дані також ілюструють, що найголовніший чинник боротьби із корупцією — «культура та бажання населення України викривати корупціонерів» майже відсутній. І відсутній не тому, що населення «залякане», а здебільшого тому, що населення України та юридичні особи резиденти і нерезиденти звикли вирішувати проблемні питання шляхом передачі неправомірної вигоди чиновникам, а не шляхом закону. Таким чином, можна прийти до висновку, що уся система державної влади не має дієвих інструментів боротьби із корупцією. Окрім того, вказані вище проблемні питання роблять інститут викривачів, нещодавно створений і передбачений Законом України «Про запобігання корупції» неефективним та штучним.

Наведені дані, свідчать про максимальний рівень латентної службової злочинності, про укриття правоохоронними органами тяжких і особливо тяжких службових корупційних злочинів, про навмисне викривлення та приховування дійсного кримінологічного стану службової злочинності.

Водночас за роки незалежності українське суспільство здобуло свій правовий інтелект і добре відчуває відсутність дієвих реформ, відсутність дієвого очищення влади від корупції, що відображено в результатах незалежних, анонімних опитувань наведених вище.

Підсумовуючи, можна сказати, що до тих пір поки суспільство саме не стане на сторону боротьби із корупцією і не отримає сталу внутрішню правову культуру, про перемогу над корупцією говорити не можна. Україну чекає ще багато років тернистих реформ, проб та помилок на шляху до правової держави.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шило С.М. Кримінологічні напрями запобігання корупції в Україні. Підприємництво, господарство і право. 9/2019. С. 237–242.
2. Індекс сприйняття корупції-2020. Transparency International. 2018. URL : <https://cpi.ti-ukraine.org/#/>.
3. Корупція у повсякденному житті українців: За що даємо хабарі? Кому і чому? Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. 2017. URL: <https://dif.org.ua/article/koruptsiya-u-povsyakdenному-zhitti-ukrainsiv-za-shcho-daemo-khabari-komu-i-chomu345654>.
4. Корупція в Україні. Експрес аналіз за результатами опитування. Економічна правда. 2018. URL : <http://www.epravda.com.ua/>.
5. Статистичні дані Міністерства внутрішніх справ України https://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm/.
6. Статистичні дані Генеральної прокуратури України <https://old.gp.gov.ua/ua/statinfo.html>.
7. Судова статистика https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/.
8. Баганець Олексій Васильович, Тенденції і протидія злочинності Аналіз загального стану злочинності в Україні за 2018 рік (у порівнянні зі статистичними даними за 2013—2017 роки). URL: <https://lexinform.com.ua/dumka-eksperta/tendentsiyi-i-protydiya-zlochynnosti-analiz-zagalnogo-stanu-zlochynnosti-v-ukrayini-za-2018-rik-u-porivnyanni-zi-statystychnymy-danymy-za-2013-2017-roky-2/>

PEDAGOGICAL SCIENCES

CONSULTATION PROGRAMS OF HUMAN SERVICES IN THE USA

Demchenko J.

*Specialist in Professional Rehabilitation, U.S. Department of Health & Human Services
S.W. Washington*

КОНСУЛЬТАЦІЙНІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ В США

Демченко Ю.

*Фахівець з соціальної реабілітації, Департамент охорони здоров'я та соціальної реабілітації шт.
Вашингтон, США*

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-46-51](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-46-51)

Abstract

The article highlights the analysis of counseling programs of human services, which uniquely approaching the objective of meeting human needs through an interdisciplinary knowledge base, focusing on prevention as well as remediation of problems, and maintaining a commitment to improving the overall quality of life of service populations. The *human services* is a broad term for social work and related programs, describing the full range of interdisciplinary services, from food assistance to substance abuse counseling, delivered through government and non-profit agencies in mutually supporting roles to improve the health and wellness of individuals and families. It was mentioned that counseling programs help their clients to achieve self-sufficiency and a higher quality of life.

Анотація

У статті висвітлено аналіз програм консультування з соціальної реабілітації, які спрямовані на задоволення людських потреб за допомогою міждисциплінарної бази знань, зосереджуючи увагу на профілактиці, а також на усуненні проблем та підтримуючи прихильність до поліпшення загальної якості життя. З'ясовано, що соціальна реабілітація - це широкий спектр соціальних міждисциплінарних послуг, що надаються урядовими та некомерційними установами для покращення здоров'я та благополуччя різних соціальних груп населення в США. Наголошено, що програми соціального консультування допомагають своїм клієнтам досягти самодостатності та вищої якості життя. Розглянуто найбільш популярні та ефективні консультаційні програми для соціально незахищених груп населення у США..

Keywords: counseling programs, clients, *human services*, USA.

Ключові слова: консультаційні програми, клієнти, соціальна реабілітація, США.

Соціальна реабілітація асоціюється з низкою особистісних і соціальних проблем. Реакції людини на соціальну незахищеність розвиваються поетапно і можуть завершитися тривалим етапом відчаю, якщо пошуки вирішення проблеми виявляються невдалими. Це зумовлює актуальність дослідження професійних консультаційних програм соціальної реабілітації для розв'язання проблем соціально незахищених груп населення в американському суспільстві [9].

Аналіз розвитку соціального консультування в США показав, що запровадження консультаційних програм соціальної реабілітації передбачає:

- консультування для пошуку роботи і розробки моделей поведінки у реальному житті;
- допомогу своїм клієнтам в усвідомленні можливостей соціалізації у процесі реалізації своєї кар'єри;
- консультування для підготовки соціально незахищених до вибору стилю життя;
- консультування для вибору професії з метою інтеграції у швидко змінному суспільстві;
- консультування для допомоги соціально незахищеному в осмисленні своїх можливостей та їхнього аналізу;

- допомогу в розвитку навичок ухвалення рішень, а також умінь розв'язання проблеми вибору;
- турботу про реалізацію самоконцепції перед вступом до ринку праці, оскільки інформація про світ праці не повинна обмежуватися лише інформацією про професійні вимоги й матеріальну компенсацію, вона повинна містити факти про співвідношення світу праці з бажаннями, прагненнями і цінностями соціально незахищених груп;
- турботу про стиль життя, цінності, вільний час, освіту і професійне життя, оскільки всі вони взаємодіють у процесі отримання професії, розвитку кар'єри, формуючи стиль життя;
- забезпечення свободи вибору із збереженням цілісності індивідуальності особистості;
- допомогу в пошуку, розкритті та розвитку індивідуальних талантів;
- сприяння у формулюванні і досягненні цілей, забезпечення певною методологією для сприйняття і плідного функціонування у швидко змінних економічних умовах.

Теоретичні положення освіти впродовж життя, стали базовим підґрунтям формування змісту консультаційних програм соціальної реабілітації. Для консультування це означало можливості переходу

від інтервенційних програм, до яких клієнти вдавалися в кризові моменти свого життя, до програм, які могли б бути більш освітніми за своїм змістом, зокрема програми з розвитку вміння планувати майбутнє (можлива зміна роботи або вихід на пенсію), з проблем управління своїм часом. Таке змістове розширення тематики дозволяло консультативним програмам розширювати коло своїх клієнтів, оскільки за статистикою біля 40% населення США неадекватно справлялися з типовими проблемами життя. Це могла бути прихована незадоволеність тривалим станом справ на роботі й відчуття відчуження, нездатність подолати одночасно сімейні й професійні проблеми, невміння спланувати фінансово-економічну сторону життя. Так або інакше клієнти потребували отримання навичок, які неможливі в рамках формальної освіти, але в яких гостро відчувалася потреба.

Американська практика показала, що одноразове консультування у кризових моментах не є ефективним у порівнянні з довгостроковою консультативною програмою, яка комплексно реалізує багатокomпонентний зміст. Наприклад, соціально незахищений клієнт, який збирається знову повернутися на роботу, повинен уміти розв'язувати безліч проблем: знову знайти себе на ринку праці, виробити нові цінності в житті, навчитися керувати часом тощо. Консультанти активно співпрацюють із соціальними працівниками, правозахисними організаціями, представниками медицини, часто стаючи ініціаторами створення мережі соціально-освітніх установ, де клієнт міг би отримати багатобічну підтримку. Така співпраця стала традиційною в консультативних програмах.

З розвитком ідеї неперервної освіти консультативні програми стали відчутною допомогою реальному втіленню в життя цієї ідеї, оскільки освіта вважалася складовою частиною кар'єри. Консультант міг допомогти адекватно спланувати освіту з погляду її неперервності й змістовної сторони, разом з клієнтом розібратися у способах її поєднання з іншими сторонами людського життя. Крім того, будь-яка консультативна програма сама є ланкою в загальному ланцюжку неперервної освіти, втілюючи один з можливих варіантів неперервної освіти.

Особливо важливим у розробці консультативних програм був акцент на формування адаптаційних навичок, зокрема навичок комунікації; підвищення продуктивності праці; формування цінностей, з якими людина хоче працювати; навичок прийняття рішень; самовдосконалення; пошуку, отримання, збереження роботи; навичок боротьби зі стереотипами, які обмежують свободу вибору освітніх можливостей або професії; навичок гуманізації праці; ефективного використання вільного часу; здоров'язбереження [4].

На сучасному етапі розвитку американського суспільства спостерігається зростання кількості нових консультативних програм соціальної реабілітації, що розробляються спільно Міністерством освіти та Міністерством праці США. Значний ак-

цент робиться на створенні консультативних програм для молоді, що полегшують її адаптацію до змін на ринку праці.

Розглянемо детальніше найбільш популярні консультативні програми соціальної реабілітації.

Програма «Життєво необхідні навички» (Life Skills Program). У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу відома в США групова консультативна програма «Життєво необхідні навички», розроблена професором Колумбійського Університету В. Адкінсом. Зауважимо, що це одна з перших американських консультативних програм, яка інтегрувала можливості мультимедійних засобів (10 мультимедійних уроків, 265 відео/аудіокурсів) та навчально-методичної літератури (робочі зошити для членів групи, підручники, посібники з методики викладання цієї програми для консультантів), що забезпечувало високу якість надання консультативних послуг. Крім того, передбачено окремі 3-5-денні курси для консультантів, тренерів, андрагогів та адміністраторів. У програмі закладені механізми, що забезпечують адаптацію різних груп населення до навчального процесу та до вимог соціального запиту суспільства. Її універсальність пояснюється перш за все універсальністю самої проблеми, оскільки йдеться про проблеми професійного розвитку, кар'єрного зростання, пошуку роботи, з якими стикається практично кожна людина незалежно від того, до якої соціальної групи (жінки, національні меншини, студенти, безробітні) вона належить [1].

Необхідно вказати на практичну реалізацію програми, яка активно використовувалася протягом останніх трьох десятиліть у різних типах установ: освітніх, культурно-освітніх, медичних, реабілітаційних, промислових, у спеціально створених консультативних центрах. Результатами практичного втілення програми стало навчання більше 400 тис. чоловік у різних типах установ, створення 300 незалежних консультативних центрів, що працюють за нею. Програма постійно отримує схвальні відгуки від учасників-клієнтів та консультантів. Ймовірно цим пояснюється той факт, що понад 1700 агентств з найму, шкіл, муніципальних коледжів у 43 штатах США активно впроваджують програму В. Адкінса. (Adkins Program). Вона впроваджена в понад 20 різних установах, які надають освітні та консультативні послуги частково зайнятим, не працевлаштованим випускникам, людям, які перебувають під ризиком звільнення, тимчасово непрацюючим, матерям, які отримують допомогу по безробіттю, іммігрантам, в'язням, військовослужбовцям звільненим у запас та іншим соціально незахищеним групам.

Аналізуючи цілі програми, наголошуємо, що вона допомагає клієнтам не лише усвідомити проблеми, які стоять перед ними, але й набути необхідних навичок для розв'язання цих проблем. Крім того, допомагає з'ясувати ставлення до окремої проблеми, ухвалювати відповідні рішення для розв'язання цих проблем, робити вибір, вирішувати конфлікти, підвищувати самооцінку, ефективно спілкуватися з навколишнім світом і бути відпові-

дальнім за свої дії. Вона фокусує увагу на передбачуваних проблемах, з якими найчастіше доводиться стикатися клієнтам у житті. Програма пропонує стандартні і раціональні шляхи виходу зі складних ситуацій, своєрідну матрицю, за якою можна безболісно розв'язати будь-яку проблему, оскільки має чітко розроблену структуру, використовує традиційні у психології, педагогії і консультуванні методи та технології. Клієнти швидко знаходять роботу, проходять необхідне навчання та перепідготовку, отримують консультаційні послуги від психологів і досвідчених педагогів-консультантів.

Програма передбачає декілька способів організації навчання, зокрема такі: інтенсивне 10-денне навчання, навчання у вихідні дні, міні-семінари, навчання в половині дня тощо. Окремі групи навчаються по дві години двічі на тиждень протягом 16-20 тижнів. Програма складається із 10 розділів, які об'єднані в 5 модулів, спрямованих на допомогу зрозуміти себе, навчитися правильно вибирати альтернативи, вивчати можливості кар'єрного зростання, здійснювати вибір, планувати майбутнє, розробляти стратегії пошуку роботи тощо. Розглянемо їх детально: модуль 1 «Вибір» (вивчення себе: «Хто я і куди я йду далі?»); модуль 2 «Пошук роботи» (уміння використовувати агентства з найму і встановлення особистих контактів); модуль 3 «Планування кар'єри» (навички планування й ефективного управління часом); модуль 4 «Отримання ро-

боти» (уміння самопрезентування); модуль 5 «Отримання робочого місця» (уміння працювати в колективі). З метою встановлення необхідного для навчання мікроклімату в групі використовують низку ігрових технологій, спрямованих на об'єднання групи (10-15 чол.) і зняття напруги.

Таким чином, програма В. Адкінса ґрунтується на теорії розвитку кар'єри, охоплює найкращі методи та технології навчання, має якісне навчально-методичне забезпечення, розроблену практично орієнтовану програму навчання персоналу, організовану за структурою 4-етапного процесу навчання, є корисною як система для різних закладів та підрозділів. Вона використовується на всіх рівнях надання консультаційних послуг – базовому, інтенсивному, ускладненому. У таблиці 1. систематизовано перелік агентств США, в яких запроваджено програму В. Адкінса.

У звіті 2018 року Інституту розвитку життєво необхідних навичок, організованому В. Адкінсом, зазначено, що спільно з персоналом 9 муніципальних агентств здійснено моніторинг навчальних результатів 448 соціально незахищених клієнтів. Аналіз результатів показав, що 38% мали реальні плани на зайнятість, 22% взяли участь в освітніх програмах, 42% пройшли професійну підготовку, 12 % пройшли навчання в інтернатурі, 22% – отримали повну зайнятість (Community Agencies and Welfare Reform Report).

Таблиця 1.

Використання програми В. Адкінса в освітніх та соціальних установах США

Counseling Centers	Консультаційні Центри
Unions	Об'єднання
Veterans Programs	Програми військовослужбовців
Military (National Guard Youth Programs)	Військові молодіжні програми
Job Corps	Трудовий корпус (національна програма США з професійного навчання «важкої молоді»)
Mental Health Programs	Програма психіатричної допомоги
Programs for Abused Women	Програма захисту експлуатації жінок
Housing Authorities	Управління житлового будівництва
Outplacement Programs	Програми працевлаштування звільнених
Foster Children Programs	Програми дітей-годованців
On-the-job Training Programs	Програми професійного навчання під робоче місце
Migrant Labor Programs	Міграційні програми
Programs for Minorities (i.e. Urban League)	Програми захисту національних меншин
Programs to socialize immigrants	Програми соціалізації мігрантів
Churches, synagogues or affiliated religious programs	Релігійні програми
Summer Youth Programs	Літні молодіжні програми
Hospitals and Clinics	Лікарні та клініки
Alternatives to Incarceration	Альтернативні програми для в'язнів
Native American Programs	Програми для корінного населення США
Proprietary Schools	Приватні школи
Early- or Pre-Retirement Programs	Програми захисту людей передпенсійного віку
Youth Service Corps, Americorps	Молодіжний трудовий корпус
YMCA-YWCAs	Молодіжна християнська організація
Boys and Girls Clubs	Клуби хлопчиків та дівчаток Америки
Private Schools	Приватні школи
Halfway Houses	Реабілітаційні центри
Disability Retraining	Програми перепідготовки інвалідів

Соціологічні опитування показали, що 227 чоловік у Центрах освіти дорослих з 13 міст штату Нью-Йорк пройшли навчання за цією програмою. 97,8% визначили Програму як одну з кращих, 97,3% – рекомендують її своїм друзям, 90,4% – користуються постійно, 86,5% відзначили, що Програма допомогла їм зрозуміти важливість професійної підготовки та перепідготовки, 86,5% значно підвищили рівень професійних знань та навичок, 72,6% удосконалили свої комунікативні навички, 73% стали більш упевненими у своїх силах. Програма В. Адкінса допомагає соціально незахищеній молоді долучитися до освітніх програм. На думку фахівців, вона має право на існування, оскільки допомагає соціально незахищеним у визначенні та забезпеченні майбутнього для них та їхніх сімей, дає можливість зрозуміти, що вони є головними об'єктами Програми [1; 2; 3; 7].

Великою спільною роботою (проектом) Міністерства праці і Міністерства освіти є розробка програми «Освіта на робочому місці», спрямована на підвищення загальної культури праці, отримання корисних навичок для збереження роботи, ефективного використання свого потенціалу на робочому місці. Необхідно відзначити ще одну важливу програму 90-х років, що має відношення до консультування. Це програма «Робочі місця» («Jobs»), мета якої – допомогти переходу із соціальних дотацій на оплачувані роботи. Оскільки йдеться про роботу з малозабезпеченими і найменш благополучними верствами населення США, то консультанти акцентують свою увагу на проблемах трансформації, планування, ухвалення відповідальних рішень, пошуку і збереження робочого місця.

Загальновідомою в США є діяльність *Департаменту праці та розвитку робочої сили (Department of Labor and Workforce Development)*, в якому розробляються та реалізуються консультаційні програми для людей пенсійного і допенсійного віку. Прикладом є програма «Планування зайнятості» – восьмимодульний семінар, розрахований на соціально незахищених середнього і старшого віку. Він готує соціально незахищених до пошуку такої роботи, яка найбільшою мірою відповідає їхнім індивідуальним можливостям, інтересам і потребам. Учасники програми вчаться виявляти свої здібності, інтереси, ідентифікувати досвід роботи, використовувати творчі й гнучкі підходи у дослідженні шляхів подолання перешкод, що заважають їм у пошуку роботи, розвивають навички пошуку роботи. Дана програма впроваджена в п'ятдесяти штатах і розвивається на основі гранту, отриманого від Міністерства праці США. Реалізація програми здійснюється на громадських засадах у рамках Асоціації. У кожному штаті працює координатор програми. Крім того, програмою передбачено навчання волонтерів з числа колишніх педагогів, психологів, соціальних працівників з метою подальшої організації для них групи (10-25 осіб). Навчальний персонал працює на громадських засадах і відвідування клієнтами занять є безкоштовним. Місцем для навчання за програмою може бути бібліотека, коледж, освітній центр для дорослих,

церква, будь-яке агентство з соціальної роботи. Природно, що й приміщення для навчання за програмою надається безкоштовно [11].

Вартим уваги є досить поширений досвід упровадження даної програми в освітніх навчальних закладах, зокрема в муніципальних коледжах. Як правило, Асоціація спочатку навчає викладачів коледжів роботі за даною програмою, а потім активно впроваджує програму в систему навчального процесу коледжу. Програма фокусується на проблемах адекватної самооцінки й уникає стандартної діагностики. Результати втілення цієї програми досить оптимістичні і прогностичні: за даними Асоціації 50 % учасників через 3 місяці знаходять відповідну для себе роботу, а останні 50 % перебувають в активному пошуку такої роботи.

Департаментом розвитку робочої сили розробляється та реалізовується багато інших інноваційних консультаційних програм соціальної реабілітації, зокрема: програма «Досвід з найму на роботу» для тих, хто має досвід роботи менеджерів і бажає вдосконалити свої знання та навички щодо найму на роботу кваліфікованих фахівців (запроваджена в 13 штатах); «Програма для представників національних меншин», де відсоток соціально незахищених традиційно вищий.

Важливими є консультаційні програми соціальної реабілітації для роботодавців, розроблені з метою прискорення розв'язання проблем правильного та справедливого найму на роботу, ознайомлення з різними аспектами трудової діяльності, проблемами виходу на пенсію, запобігання зростанню працівників, які перебувають під ризиком звільнення, розвитку умінь організовувати випереджувальне навчання на виробництві тощо. Стратегічними цілями таких програм є:

- допомога роботодавцям з найму, управління, навчання працівників старшого віку. Численні дослідження довели, що працівники старшого віку володіють низкою переваг у порівнянні зі своїми молодшими колегами. Накопичувальний досвід, життєва мудрість, відданість ідеям своєї компанії та сумлінне ставлення до своїх обов'язків значно відрізняє працівника старшого віку. Для реалізації цієї цілі діє програма «Ділове партнерство», яка спрямована на створення інформаційної мережі з питань, що стосуються кар'єри працівників допенсійного віку. Інформаційна мережа створювалася для працедавців з метою інформування щодо останніх наукових досліджень з даної проблеми. Ця програма представлена на конференціях з управління людськими ресурсами, де коло працедавців, що користуються даною інформаційною мережею постійно розширюється. На підтримку програми випускається інформаційний бюлетень «Працездатний вік» для менеджерів відділу людських ресурсів, що допомагає їм удосконалювати роботу з найму і управління працівниками старшого віку;

- допомога людям старшого віку в здійсненні усвідомленого й інформованого вибору напрямів розвитку своєї кар'єри й планування пенсійного періоду свого життя. У цьому напрямі Асоціація розробляє низку консультаційних програм, здійснює

дослідження, організовує видання друкарської продукції з проблем навчання та перенавчання людей «третього віку». Відомою є програма «Подумай про своє майбутнє», спрямована на розв'язання проблеми планування пенсійного періоду людини. Вона впроваджена в багатьох державних і приватних організаціях, різних асоціаціях, релігійних співтовариствах, військових структурах;

- захист антидискримінаційних законів і політики з проблем віку у світі праці. Розв'язання проблеми подолання дискримінації на основі віку працівника полягає в проведенні відповідної освітньої політики, роботи із законодавством шляхом формування відповідної юридичної бази. Асоціація готує необхідну інформацію і документацію для Верховного Суду США, які стосуються питань дискримінації працівників старшого віку. У співпраці з Асоціацією були підготовлені і прийняті певні основоположні закони, зокрема «Про заборону вікової дискримінації під час найму на роботу» від 1967 року (The Age Discrimination in Employment Act of 1967) [9] та «Про пенсійне забезпечення зайнятого населення» від 1974 року (Employee Retirement Income Security Act – ERISA, відомий як закон «Про реформу пенсійного забезпечення» (*Pension Reform Act of 1974*) [5]. Закон охопив категорії робітників і службовців, які не беруть участі у пільгових пенсійних програмах і схемах і дозволив їм відкривати в банках й інших фінансових установах індивідуальні пенсійні рахунки на пільгових умовах, а у 1982 таке право отримали всі працівники. Для контролю за виконанням була створена *Корпорація гарантії пенсійних пільг* (*Pension Benefit Guaranty Corporation*). Асоціація веде просвітницьку діяльність у цій галузі серед своїх членів і надає безкоштовні юридичні послуги;

- розробка інноваційних програм і моделей, які сприятимуть розширенню можливостей роботи для літніх людей. Інститут Професійної підготовки робочої сили, що існує в рамках Асоціації, пропонує освітні програми для працевлаштування і фахівців у галузі управління людськими ресурсами, які працюють над питаннями створення різних варіантів зайнятості для працівників своєї компанії. Хотілося б відзначити, що діяльність цієї Асоціації робить значний внесок у проведення освітньої політики, здійснює вплив на формування громадської думки. Найціннішим є надання конкретної допомоги (в тому числі і консультативної) особам, які здійснюють одну з важливих у житті кожної людини транзицій (перехідний період).

Незважаючи на той факт, що соціально незахищені – це дорослі люди, які відрізняються за віком, досвідом, причинами продовження освіти, мотиваціями, поставленими цілями, консультування кожної з підгруп соціально незахищених повинно бути диференційованим і враховувати індивідуальні потреби.

Оскільки життя клієнтів характеризується складним поєднанням різних ролей, у нього з'являється ще одна роль – роль студента, яку він повинен навчитися суміщати з іншими соціальними ролями. Слід зауважити, що дорослий студент перш за все

характеризується яскраво вираженою індивідуальністю. Для консультанта не існує узагальненого образу дорослого студента [9]. Кожен з них є унікальною сукупністю стилів життя, здібностей, інтересів, ціннісних уявлень, самоконцепцій, життєвого досвіду, цілей, пріоритетів, сімейних особливостей. Індивідуальність – ключова характеристика дорослого слухача.

Отримання нової ролі відповідає поняттю транзиції, як періоду «подій або відсутності подій, результатом якого є зміна взаємин, щоденних обов'язків, переконань, ролей у місці існування і функціонування людини, в сім'ї, на роботі, в суспільстві, у своєму внутрішньому світі, у фізіологічному стані організму тощо» [4, с. 47]. Концепція транзицій, застосована до дорослого студента, має на увазі період переходу з одного життєвого статусу в інший, який дає можливість набутти нові навички, знання, уміння. Багато соціально незахищених, що повертаються до освіти, мають за своїми плечима роки відповідального виконання професійних обов'язків. Середовище освітніх установ, з його жорсткою регламентацією і регулюванням не відповідає загальній установці дорослої людини самій керувати своїм життям, зберігаючи свою незалежність. У соціально незахищеного є життєвий досвід, що дозволяє йому контролювати і планувати своє життя.

Як уже зазначалося, Асоціація працює з освітніми закладами та активно впроваджує свої консультативні програми соціальної реабілітації. Не можна оминати діяльність консультативних служб Центрів кар'єри, завданнями яких передбачено: організацію семінарів за участю фахівців з найму, роботодавців у різних галузях професійної діяльності; організацію навчальних стажувань, що дозволяють слухачам спостерігати й аналізувати різні ситуації на робочому місці і ринку праці; проведення на заняттях рольових ігор, пов'язаних з інтерв'ю при прийомі на роботу, запис їх на відео з подальшим обговоренням; розробку тестів для самооцінки; створення курсів та організацію семінарів з планування кар'єри; організацію зустрічей з викладацьким складом різних факультетів з метою обговорення можливостей і перспектив обраної професії, а також розробки інтегрованих програм; забезпечення інформативними матеріалами щодо можливостей кар'єри та професійного зростання; використання можливостей організації консультативних програм у студентських гуртожитках, студентській спільноті тощо; обговорення проблеми задоволення роботою тощо.

Висновки. Розглянуті консультативні програми соціальної реабілітації підтверджують важливість врахування конкретних індивідуальних потреб соціально незахищених груп населення у процесі реалізації консультування для досягнення максимальної ефективності при розв'язанні проблем, пов'язаних з навчанням, перепідготовкою та розвитком кар'єри. Вищезазначені консультативні програми соціальної реабілітації, на які виділяються значні фінансові кошти, свідчать про серйоз-

зне ставлення політиків і стратегів у галузі освітньої і соціальної політики США до розробки та удосконалення підходів щодо розв'язання соціальних проблем, які включають не лише економічні, але й освітні заходи.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Adkins Life Skills Program: Career Development Series – The Proven Program for Getting a Job and Building a Career [Retrieved from] : <http://www.adkinslifeskills.org/index.html>
2. Adkins W. R. Becoming employable and employed: One agency's experience with the Adkins life skills program. Videotape. New York, NY. : Institute for Life Coping Skills, 2001.
3. Adkins W. R. Journey to success / Employment master class: The Adkins life skills program (show No.208); Your life skills will enhance your job skills (show No. 210); The true meaning of self-esteem (show No.212). Trenton, NJ: JOBCAST, New Jersey Workplace Literacy Programs, New Jersey Public Television, 2001. [Retrieved from]: <http://www.njn.net/workforce/jobcasttv20014.html>.
4. Chaudry A., Wimer C., Macartney S. Poverty in the United States: 50-Year Trends and Safety Net Impacts. Washington, DC: US Department of Health and Human Services; 2016.

5. Employee Retirement Income Security Act of 1974. [Retrieved from] : <http://www.dol.gov/dol/topic/health-plans/erisa.htm>.
6. Goodman J., Anderson M., Schlossberg N. Counseling Adults in Transition: Linking Practice with Theory. 3rd edition. N. Y. : Springer Pub Co, 2006. 334 p.
7. Gregoire J., Jungers, C. The Counselor's Companion: What every beginning counselor needs to know. NY. : Routledge, 2007. 815 p.
8. Herr E. Emerging Trends in Career Counseling / International Journal for the Advancement of Counseling. 1992 (december). Vol. 15, № 4. P. 255–288.
9. Mosley E., Smith S. Human service agencies and the question of impact: Lessons for theory, policy, and practice, Human Service Organizations: Management, Leadership & Governance, 2018. 42:2, 113–122.
10. The Age Discrimination in Employment Act of 1967. [Retrieved from] : <http://www.eeoc.gov/policy/adea.html>.
11. In the Public Interest. A guide to evaluating pay for success programs and social impact bonds. Washington, DC: Author. 2015. [Retrieved from] : <http://www.inthepublicinterest.org/wp-content/uploads/ITPI-Pay-for-Success-Guide-Dec.2015.pdf>

SOME PECULIARITIES OF LEARNING EXPERIENCE IN PRIMARY SCHOOLS OF GREAT BRITAIN

Kozubovska I.

doctor of pedagogic sciences, professor, head of Department of General Pedagogic and Pedagogic of Higher School, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine,

Postoluk M.

candidate of pedagogic sciences, head of post graduate department Ternopil National Pedagogic University, Ternopil, Ukraine,

Milyan Z.

senior specialist, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСВІДУ НАВЧАННЯ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ

Козубовська І.

доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи, Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна,

Постолук М.

кандидат педагогічних наук, завідувач відділенням аспірантури Тернопільський національний університет, м. Тернопіль, Україна,

Мілян Ж.

провідний спеціаліст Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-51-54](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-51-54)

Abstract

This article deals with the investigation of some peculiarities of primary schools in Great Britain. The difference between primary schools in Ukraine and Great Britain is disclosed. National Curriculum of the UK. Primary School, and curriculum content are discussed (validity, utility, learn ability, consistency with social realities, self

sufficiency, significance). Special attention is paid to such questions as multicultural education and religious education in primary schools. Different approaches to this problem are considered.

Анотація.

В статті досліджуються особливості функціонування початкової школи у Великій Британії. Наголошується на суттєвих відмінностях початкової школи України і Великої Британії. Аналізується зміст програми і навчального плану початкової школи (обґрунтованість, практичність, розвиток інтелектуальних здібностей, системність, зв'язок з життям, самостійність, продуктивність). Особлива увага звертається на такі питання, як полікультурне і релігійне виховання в початковій школі. Розглядаються різні підходи стосовно цього питання.

Keywords: infant school, primary school, boarding school, curriculum, Great Britain.

Ключові слова: молодша школа, початкова школа, школа-пансіон, програма, Велика Британія.

Освіта є одним з найважливіших соціальних інститутів, що забезпечує наступність у розвитку людської культури, формування умов для соціальної й академічної мобільності молодого покоління. В умовах глобалізації в українській загальноосвітній школі на початку XXI століття відбуваються інтенсивні зміни, зумовлені світовими тенденціями інтернаціональної уніфікації національних освітніх стандартів, удосконалення технологій й диверсифікації освітніх моделей.

Початкова загальна освіта є основою шкільного навчання, вона забезпечує інтелектуальний, духовно-моральний і особистісний розвиток молодших школярів, формування позитивної навчальної мотивації, умінь і навичок навчальної діяльності.

Питання реформування української початкової освіти перебувають в центрі уваги вітчизняних учених, які розглядають різні аспекти навчально-виховного процесу в сучасній початковій школі (Т.Ат-рошенко, П.Гусак, Т.Завгородня, І.Дичківська, О.Савченко, О.Шквир, О.Янкович та ін.).

Вважаємо доцільним вивчення зарубіжного досвіду організації початкової освіти з метою творчого переосмислення і використання окремих прогресивних ідей у новій українській початковій школі.

Цікавим в цьому плані є досвід Великої Британії, освітня політика якої спрямована на розвиток і модернізацію змісту початкової освіти зі збереженням базових принципів, характерних для культури й історії Об'єднаного Королівства.

Система початкової освіти Великої Британії суттєво відрізняється від української. Вона поділена на 2 сектори: державний і приватний. У Великій Британії широко поширене навчання в школах-пансіонах (Boarding Schools), де діти навчаються і живуть весь рік, повертаючись додому тільки на канікули. У країні співіснують два типи шкіл-пансіонів: незалежні (Independent/Private Boarding Schools) і державні (State Boarding School). Державні і приватні школи-пансіони мають автономію з питань формування й модернізації змісту освіти, при цьому уніфікація даного змісту забезпечує регламентоване дотримання вимог Національної освітньої програми всіма школами країни. У приватних школах передбачається організація індивідуального освітньої траєкторії для навчання учнів молодшого шкільного віку, виходячи з їхніх здібностей, інтересів і планів на майбутнє. Сукупність індивідуальних маршрутів, які становлять варіативний

компонент загального змісту освіти, та інваріантна його частина відображають ідеологію державної політики, що визначається організаційними умовами формування змісту освіти на території Великобританії. [1; 2].

Навчальний рік у Великій Британії регламентований і затверджений законодавчо на рівні Міністерства освіти Об'єднаного Королівства. Всі установи, які надають освітні послуги, щодо організації навчального процесу повинні дотримувати певних вимог. Розглянемо деякі з них, зазначені в освітній програмі Великобританії:

1. Академічний рік для початкової школи триває 190 днів (38 тижнів) з 4 канікулярними періодами;

2. Академічний день поділений на дві половини: навчання до обіду і після обіду (morning and afternoon sessions), між якими є інтервал (midday break), час, визначений освітніми стандартами, але встановлюється навчальним закладом згідно з навчальним планом школи самостійно;

3. Академічний тиждень складається з 20-30 годин, що дозволяє забезпечити не обов'язкове вивчення всіх дисциплін в один тиждень, а допускає можливість розподілити вивчення предметів на тижні, модулі протягом навчального року. У педагогічній науці даний принцип тематичного або предметного подання матеріалу носить лінійний характер, тобто, передбачає послідовний виклад нового наукового знання в навчальній програмі, ґрунтуючись на вже наявних знаннях і з урахуванням опори на минулий досвід учнів.

Відповідно до Національної освітньої програми для початкової школи (National Curriculum of the UK. Primary School), обов'язкова шкільна освіта починається у Великій Британії, на відміну від України, для дітей з п'ятирічного віку, де навчання триває 6 років і підрозділяється на 2 періоди: молодша школа (infant school) - з 5 до 7 років і початкова школа (primary school) - з 7 до 11 років, що відповідає ключовим стадіям початкової освіти (Key Stage 1, 2).

У світовій педагогічній практиці передбачена організація сприятливої психологічної атмосфери, необхідної для молодших школярів у процесі початкового навчання, що є основним принципом і умовою конструювання змісту початкової освіти у Великій Британії. Зокрема, згідно вимог британської освітньої програми, у молодшій школі (infant

school) відсутні традиційні уроки і оцінки, протягом навчального часу школярі пізнають навколишній світ через ігрову діяльність, що має контролюючий, навчальний, пізнавальний, розвиваючий, комунікативний, діагностичний і творчий характер і відповідає психологічним віковим особливостям молодших школярів. Загалом британська організація контролю якості навчання молодших школярів здійснюється в літерному позначенні відповідно до послідовності англійського алфавіту від A+ до F, де A+ - найвища оцінка; A - відмінно; B - дуже добре; C - добре; D - не зовсім успішно; E - погано; F - дуже погано. Департамент Освіти Великої Британії щорічно публікує на офіційному сайті результати незалежних національних і міжнародних тестувань з основних навчальних дисциплін на всіх етапах навчання.

Розглядаючи зміст початкової освіти в контексті освітніх стандартів Великої Британії, відзначимо, що він визначається відповідно до базової Національної програми або куррикулуму (National Curriculum), орієнтованої на початкову освіту, що є освітнім стандартом країни. У британській педагогіці зміст національної освітньої програми (curriculum content) представляє сукупність навчальних дисциплін і предметних областей, які викладаються в школі, і в рамках яких визначені основні практичні навички (skills), необхідні для освоєння, в процесі пізнання [3]. Змістовий компонент освітньої програми у Великій Британії містить низку тематичних модулів у кожній предметній області у відповідності зі стратегічною метою державної політики. У зв'язку з тим, що розробка національної навчальної освітньої програми є політичним і технічним процесом, її формування представляє суспільний інтерес і містить наступні критерії: обґрунтованість (validity), практичність (utility), інтелектуальні здатності (learn ability), системність (consistency with social realities), самостійність (self sufficiency), інтерес (interest), продуктивність (significance).

Згідно Р. Дж. Александер (R.J. Alexander), досвід навчання (learning experience) є системотвірним компонентом змісту навчальної освітньої програми (змісту освіти), що представляє собою взаємодію між тим, що вивчається й зовнішніми умовами навколишнього середовища, які впливають на нього [4]. Таким чином, у першій версії даного документа (1989) стверджувалося, що зміст освіти розуміється як «система адаптованих наукових знань, з елементами практичних умінь, необхідних для повноцінного розуміння отриманих знань». Відзначимо, що в умовах сучасних процесів глобалізації, технологізації й інформатизації зміст освіти повинен відображати існуючий стан суспільства й вимоги сучасних тенденцій його розвитку. Внаслідок цього, у період світового інформаційного й технічного прогресу даний законодавчий документ був оновлений (1995, 2000, 2008, 2012 і 2014 рр.), що вплинуло на перегляд поняття змісту освіти [5]. Зміст освіти — це спеціалізоване освітнє середовище, що має відкритий і варіативний характер, включає систему на-

укових знань і практичних умінь, а також представляє компонент освітнього простору, який піддається поточним соціальним і економічним змінам [6]. На основі затвердженого в національній освітній програмі визначення британський дослідник Д. Скотт (D. Scott) у своїй праці «Критичні нариси по основних навчальних програмах» (Critical essays on major curriculum theorists,) визначає британську навчальну програму (curriculum) як національну систему наукових знань, що включає в себе ціль загальної освіти, предметний зміст освіти і систему діагностики й оцінки тих, що навчаються.

Предметне наповнення змісту початкової освіти базується на законодавчих актах, освітніх стандартах і міжнародних системах освіти.

Навчальний план визначається як один з фундаментальних складових елементів змісту освіти. Таким чином, навчальний план - це стандартизований документ для всіх навчальних закладів, що включає уніфіковані вимоги, обов'язкові для досягнення загальної освітньої мети.

Відповідно до оновлених стандартів освіти, рекомендованих Міністерством освіти Об'єднаного Королівства, починаючи з 2014 р., предметний зміст початкової британської освіти визначено в такий спосіб:

Мовна галузь (мовна грамотність, літературне читання, в тому числі й іноземна мова) – навчальні дисципліни: англійська мова (письмо, читання, каліграфія, іноземна мова); математична галузь – математика; природнича галузь – географія, природознавство, елементарне громадянознавство; релігійна галузь – релігія народів світу; фізична галузь – фізична культура; галузь мистецтва – музика, малювання, драма; галузь технології і дизайну - інформатика, проектування, дизайн.

У зв'язку з необхідністю реалізації завдання соціально-морального виховання в 2002 р. загальнодержавний навчальний план був доповнений дисциплінами «Громадянознавство» і «Громадянська освіта». Навчальним планом передбачено отримання загальних знань у сфері суспільних процесів, розвиток відповідних умінь, придбання навичок ефективної взаємодії для вирішення загальних проблем, а також навичок, пов'язаних з пошуком інформації для одержання відповідей на виникаючі питання. Теми, передбачені загальнодержавним навчальним планом, спрямовані на вирішення завдань морального виховання можуть бути такими: «Особистість», «Родина», «Колектив», «Соціальні інститути», «Влада», «Управління», «Держава», «Виробництво». «Розподіл і споживання», «Громадянські відносини, ідеали, права» та ін.

Стандарти освіти Великої Британії містять вказівки для всіх шкіл, що перебувають у державному підпорядкуванні, включати до складу навчального плану в рамках варіативного компонента факультативний курс з релігії. На основі аналізу змісту освітньої програми, яку реалізує одна з початкових шкіл Великої Британії - Бромсгров (Bromsgrove School), можна відзначити, що в змістовому відношенні в складі відповідного курсу пе-

редбачено вивчення тем про сутність християнської релігії, буддизму, освоєння базових морально-етичних положень, пов'язаних з поняттями світу, любові, родини, культури, взаємин та ін. Формою навчання в рамках курсу при викладанні його в початковій школі виступають бесіди, обговорення, роз'яснення, що дозволяє розвивати навички соціальної взаємодії учнів, сприяє формуванню відповідальності, соціальної зрілості, стійкої позиції й світогляду, готовності до продуктивної життєдіяльності в сучасному суспільстві.

Слід зазначити, що сформована світова практика відносно необхідності включення релігійної освіти в шкільне навчання неоднозначна.

У сучасних умовах тема необхідності формування рекомендацій для початкової освіти в сфері релігійного навчання продовжує залишатися дискусійною. Переваги навчання з питань, пов'язаних з релігією, полягають у тому, що учні здобувають знання, що дозволяє їм свідомо робити моральний вибір, визначати власні цінності. Подібне навчання дозволяє формувати в учнів взаєморозуміння, адекватне ставлення до навколишньої дійсності, до традицій інших народів. Подібний погляд відображений у праці Р.Лонга (R. Long) «Релігійна освіта в школах Англії» (Religious Education in schools. England, 2016). Дослідник підкреслює обов'язковість релігійної освіти як компоненту основного освітнього плану в британських державних школах [7]. Р.Лонг відзначає як позитивне нововведення релігійного навчання в навчальні плани шкіл Великої Британії. Дане твердження автор аргументує тим, що релігія становить основу для розвитку в учнів молодшого шкільного віку поваги до людей, суспільства, до культури, релігії інших народів.

У той же час існує й негативна оцінка обов'язковості релігійного навчання на рівні початкової школи. Подібний підхід виражений, зокрема, Н. Морганом (N. Morgan). Автор демонструє переконаність у тому, що наявність у програмі початкової школи курсу релігійного навчання не може сприяти розумінню учнями різноманіття релігійних поглядів, формуванню громадянських і релігійних переконань, оскільки молодші школярі ще не готові адекватно сприймати відповідні відомості через вікові особливості.

Розглядаючи особливості навчального процесу у початковій школі Великої Британії, слід відзначити, що принцип полікультурності є важливим принципом формування змісту освіти в умовах гуманістичної і ліберально-демократичної парадигми британської освіти через значну кількість іміграційного населення, що прагне зберегти власну культурно-історичну й етнічну спадщину. Внаслідок

цього зміст освіти в британських школах містить певні елементи різних етнічних культур (навчальні дисципліни, час для молитви, вивчення історії націй і їхніх культур); наприклад, інтегровані тематичні модулі «Моя родина. Моє оточення» (My family. My environment), «Традиції й ритуали» (Customs), «Предки» (Ancestors)); має місце збільшення академічного навантаження спеціальних курсів, що вивчаються у дисциплінах з інваріантного компонента («Історія» (Elementary History), «Географія» (Elementary Geography), «Релігія й Культура» (Religion and Culture), доводячи, що світова культура - це продукт історичного процесу взаємного збагачення етнічних культур, які є надбанням всіх націй. Таким чином, взаємодія різних культур є основним чинником формування змісту початкової освіти з метою вирішення проблеми расових, етнічних і соціальних конфліктів.

Отже, у Великій Британії існує цікавий досвід організації навчально-виховного процесу, окремі ідеї якого можуть бути успішно використані в Україні. На нашу думку, вартою уваги є ідея молодшої і початкової школи, державних і приватних шкіл, шкіл-пансіонів, впровадження основ полікультурної освіти тощо.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. King R. Young Learners - Transformation to secondary learning: Pearson. UK, 2014.-156 p.
2. Wilson A. Creativity in Primary Education. SAGE Publication: 3rd Edition: UK, 2015. — 255p.
3. 21stCenturySkills: Education & Competitiveness. A Resource and Policy Guide. Partnership for 21stcenturyskills. — 2010 [Електронний ресурс] -режим доступу: www/21stcenturyskills.org,
4. Alexander R.J. Children, their world, their education. - London: Routledge, 2010. - 235 p.
5. National Council for Curriculum and Assessment. Primary School Curriculum: Mapping the developments. - Dublin: NCC, 2010. - 112 p.
6. The Common Cores State Standards [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.corestandards.org>, вільний.
7. Long R., Robert T. Religious Education in schools (England). House of Commons Library. Briefing Paper. № 07167. 7 July. 2016. P. 25-34.
8. Modood T., May S. Multiculturalism and education in Britain: an internally contested debate // International Journal of Educational Research -. №35. -2001.- P.305-317.

MULTICULTURAL EDUCATION AS AN IMPORTANT PART OF AMERICAN EDUCATIONAL SYSTEM**Mykytenko N.***doctor of pedagogic sciences, professor, head of Department of Foreign Languages,
Ivan Franko National University of Lviv, Lviv, Ukraine,***Baybakova O.***Candidate of pedagogic sciences, senior lecturer of Department of Foreign Languages,
Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine***ПОЛІКУЛЬТУРНА ОСВІТА ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ США****Микитенко Н.***доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземних мов
Львівський національний університет ім. Івана Франка,
м. Львів, Україна,***Байбакова О.***кандидат педагогічних наук, ст. викладач кафедри іноземних мов
Ужгородський національний університет,
м. Ужгород, Україна*DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-55-58](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-55-58)**Abstract**

This article deals with the problem of multicultural education in USA. The main conditions of the multicultural education development in USA are discussed and the meaning of this term is disclosed. It is underlined that multicultural education is an important part of the modern American educational system. There are many different institutions and scientific centers of Multicultural education in USA. Multicultural training of students is provided in all educational establishments. The main result of this training is the formation of multicultural competence which is necessary for successful interaction in multicultural society.

Анотація

У статті розглядаються питання полікультурної освіти в США. Проаналізовані умови виникнення і розвитку полікультурної освіти в США. Представлено визначення полікультурної освіти. Наголошується, що полікультурна освіта сьогодні є важливою складовою американської освітньої системи. В країні функціонує дуже багато різних організацій і наукових центрів полікультурної освіти. Полікультурна підготовка фахівців здійснюється у всіх закладах освіти і передбачає формування міжкультурної компетентності, яка необхідна для успішної міжкультурної взаємодії в полікультурному суспільстві.

Keywords: educational system, multicultural education, intercultural competence, multicultural training, USA.

Ключові слова: система освіти, полікультурна освіта, міжкультурна компетентність, полікультурна підготовка, США.

Україна є багатонаціональною державою і питання міжетнічних відносин завжди були важливим для неї, але особливої актуальності вони набули останнім часом, коли в значній мірі загострилися політико-ідеологічні, етнічні, мовні, релігійні відмінності серед різних верств населення, внаслідок чого в окремих регіонах країни виникає міжнаціональна напруга, конфліктні ситуації.

Різні аспекти проблеми міжетнічних відносин сьогодні активно досліджуються вітчизняними вченими. Це, зокрема, питання культурної ідентичності та етнічних стереотипів (Т.Іванова, Н.Паніна, В.Скуратівський), полікультурної освіти (І.Васютенкова, О.Гуренко, В.Кузьменко), культури міжнаціонального спілкування (З.Гасанов, Л.Гончаренко, В.Заслуженюк), міжетнічної толерантності (Т.Атрощенко, Р.Валітова, Л.Ільченко) та ін. Особлива увага звертається на питання полікультурної освіти. На думку багатьох учених, саме їй належить важлива роль у вихованні у представників усіх

національностей взаємного розуміння, поваги й толерантності, здатності до міжетнічного й міжкультурного діалогу, віри в необхідність мирного розв'язання конфліктів і проблем; подолання комплексів культурної меншовартості, другорядності окремих культур.

Значні здобутки в дослідженні проблеми полікультурної освіти є в одній з найбільш багатонаціональних країн світу – США. Тому вважаємо доцільним вивчення досвіду США з метою використання окремих ідей зарубіжного досвіду у вітчизняному освітньому просторі.

У США, полікультурна політика тісно пов'язана з процесом створення єдиного громадянського суспільства в умовах різноманіття етнічного складу населення і слугує формуванню американської нації і одночасно забезпечує інтереси різних етнічних груп, перш за все, афроамериканців і латиноамериканців. Діяльність громадських етнічних організацій послужила потужним поштовхом для

оновлення законодавства в галузі громадянських прав в США. Свого часу в США полікультуралізм не був запропонований зверху, а ініційований знизу в результаті активного соціального руху етнічних груп, які боролися за свої права. В результаті діяльності цих організацій в 1954 р Верховним Судом було вирішено питання про десегрегацію американських шкіл. Прийнятий в 1964 р Акт про громадянські права створив прецедент використання федеральних коштів для здійснення недискримінаційної практики освіти. Цей закон вперше вимагав від федеральних агентств розробити вимоги до здійснення полікультурної освітньої практики. Впродовж наступних років полікультурний напрямок освітньої політики був підтверджений важливими державними документами («Про рівні освітні можливості», «Одна нація, багато народів», «Акт про білінгвальну освіту», «Одна Америка в XXI столітті» та ін.), в яких були розроблені принципи освіти в багатокультурному суспільстві. Прийняті закони слугували правовою базою для заборони расової дискримінації в сфері освіти. Полікультурна освіта як обов'язковий компонент освіти проголошена в США на всіх рівнях, у всіх штатах. Спеціальні державні структури контролюють реалізацію відповідної політики.

Сьогодні в США функціонує велика кількість різних організацій і наукових центрів полікультурної освіти: Center of Multicultural Education, Washington University (Центр полікультурної освіти Вашингтонського університету); CRESPAR, The Center for Research on the Education of Students Placed At Risk. (Центр дослідження освіти студентів групи ризику); Diversity Training University International (DTUI); (Міжнародний університет культурних відмінностей); National Multicultural Institute (Національний інститут багатокультурної освіти); Center for Applied Linguistics (Центр прикладної лінгвістики); National Center for Research on Cultural Diversity and Second Language Learning (NCRCDSSL) (Національний центр досліджень культурного розмаїття і вивчення другої мови); National Association for Bilingual Education NABE (Національна асоціація білінгвальної освіти); The BUENO Center for Multicultural Education (Центр багатокультурної освіти при університеті Колорадо); Historically Black Colleges and Universities Teacher Education Technical Support Network (HBCUTSN) (Освітня мережа підтримки коледжів та університетів для афроамериканців, організована національною радою акредитації освіти вчителів); American Educational Research Association (AERA) (Американська асоціація освітніх досліджень); OERI, Office of Educational Research and Improvement (Відділ департаменту освіти США з дослідницької роботи і вдосконалення освіти). The University of California Linguistic Minority Research Institute (Каліфорнійський дослідницький інститут лінгвістики меншин); National Multicultural Institute (Національний інститут багатокультурної освіти). ORC, Organization of Research Centers (Мережа федеральних дослідницьких центрів); The

American Association of Colleges for Teacher Education (Американська асоціація коледжів підготовки вчителів); Center for Research on Education, Diversity, and Excellence (CREDE) Центр дослідження освіти, різноманіття і успіхів у навчанні); National Association for Multicultural Education (Національна асоціація полікультурної освіти); Center for Multilingual Multicultural Research (Дослідницький центр полікультурної і полілінгвальної освіти); The National Information Center for Children and Youth with Disabilities (Національний інформаційний центр для дітей і молоді з альтернативним розвитком) та ін.

Американська дослідниця – фахівець в галузі полікультурної освіти Г. Бейкер вважає, що полікультурна освіта має на меті виховання поваги, толерантності, вміння жити й взаємодіяти з представниками інших рас, культур, релігій на основі знання й розуміння відмінностей і спільності людських цінностей [1].

На думку К.Гранта, полікультурна освіта спрямована на розвиток у кожного індивіда розуміння й здатності цінувати культурне різноманіття суспільства; надання права альтернативного вибору культурної ідентичності для всіх людей із врахуванням їх расової, статевої приналежності, мови, сексуальної орієнтації й соціального походження [2].

Узагальнення результатів досліджень відомих американських учених [1-4] дає підстави сформулювати основні ідеї полікультурної освіти.

Полікультурна освіта представляє собою явище, побудоване на ідеях свободи, справедливості, рівності, неупередженості і людської гідності, які відображені в різних документах, таких як Декларація Незалежності США, конституція США, Загальна Декларація Прав Людини, прийнята ООН. Багатокультурна освіта визнає ту роль, яку може зіграти навчальний заклад у розвитку відносин і цінностей, необхідних для демократичного суспільства. Вона цінує культурні відмінності й утверджує плюралізм. Вона кидає виклик усім формам дискримінації в школі й суспільстві шляхом сприяння демократичним принципам соціальної справедливості. Багатокультурна освіта – це процес, покликаний пронизувати всі аспекти освітньої практики, політики й організації як засіб забезпечення найвищого рівня академічної успішності всіх учнів. Вона повинна допомогти учням розбудовувати позитивну самосвідомість шляхом поширення знань про історію, культуру й внеску різноманітних культурних груп. Вона готує всіх до активної роботи в напрямку структурної рівності в організаціях і установах, озброюючи їх знаннями, аргументами й навичками для перерозподілу влади й доходів серед різних груп. Таким чином, навчальна програма повинна безпосередньо розглядати питання расизму, сексизму, релігійної нетерпимості й ксенофобії..

Полікультурна підготовка фахівців у вищих навчальних закладах США здійснюється шляхом впровадження елементів полікультурної освіти у всі основні курси, а також під час вивчення спеціальних курсів. Безперечно, більша увага надається

полікультурній підготовці фахівців, які безпосередньо працюють з людьми (учителі, соціальні працівники). Наприклад, полікультурна підготовка вчителя передбачає, крім основних, вивчення таких курсів: «Навчання молоді корінних американців», «Навчання афроамериканців та вивчення їх культури», «Мультиетнічне навчання: методи, зміст, матеріали», «Мультиетнічні навчальні програми», «Навчальні стратегії для навчання учнів з нацменшин», «Навчання молоді з етнічних меншин», «Шкільні реформи і полікультурна освіта», «Білінгвальне навчання» та ін. Що стосується полікультурної підготовки соціальних працівників, вона містить такі курси, як: «Західна цивілізація», «Східно-азійська цивілізація», «Історія Америки», «Міфи і сучасна культура». «Вступ в антропологію», «Людська поведінка в соціальному середовищі», «Людська поведінка: різноманітність і дискримінація», «Історія американської культури» та ін.

Слід підкреслити, що полікультурна підготовка фахівців спрямована на формування у них міжкультурної компетентності, яка дає можливість налагодити ефективну взаємодію в полікультурному середовищі.

Про необхідність формування міжкультурної компетентності фахівців, які живуть і працюють в багатокультурному суспільстві, вперше зауважили американські вчені Е. Роджерс і Т. Стейнфатт, які зазначали, що «заявлена або замовчана ціль більшості досліджень, навчань та викладання у сфері міжкультурної комунікації є підвищення міжкультурної компетентності індивідів» [5, с. 221]. Дослідники визначають міжкультурну компетентність як рівень, на якому індивід здатен ефективно та належним чином обмінюватись інформацією з людьми, які належать до іншої культури.

Очевидно, варто розглядати міжкультурну компетентність в двох аспектах:

1) як здатність сформувати в собі чужу культурну ідентичність, що передбачає знання мови, цінностей, норм, стандартів поведінки іншого комунікативного співтовариства. При такому підході засвоєння максимального обсягу інформації та адекватного знання іншої культури є основною метою процесу комунікації. Таке завдання може бути поставлене для досягнення акультурації, аж до повної відмови від рідної культурної приналежності;

2) як здатність досягати успіху при контактах з представниками іншої культурної спільноти навіть при недостатньому знанні основних елементів культури своїх партнерів. Саме з цим варіантом міжкультурної компетентності доводиться найчастіше стикатися в практиці комунікації.

Міжкультурна компетентність – це сукупність соціокультурних та лінгвістичних знань, комунікативних вмінь та навичок, за допомогою яких будь-який суб'єкт культури може успішно спілкуватися з носіями інших культур на всіх рівнях міжкультурної взаємодії. Володіння міжкультурною компетентністю дозволяє в процесі міжкультурної комунікації адекватно оцінювати ситуацію, ефективно використовувати вербальні і невербальні засоби,

втілювати у практику комунікативні наміри і перевіряти результати комунікації за допомогою зворотного зв'язку.

Таким чином, розглядаючи поняття міжкультурної компетентності, не можна не згадати і про таку її важливу складову як міжкультурна комунікативна компетентність.

Американський дослідник А. Фантіні розглядає міжкультурну комунікативну компетентність через комплекс умінь, які необхідні для ефективної і адекватної поведінки у ситуаціях спілкування з представниками інших культур та мов. Значний вклад в дослідження міжкультурної комунікативної компетентності внесли вчені К. Беннет і М. Бенетт, наголошуючи, що формування міжкультурної комунікативної компетентності – це складний процес, який охоплює різні рівні розвитку особистості у процесі усвідомлення та прийняття культурних відмінностей [6; 7].

Узагальнення результатів досліджень науковців дає підстави розглядати міжкультурну комунікативну компетентність як сукупність соціокультурних та лінгвістичних знань, комунікативних умінь та навичок, завдяки яким особистість може успішно спілкуватися й взаємодіяти з носіями інших культур на всіх рівнях міжкультурної комунікації. Це комплекс умінь, що дозволяють адекватно оцінити комунікативну ситуацію, використовувати вербальні та невербальні засоби для здійснення комунікативних намірів, та отримати результати комунікативної взаємодії у вигляді зворотного зв'язку.

Міжкультурна комунікативна компетентність передбачає здатність подолати (нейтралізувати) труднощі і непорозуміння, які можуть виникнути в процесі взаємодії, усвідомлювати помилки інтеракції, бажання і готовність здобувати знання про іншу культурну дійсність і можливість використовувати ці знання для проникнення в іншомовну культуру, встановлювати та підтримувати зв'язок між рідною та іншомовною культурою, критично оцінювати свою культуру, розуміючи специфіку чужої, демонструючи відкритість по відношенню до інших людей, готовність прийняти інші думки і судження, долати етноцентричні установки і упереджене ставлення до представників іншої культури. Вона формується на основі оволодіння міжкультурними знаннями й уміньми, які означають певний рівень розуміння і вживання культурних реалій даної країни, зокрема і правил ділової культури, і передбачають: розуміння суті власних культурних установок та їх значення в різних контекстах міжкультурного спілкування; критичний підхід до інтерпретації особливостей ділової поведінки носіїв іншої національної культури; розуміння особливостей невербальної поведінки зарубіжних ділових партнерів в офіційних ситуаціях спілкування; співставлення і використання прийнятих у світі правил культури телефонної розмови, ділових листів, в тому числі електронних тощо.

Міжкультурна комунікативна компетентність

містить і такі важливі структурні компоненти, як компетенція дискурсу і функціональна компетенція. Компетенція дискурсу включає: уміння впорядкувати речення в зв'язаний текст з врахуванням відомої або нової інформації, послідовності дій, причинно-наслідкових відносин, логіки, стилю; знання основних принципів побудови тексту на іноземній мові: розташування інформації, стиль написання текстів різного жанру, побудова аргументації, написання доповіді, листа тощо.

Функціональна компетенція передбачає уміння використовувати усні і письмові висловлювання для виконання конкретних функцій, серед яких виокремлюють макрофункції і мікрофункції. Мікрофункції зазвичай включають короткі висловлювання: пошук і повідомлення фактичної інформації, питання, відповіді, вираження власної думки. Макрофункції розглядаються як уміння функціонального використання усного і письмового мовлення, яке складається з послідовних речень: опис, розповідь, пояснення, аргументація. Функціональна компетенція передбачає вміння використання моделей соціальної взаємодії.

Отже, в США склалися певні історичні, культурні, соціально-політичні умови, які визначили потребу в полікультурній політиці держав і реалізації цієї політики в освіті. Сьогодні полікультурна освіта є важливою складовою американської сис-

теми освіти. Вона спрямована на підготовку фахівців, здатних ефективно працювати в багатонаціональному, полікультурному суспільстві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Baker G. C. Planning and Organizing for Multicultural Instruction. Addison-Wesley Publishing Company USA, 1994. - 217 p.
2. Grant, K., Gomez, M. Campus and Classroom: Making Schooling Multicultural. - New Jersey, 2001. - 378 p.
3. Nieto S. Affirming Diversity/The Sociopolitical Context of Multicultural Education [4th ed.]. - Pearson Education, Inc., 2004. - 464 p.
4. Cochran-Smith M. The multiple meanings of multicultural teacher Education // *Teacher Education Quarterly*. 2003. - 30(2). - P. 7-26.
5. Everett M. Rogers, Thomas M. Steinfatt. Intercultural Communication. - Waveland Press, Inc. Prospect Heights, Illinois, 1999. - 292 p.
6. Bennet Christine I. Comprehensive multicultural education: theory and practice. - Boston: Allyn and Bacon, 1990. - P. 413
7. Bennett M. J. Measuring Intercultural Sensitivity: The Intercultural Development Inventory // *International Journal of Intercultural Relations*. - 2003. - № 27. - Pp. 421 - 443.

BENCHMARKING APPROACH TO THE FORMATION OF TEACHER COMPETITIVENESS

Povidaichyk M.

PhD in Economics,

Associate Professor of Cybernetics and Applied Mathematics

Uzhhorod National University, Ukraine

БЕНЧМАРКІНГОВИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПЕДАГОГА

Повідайчик М.М.

кандидат економічних наук,

доцент кафедри кібернетики і прикладної математики

Ужгородського національного університету, Україна

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-58-61](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-58-61)

Abstract

The essence of the concept of benchmarking is investigated in the article and the expediency of realization of the benchmarking approach in the education system is substantiated. Its possibilities as a means of improving the activities of the educational institution and the formation of competitive advantages of teachers are analyzed. The stages, principles and features of introduction of the benchmarking approach in the process of formation of competitiveness of the teacher are defined.

Анотація

У статті досліджено сутність поняття бенчмаркінгу та обґрунтовано доцільність реалізації бенчмаркінгового підходу в системі освіти. Проаналізовано його можливості як засобу вдосконалення діяльності закладу освіти і формування конкурентних переваг педагогічних кадрів. Визначено етапи, принципи і особливості впровадження бенчмаркінгового підходу в процесі формування конкурентоспроможності педагога.

Keywords: benchmarking, scientific approach, competitiveness, teacher, institution of higher education.

Ключові слова: бенчмаркінг, науковий підхід, конкурентоспроможність, педагог, заклад вищої освіти.

Сучасні умови розвитку ринку освітніх послуг визначають потребу вітчизняних закладів вищої освіти у пошуку шляхів забезпечення високих конкурентних позицій, що зумовлює необхідність у розробленні механізму управління діяльністю національних ЗВО. Бенчмаркінговий підхід є ефективним засобом удосконалення діяльності освітніх закладів і формування конкурентоспроможності педагогічних кадрів.

У зарубіжній практиці існують різні підходи до визначення бенчмаркінгу в сфері освітніх послуг. Вивченню особливостей бенчмаркінгу як інструменту управління в сфері освіти присвячені роботи таких дослідників, як Дж. Алстон, Н. Джексон, Г. Ватсон, Х. Лунд, В. Массаро, С. Уолкер. Серед вітчизняних науковців можна відзначити Н. Василькову, І. Гириловську, С. Семенюк, Г. Чекаловську.

Про яку б професійну діяльність не йшла мова, там неодмінно присутній чинник змагальності, який породжує конкуренцію. Саме умови конкуренції обумовлюють активізацію внутрішніх механізмів саморозвитку та самовдосконалення.

Відзначимо, що поняття «конкуренція» в професійному середовищі нерідко отожднюється з негативними характеристиками людини, а терміни «конкурентоспроможність» і «конкурентні переваги» – з позитивними. Останні зумовлюють наявність у вчителя прагнення до здобуття нових знань і способів діяльності, виконання педагогічної роботи на більш високому якісному рівні. Затребуваними виявляються не тільки знання і вміння певного аспекту педагогічної діяльності – вони виходять далеко за його межі, тобто актуалізуються «надпредметні» характеристики. Володіння такими характеристиками робить їхніх носіїв більш успішними і конкурентоспроможними порівняно з іншими колегами в освітньому закладі чи за його межами.

Одним із шляхів формування конкурентоспроможного педагога у закладі вищої освіти є застосування бенчмаркінгового підходу.

Термін «бенчмаркінг» має англomовне походження (benchmarking) і в перекладі означає «встановлення контрольних точок, показників». Цей підхід набув свого поширення в практиці стратегічно орієнтованих маркетингових досліджень і передбачає порівняння діяльності організацій. Виникнення бенчмаркінгу пов'язують з ідеєю американської консалтингової компанії Bain&Company, яка полягала у вивченні досвіду інших підприємств і організацій, що стали успішними у певному сегменті діяльності. Надалі цей досвід отримав розвиток у проєкті «Бенчмаркінг конкурентоспроможності», метою якого було вивчення і аналіз діяльності компанії Хегох, а також порівняння якості її товарів і послуг з аналогічними пропозиціями конкурентів – японських підприємств. Подальшого розвитку бенчмаркінг набув у зарубіжних країнах (США, Німеччина, Китай, Швеція) на початку 90-х рр. минулого століття і асоціювався з новим напрямком, який інтегрує кращі зразки менеджменту та маркетингу [1; 2].

Що стосується досвіду пострадянських країн використання бенчмаркінгового підходу, зокрема в освітній практиці, то він значно поступається західному, що пояснюється «об'єктивними причинами і відсутністю зацікавленості з боку неринкової економіки» [2]. З розвитком ринкових відносин в Україні почав формуватися інтерес до досліджуваного підходу, що на перших етапах обмежувався вивченням ефективного досвіду інших організацій подібного сегменту економіки. Надалі бенчмаркінг знаходить своє втілення в систематизованій діяльності, в межах якої відбувається пошук, аналіз і оцінка ефективного досвіду успішних організацій, а також розробка управлінських рішень з адаптації цього досвіду у власну практику.

Низка науковців, які присвятили свої дослідження вивченню методології бенчмаркінгу [3; 4], пов'язують його з мистецтвом виявлення цінного досвіду, визначенням тих, хто виконує конкретну діяльність краще за інших у подібних умовах. Причому мистецтво полягає не тільки у виявленні відповідного цінного досвіду, а й у виробленні ефективних рішень з його використання у власній практиці. Обґрунтовується, що метод бенчмаркінгу є дієвим інструментом для вдосконалення бізнес-процесів.

Зауважимо, що бенчмаркінговий підхід має безпосереднє відношення до системи освіти взагалі і педагогічної діяльності вчителя, зокрема. Перш за все, відзначимо, що конкуренція і конкурентні відносини характерні для сучасної школи. При цьому в основі конкурентних відносин знаходиться ідея змагальності і здорового суперництва. Показово, що вони проявляються як на рівні конкретного освітнього закладу, так і за його межами. До конкурентних відносин залучаються не тільки учасники освітнього процесу (педагоги, учні, батьки), а й освітні заклади і мають різну природу: конкурсні заходи, конференції, виставки, змагання, підсумкова атестація випускників, вступ останніх до ЗВО. Якщо ж говорити про педагога, то тут ситуація конкуренції виявляється особливо чітко, хоча на конкурентних відносинах в освітніх закладах увага не акцентується.

Друга причина, яка вказує на необхідність конкурентоспроможності, обумовлюється тими перетвореннями, які сьогодні переживає система освіти. Нові стандарти висувають особливі вимоги як до особистісних якостей педагога, так і його професійної діяльності. Впровадження нових освітніх стандартів полягає в кардинальній зміні педагогічної стратегії досягнення запланованих освітніх результатів. Це досить складне завдання і його реалізація вимагає від педагога акумуляції в своїй діяльності здібностей, власного досвіду, а також позитивних практик колег.

Отже, наведені аргументи засвідчують, що освітня сфера, зокрема педагогічна діяльність вчителя, є сприятливим ґрунтом для застосування бенчмаркінгового підходу.

Так, практичні аспекти використання бенчмаркінгу з метою вдосконалення діяльності освітніх

закладів отримали відображення в працях дослідників Н. Василькової, Є. Гнатишиної, Н. Дуки, І. Ломакіної, Н. Слаутіна, Г. Чекаловської та ін. Зокрема, Є. Гнатишиною розроблена методика оцінки потенціалу педагогічних ЗВО регіону на основі бенчмаркінгу. Методика, запропонована автором, дозволяє здійснювати вибір опорного педагогічного закладу освіти з метою інтеграції зусиль з підвищення якості викладання [5].

Н. Дука розглядає бенчмаркінг як метод порівняння університетських освітніх практик: бенчмаркінг, зазначає дослідниця, – це «метод виявлення, порівняння та адаптації кращої практики і досвіду інших університетів, в тому числі зарубіжних, для поліпшення власної діяльності» [6, с. 110]. Схожість функцій і аспектів діяльності означає потенційну можливість застосування цінного досвіду у власній практиці [1]. При цьому, технологія бенчмаркінгу дозволяє об'єднувати в єдину систему розробку стратегії, галузевий аналіз, аналіз конкурентів та самоаналіз. Найбільшою перевагою даного процесу є те, що освітній заклад вчиться змінюватися без серйозних структурних зрушень [7].

Дослідниця І. Ломакіна вважає, для закладів вищої освіти, в роботі яких чимале значення відіграє міжнародна діяльність, бенчмаркінг виконує важливу роль. При розробці спільних програм із зарубіжними ЗВО бенчмаркінг може виступати способом вивчення майбутніми партнерами ключових аспектів діяльності і подальшої адаптації кращих практик [8].

Науковець Г. Чекаловська описує бенчмаркінг як систему діяльності ЗВО, концепцію, що передбачає розвиток у закладах вищої освіти прагнення до безперервного вдосконалення і сам процес удосконалення. Це безперервний пошук нових ідей, їхня адаптація та використання на практиці. Очевидно, цінність цього інструменту полягає не стільки в тому, що відпадає необхідність здійснювати відкриття, скільки в тому, що уважне вивчення досягнень і помилок інших дозволяє побудувати власну ідеальну модель діяльності [9, с. 79]. Пріоритетними цінностями стають здатність педагогічних працівників до самоосвіти, саморозвитку, самовдосконалення, що слугує поштовхом для розвитку всієї організації. Опора на відпрацьований і перевірений практикою досвід сприяє зниженню ризику, дозволяє уникнути багатьох помилок, скоротити фінансові витрати, пов'язані з набуттям власного досвіду шляхом проведення експериментів.

Узагальнюючи наведені трактування, можна зробити такі висновки. По-перше, об'єктом бенчмаркінгу є діяльність організації (або її аспекти), яка прагне досягти кращих результатів у сегменті виробництва чи надання послуг. Однак, це зовсім не означає, що в якості об'єкта бенчмаркінгу не може розглядатися діяльність окремих успішних вчителів – носіїв ефективного досвіду в певних педагогічних сегментах. Зокрема, у науковій літературі є дослідження [80], в яких об'єктом бенчмаркінгу є саме успішна діяльність педагогів – лідерів освітньої діяльності.

По-друге, незалежно, що є об'єктом бенчмаркінгу, він спрямований на виявлення, вивчення й оцінку досвіду роботи. При цьому підкреслюється, що цей процес проводиться безперервно і системно, а базою бенчмаркінгової діяльності лежить глибока аналітична робота.

По-третє, встановлено, що метою бенчмаркінгу є здобуття або нарощування конкурентних переваг через удосконалення деяких аспектів власної діяльності на основі вивчення ефективного досвіду інших.

Отже, застосування бенчмаркінгу в сфері освіти передбачає безперервний і системний процес виявлення кращих педагогічних практик, застосування яких з високою ймовірністю буде впливати на здобуття педагогом або освітнім закладом конкурентних переваг у певному освітньому сегменті. Під ефективними педагогічними практиками будемо розуміти цінний досвід вчителів або колективів, які є лідерами педагогічної діяльності.

Впровадження бенчмаркінгового підходу передбачає дотримання певного алгоритму:

- визначення об'єкта бенчмаркінгу (продукт, послуга, процес або ефективний досвід роботи);
- вибір закладу або його підрозділу для вивчення і порівняння;
- визначення методів збору даних, а також процедур, за допомогою яких виконуються бенчмаркінгові заходи;
- визначення поточного рівня якості порівнюваного виду діяльності або роботи, аналіз результатів порівняння;
- розробка прогнозу рівня якості роботи і визначення на цій основі нових цілей діяльності закладу;
- підготовка звіту про результати виконання бенчмаркінгу, інформування працівників закладу про стратегію змін;
- постановка завдань, формулювання рекомендацій щодо здійснення змін;
- розробка планів дій;
- виконання конкретних дій і моніторингу результатів, впровадження розроблених планів, корегування процесу у разі невиконання завдань;
- оновлення стандартів якості діяльності закладу [2].

Інваріантними складовими будь-якого бенчмаркінгового дослідження є: визначення проблем, які відчуває потенційний суб'єкт бенчмаркінгу; дослідження актуальних практик реалізації певного процесу в закладі, які демонструють високі стандарти якості; встановлення розбіжностей між власною діяльністю і роботою закладу-партнера; вироблення рекомендацій для адаптації цінного досвіду; розробка програми змін.

Зауважимо, що застосування бенчмаркінгового підходу в педагогічній практиці передбачає дотримання певних принципів:

1. Спрямованість педагога на досягнення високих стандартів якості освіти. Така установка при здійсненні бенчмаркінгового дослідження буде актуалізувати прагнення вчителя забезпечувати сис-

темну і ефективну роботу в усіх напрямках професійної діяльності. З усією очевидністю це буде позитивно впливати на розвиток його конкурентоспроможності.

2. Виконання педагогом бенчмаркінгових досліджень на систематичній основі. Фрагментарні заходи не дозволяють вчителю отримати цілісне уявлення про цінний досвід і, як наслідок, окреслити шляхи його застосування у власній практиці. Систематично здійснювана педагогом аналітична робота дає можливість є не тільки нівелювати свої слабкі місця, але й підвищувати власні конкурентні переваги.

3. Дотримання педагогом у процесі бенчмаркінгового дослідження правових і моральних норм. Це дозволить надати досліджуваному підходу педагогічно доцільного характеру і уникнути можливих конфліктних ситуацій.

Отже, бенчмаркінговий підхід не тільки дає змогу впроваджувати кращий досвід ведення діяльності, удосконалювати якість і ефективність, формувати нову концепцію ведення освітнього процесу, що зрештою приводить до забезпечення сталого розвитку закладу освіти, але й служить засобом розвитку конкурентоспроможності педагога.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Василькова Н. Міжнародний бенчмаркінг у вищій освіті. Університетська освіта. Вип. 4. 2017. С. 50–54.
2. Самбиева Л. И. Пути применения учителем технологии бенчмаркинга в педагогической дея-

тельности. Современный учитель: личность и профессиональная деятельность: материалы X Междунар. научно-практ. конф. М.: Изд-во «Перо», 2013. С. 98–102.

3. Перани Дж., Сирилли С. Бенчмаркинг инновационной деятельности европейских стран. Форсайт. 2008, №1(5). URL: www.ecsoman.edu.ru/im-ages/pubs/2009/05/29/0000330388/benchmarking.pdf.

4. Watson G.H. Strategic Benchmarking: How to Rate your Company's Performance Against the World's Best. New York: John Wiley, 1993.

5. Гнатышина Е.В., Рябчук П.Г., Евплова Е.В., Рябина Е.В., Федорова К.А. Методика оценки потенциала педагогических вузов региона на основе бенчмаркинга: монография. Челябинск: Изд-во ЗАО «Цицеро», 2016. 99 с.

6. Дука Н.А. Бенчмаркинг как метод сравнения образовательных практик/ Академический вестник Института педагогического образования и образования взрослых РАО. 2012. №2. С. 110–113.

7. Гириловська І. В. Бенчмаркінговий підхід до здійснення моніторингу якості освітньої діяльності професійно-технічних навчальних закладів Професійна освіта: проблеми і перспективи. К.: ІПТО НАПН України. 2014. Вип. 7. С. 8–12.

8. Ломакина И.С. Применение бенчмаркинга в образовательной политике ЕС. URL: http://portal.ru/modules/shkola/rus_readme.php?subaction=showfull&id=11950485

9. Чекаловська Г.З. Бенчмаркінг як метод підвищення конкурентоспроможності закладів вищої освіти. Причорноморські економічні студії. Вип. 35. 2018. С. 76–79.

DEVELOPMENT OF PROFESSIONAL MOBILITY OF THE TEACHER IN THE CONDITIONS OF THE MODULAR ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Khominets S.

*graduate student of the Department of General Pedagogy and higher school pedagogy
Uzhhorod National University, Ukraine*

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МОБІЛЬНОСТІ ПЕДАГОГА В УМОВАХ МОДУЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Хоминець С.І.

*аспірант кафедри загальної педагогіки та педагогіки вищої школи
Ужгородського національного університету, Україна
DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-61-64](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-61-64)*

Abstract

The article studies the problem of formation of professional mobility of a teacher. From the standpoint of some scientific approaches, the content of the studied concept is revealed. The expediency of realization of the modular organization of educational process of preparation of the professionally mobile teacher is proved and its features are defined. External and internal factors that determine the implementation of modular learning are described. It is argued that educational programs in the modular organization of the educational process should be focused on a comprehensive combination of interests of students, higher education institutions and employers.

Анотація

У статті вивчається проблема формування професійної мобільності педагога. З позиції деяких наукових підходів розкрито зміст досліджуваного поняття. Обґрунтована доцільність реалізації модульної організації освітнього процесу підготовки професійно мобільного вчителя та визначено її особливості. Охарактеризовано зовнішні і внутрішні чинники, які зумовлюють реалізацію модульного навчання. Аргументовано, що освітні програми в умовах модульної організації навчального процесу повинні бути орієнтовані на комплексне поєднання інтересів студентів, закладу вищої освіти і роботодавців.

Keywords: professional mobility, teacher, scientific approaches, modular organization, educational process.

Ключові слова: професійна мобільність, педагог, наукові підходи, модульна організація, освітній процес.

Будь-які зміни в суспільному житті зумовлюють різні перетворення в системі освіти, модернізація якої зумовлює розвиток у педагогів нових особистісно-фахових якостей, серед яких – професійна мобільність. Цей феномен виражається в постійній внутрішній психологічній та зовнішній практично-діяльнісній готовності до змін, оперативному реагуванні на них, соціальній і професійній рухливості, гнучкості.

Одним із провідних чинників розвитку професійної мобільності педагога у вищій школі є модульна організація освітнього процесу. Така система навчальної діяльності є доцільною та ефективною, що підтверджується низкою теоретичних досліджень, аналізом передового педагогічного досвіду та сучасних тенденцій удосконалення освітнього процесу у ЗВО.

Аналіз джерельної бази засвідчує наявність глибокого інтересу вітчизняних і зарубіжних науковців до проблеми професійної мобільності фахівців різних професійних галузей (Л. Амірова, Д. Голдторп, О. Дункан, Р. Еріксон, Р. Пріма, Л. Суценцева, Д. Фазермен). Питання формування готовності майбутніх педагогів до професійної мобільності у закладах вищої освіти частково вивчають І. Богданова, А. Ващенко, Л. Домінеллі, Д. Гласс, Є. Іванченко, Ю. Калиновський. Деякі аспекти модульного навчання у вищій школі досліджують О. Васюк, Т. Веретенко, М. Головань, Ю. Музика, Н. Сидорчук, О. Тімець. Натомість недостатньо вивченим залишається питання модульної організації процесу формування професійної мобільності майбутніх педагогів.

Основою формування професійно мобільного педагога є неперервна фахова підготовка в закладі вищої освіти. Для того, щоб володіти компонентами професійної мобільності і активно розвивати їх на етапі професійної соціалізації, до моменту закінчення ЗВО у випускника повинна бути сформована готовність до неї. При цьому виробляється первинний досвід мобільної поведінки при вирішенні освітніх, квазіпрофесійних, практичних, навчально-виробничих завдань. Для розв'язання цієї проблеми необхідно, перш за все, визначити вимоги, які пред'являються до професійно мобільного фахівця.

У контексті нашого дослідження «мобільність» трактується як «здатність до швидкого переосування, рухливості, мінливості» [1], «здатність швидко діяти, приймати рішення» [2], «здатність швидко змінювати вид праці, переключатися на

іншу діяльність у зв'язку із змінами техніки й технології виробництва. Професійна мобільність виявляється у володінні системою узагальнених прийомів професійної праці та застосуванні їх для успішного виконання будь-якого завдання на суміжних за технологією ділянках виробництва. Передбачає високий ступінь розвитку узагальнених професійних знань, а також готовність до оперативного відбору й реалізації оптимальних способів виконання ... завдань» [3]. Таким чином, стосовно людини мобільність можна трактувати як її реакцію на зміни у внутрішньому і зовнішньому середовищі, вибір ефективного напрямку (організації) своєї діяльності.

Аналізуючи професійну мобільність у контексті загальної теорії мобільності можна виокремити два підходи до її вивчення. У межах першого підходу професійна мобільність розглядається як переміщення індивідів у соціально-професійній структурі суспільства, що зумовлено зміною їх професійного статусу (освоєння суміжних професій за набутою спеціальністю, зміна кваліфікації, яка пов'язана з підвищенням або пониженням статусу). Другий підхід розглядає професійну мобільність як особистісну якість, сформовану в процесі навчальної діяльності, яка характеризується здатністю легко і швидко освоювати нові реалії в різних сферах життєдіяльності, знаходити адекватні способи вирішення нестандартних проблем і виконання нетипових завдань.

Так, дослідник А. Деркач під професійною мобільністю розуміє здатність успішно переключатися на іншу діяльність або змінювати вид праці [4]. На думку автора, розглянутий феномен передбачає володіння високим рівнем професійних знань, вміння їх ефективно застосовувати для виконання будь-яких завдань у суміжних сферах діяльності, здатність переключення з одного виду діяльності на інший, готовність до реалізації професійних функцій [4].

Науковець Е. Зеєр представляє професійну мобільність як готовність і здатність працівника до зміни виконуваних виробничих завдань, освоєння нових спеціальностей або змін до них, що виникають під впливом технічних і технологічних перетворень. У структурі професійної мобільності педагогів – суб'єктів інновацій, вчений виокремлює п'ять домінантних якостей: готовність до нововведень, креативність (здатність до творчості), наднормативну активність, інтелектуальну лабільність і рефлексивність [5].

У контексті нашого дослідження представляє інтерес поняття «професійна мобільність педагога». Так, Ю. Калиновський під зазначеним терміном розуміє здатність учителя організовувати діяльність з іншими суб'єктами освітнього процесу (учні, їхні батьки, студенти, колеги, адміністрація, представники соціуму), відповідно до цілей і завдань сучасної концепції освіти, цінностей світової, вітчизняної, регіональної і національної культур, що передбачає високий рівень соціокультурної та соціально-педагогічної компетентності. Підготовка вчителів повинна бути спрямована на формування в них готовності (за необхідності об'єктивного чи суб'єктивного характеру) до зміни свого статусу, вільного «географічного» переміщення в професійній сфері, освоєння нових фахових «територій» та видів діяльності.

У вертикальному зрізі мобільність педагога означає його готовність до кар'єрного зростання від педагога до управлінця будь-якого рівня в сфері освіти. Горизонтальна мобільність учителя передбачає його готовність до роботи в державних і недержавних освітніх закладах різного типу, а також до зміни професійної сфери [6].

Враховуючи вищевизначені визначення професійної мобільності, ми будемо розуміти її як готовність педагога до професійної діяльності в освітній сфері та суміжних з нею галузях, що передбачає здатність швидко і якісно виконувати фахові завдання, в тому числі через організацію міжпрофесійної взаємодії з іншими суб'єктами освітнього процесу; готовність фахівця змінювати свою професію, а також місце і вид діяльності.

Підкреслимо, що формування професійної мобільності майбутнього педагога висуває певні вимоги до організації освітнього процесу у ЗВО.

Вивчення передового педагогічного досвіду підготовки професійно мобільних фахівців у вищій школі переконує в особливій актуальності і затребуваності на сьогоднішній день всебічної розробки теоретичних і практичних засад модульного навчання в процесі реалізації освітніх програм.

Найбільш суттєвою відмінністю модульного навчання є його цільова спрямованість на забезпечення гнучкості освітніх модулів – автономних організаційно-методичних одиниць освітньої програми, які передбачають професіографічний освітній результат, логічно завершену одиницю навчального матеріалу, методичне забезпечення і відповідну систему контролю [7].

Обґрунтовуючи доцільність реалізації модульної системи навчання в процесі формування професійної мобільності педагогів, ми виходимо з таких міркувань:

- модульна побудова освітньої програми забезпечує системність, логічну організацію, алгоритмізацію, вибірковість, тобто сприяє реалізації педагогічних принципів науковості і доступності, системності і послідовності, індивідуалізації і диференціації;

- структурування за модульним принципом дозволяє забезпечити заданий рівень глибини матеріалу, що вивчається, в залежності від інтересу і

необхідності, потреби, рівня попередньої підготовки студентів.

Щодо модулів, то під ними звичайно розуміють самостійний розподіл курсу на частини, в межах яких вивчаються одне чи група споріднених фундаментальних понять, законів, явищ [8, с. 123].

Аналізуючи різноманітні підходи до модульного навчання, ми дотримуємося таких положень:

- основою модульного навчання є завершений блок навчальної інформації (модуль);

- зміст навчальної дисципліни розподіляється на логічно завершені частини з метою вдосконалення управління засвоєнням знань;

- для організації модульного навчання складаються модульні навчальні програми, готуються модульні посібники чи підручники;

- під час модульного навчання вдосконалюється система контролю й оцінювання знань, яка проектується на кожний модуль, а поточний блок успішності доповнюється модульним підсумовуванням;

- процесуальність контролю й оцінювання здобутих знань спонукає суб'єктів навчання до систематичної навчальної діяльності, активізує навчально-виховний процес, підвищує його результативність [8, с. 314].

Підкреслимо, що сучасні умови модульної організації навчального процесу в ЗВО визначаються з урахуванням вимог до структури професіографічного освітнього результату підготовки педагога, підходів до розвитку професіонала, здатного займати конкурентні позиції на ринку освітніх послуг. До зовнішніх чинників проектування і реалізації освітніх модулів належать вимоги професійних стандартів, нормативно-правових документів з питань проектування та реалізації освітніх програм. Внутрішні чинники визначають освітні потреби і професійні амбіції майбутніх педагогів, наукові основи теорії розвитку професійної мобільності, дослідницькі рішення гарантів програм, авторів модулів – викладачів.

Формування професійної мобільності педагога на сьогоднішній день відбувається в умовах організації освітнього процесу, що визначається тенденцією поліпарадигмальності вітчизняної системи освіти. На рівні змісту та організації процесу підготовки педагогів базовими ідеями, закладеними в основу проектування і реалізації освітніх програм у системі модульної побудови освітнього процесу, виступають установки на технологічність, активізацію навчання, варіативність, праксеологічну спрямованість освітнього процесу, безперервність моніторингу динаміки професійного розвитку.

Освітні програми бакалаврату/магістратури в умовах модульної організації навчального процесу повинні бути орієнтовані на комплексне поєднання інтересів студентів, ЗВО, роботодавців. Інтереси студентів забезпечуються через орієнтацію на підвищення їх конкурентоспроможності після закінчення освітньої програми, вибудовування їхніх індивідуальних освітніх маршрутів, прикладному характері здобутої педагогічної освіти. Інтереси ЗВО пов'язані з відповідністю реалізованих

освітніх програм трендам ринку освіти, оптимізацією організації навчального процесу. Інтереси роботодавців враховуються завдяки відкритості модулів для їх пропозицій, динамічності елементів модулів.

Значущими характеристиками модульних освітніх програм, які виступають чинниками варіативності підготовки професійно мобільного педагога є широкий спектр профілів освітніх програм, освітніх модулів, їх багаторівневність, динамічна структура.

Таким чином, ефективність формування професійної мобільності педагога забезпечується через впровадження в освітньому процесі концептуальних ідей, реалізованих в умовах модульної організації навчання. Остання забезпечує високу технологічність, яка досягається через структуризацію змісту освіти, послідовність представлення всіх освітніх елементів у формі модульної побудови освітньої програми, варіативність структурних організаційно-методичних одиниць.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Яременко В. Новий словник української мови / В. Яременко, О. Сліпущко. Київ, 2001. 926 с.
2. Шпекторенко І. Поняття та структура феномену професійної мобільності державного службовця. *Університетські наукові записки*. 2007. № 4 (24). С. 467–472.
3. Професійна освіта: словник: навч. посіб. / уклад. С. У. Гончаренко та ін.; за ред. Н. Г. Ничкало. К.: Вища школа, 2000. 380 с.
4. Акмеологический словарь / Под общ. ред. А. А. Деркача. М.: Изд-во РАГС, 2004. 161 с.
5. Зеер Э. Ф. Профессиональная мобильность – интегральное качество субъекта инновационной деятельности. *Педагогическое образование*. 2011. №5. С. 90–97.
6. Калиновский Ю. А. Развитие социально-профессиональной мобильности андрагога в контексте социокультурной образовательной политики региона: автореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.08. Омск, 2001, 46 с.
7. Львова А.С., Любченко О.А. Модульное построение практикоориентированной подготовки педагога. *Гуманитарные и социальные науки*. 2015. №4. С. 127–134.
8. Сікорський П.І. Теорія і методика диференційованого навчання. Львів: В-во «СПОЛОМ», 2000. 421 с.

POLITICAL SCIENCES

POLITICAL AND LEGAL GROUNDS FOR THE PARTICIPATION OF VIETNAMESE WOMEN IN PUBLIC ADMINISTRATION GOVERNMENT

Tran Thi My Ngoc

Quang Binh University, Dong Hoi, Vietnam

Post-graduate student at the Institute of History and Politics, Moscow State Pedagogical University

ПОЛИТИКО – ПРАВОВЫЕ ОСНОВАНИЯ УЧАСТИЯ ЖЕНЩИН ВЬЕТНАМА В ГОСУДАРСТВЕННОМ УПРАВЛЕНИИ

Чан Тхи Ми Нгок

Куанг Бинь Университет, Донг Хой, Вьетнам

Аспирант Института истории и политики МПГУ

DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-65-67](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-65-67)

Abstract

This article examines the problem of women's participation in the politics of the state of Vietnam. In Vietnam, the equal rights of men and women to participate in politics were established. However, in recent years, the share of women participating in politics has not reached the established indicators. The article describes and discusses specific figures at the congress of the state of Vietnam. The percentage of women participating in politics in public administration should be increased.

Аннотация

В данной статье рассматривается проблема участия женщин в политике государства Вьетнам. Во Вьетнаме были установлены равные права мужчин и женщин на участие в политической. Однако в последние годы доля женщин, участвующих в политике, не достигла установленных показателей. В статье описываются и рассматриваются конкретные цифры на съезде государства Вьетнама. Следует увеличить процент женщин, участвующих в политике в государственных административных органах.

Keywords: Political - legal grounds, participation of Vietnamese, women, public administration government.

Ключевые слова: политико — правовые, Вьетнам, участия, женщин, государственное управление.

Вопрос об участии женщин в политике является одной из политических целей государства управления в стратегии социально-экономического развития каждого исторического периода. Вьетнам продемонстрировал свою приверженность продвижению представительства и участия женщин путем ратификации основных международных конвенций, включая Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин (CEDAW), Международные Конвенции об экономических, социальных и культурных правах, Конвенции о политических правах и Гражданские права, и Конвенции МОТ о равной заработной плате и дискриминации.

Как участник вышеуказанных конвенций, Вьетнам привержен делу обеспечивает участие женщин в политике и в государственном секторе и поддерживает их права государственного посредством вмешательства.

Таким образом, политическое участие женщин является разнообразным, множеством форм проявлений и ставит перед собой разные цели. Субъекты, участвующие в политике, также могут достигать разных уровней в политической системе. Следует сказать о влияние объективных и субъективных факторов, таких как экономические, социальные, историко-культурные факторы, квалификация, возможности и спрос.

Во Вьетнаме женщины участвуют в политике, согласно законам государства Вьетнам. Августовская революция 1945 года была успешной, породив Демократическую Республику Вьетнам, положив конец существованию колониально—феодализм государства с понятиями презрения к мужчинам и дискриминации женщин.

Для политики государства Вьетнам права человека являются плодами долгосрочного развития, общей ценностью человечества и сформировались на протяжении веков. Исходя из этой перспективы, после 1945 года во Вьетнаме, закон стал инструментом для признания и защиты прав человека в целом и прав женщин в частности. И чуть более 1 года после независимости, 9 ноября 1946 года, была составлена первая Конституция независимого и суверенного государства Вьетнам, ознаменовавшая новую эру для женщин.

Исторические данные свидетельствуют о том, что вьетнамские женщины впервые приняли участие в выборах в 1946 году, и их право на участие в политической жизни было подтверждено. «На всеобщих выборах каждый, кто хочет заботиться о стране, имеет право баллотироваться, каждый, кто является гражданином, имеет право голосовать. Не разделенные на девочек и мальчиков, богатых и бедных, религию, расу, класс, партию, как граждане Вьетнама, все они имеют эти два права» [10, с.

153]. Конституция 1946 года воплощает демократию, человечность и прогресс в области гендерного равенства. Это то, что не вошло во всю историю вьетнамского феодального государства. Равенство мужчин и женщин также определено в статье 18: «Все вьетнамские граждане в возрасте 18 лет и старше, независимо от того, мужчина это или женщина, имеют право голоса» [1]. Можно сказать, что Конституция 1946 года имела прогрессивное содержание, хотя она составлялась на фоне только что побежденного феодального и существования идеологических взглядов мужчин и женщин. Конституция действительно играет важную роль в борьбе за равенство на следующем этапе.

Унаследовав ценности Конституции 1946 года, в Конституции 1959 года добавляются уже конкретные статьи для лучшего обеспечения равных прав женщин в сферах общественной жизни. Конституция 1959 года предусматривает: «Женщины в Демократической Республике Вьетнам имеют равные права с мужчинами в плане политической, экономической, культурной, социальной и семейной деятельности» [2].

В этом духе Конституция 1980 года, помимо основных положений, определяющих права женщин как гражданские права: «все граждане имеют равные права перед законом» (статья 55) [3], в Конституции года 1980 год также содержал отдельные положения о правах и интересах женщин. Права женщин в Конституции 1992 года в основном наследуют прогрессивные положения Конституции 1980 года, но подчеркивают: «Запрещаются дискриминационные действия по отношению к женщинам, строго запрещены, оскорбляющие их личность» (статья 63) [4].

В частности, Конституции 1992 года (с поправками) гласит: «Граждане имеют право участвовать в государственном и социальном управлении, участвовать в обсуждении общих вопросов всей страны и населенных пунктов, вносить предложения в государственные органы ...» [4].

Чтобы реализовать эти положения конституции, партия и государство Вьетнам приняли множество законов, позволяющих женщинам иметь равные права на участие политики и в государственном экономическом и социальном управлении. Благодаря такой правовой политике, в последние годы, особенно в период национального обновления, женщины были освобождены от своего труда и творчества, чтобы реализовать свой потенциал и внести определенный вклад в работу народного строительства и обороны.

Конституция 2013 года провозглашала изменения из-за подхода к гендерному равенству, от справедливого равенства женщин к равенству как мужчин, так и женщин. Таким образом, предмет и содержание прав на гендерное равенство расширяются и углубляются. Согласно статье 26, «граждане мужского и женского пола равны во всех аспектах; Государство проводит политику обеспечения гендерного равенства и возможностей. Государство, общество и семья создают условия для всестороннего развития женщин и поддержания их

роли в обществе; Гендерная дискриминация запрещена». [7]

На национальном уровне Вьетнам имеет множество указов и постановлений, которые способствуют представительству женщин в законодательных и административных органах правительства. Конституция 2013 года гарантирует мужчинам и женщинам участие во всех областях, в том числе и политической области. Программа действий правительства по вопросам труда женщин в эпоху индустриализации и модернизации до 2020 года (принята в декабре 2009 года), также касается равного участия мужчин и женщин, прежде всего, во всех областях, в том числе и политической сфере.

Национальная стратегия гендерного равенства на 2011–2020 годы и национальная программа гендерного равенства на 2011–2015 годы включают конкретные цели и рабочие проекты по расширению участия женщин в политической жизни, а также по включению женщин политиков на 13-м Конгрессе Коммунистической партии Вьетнама.

Многие показатели представительства и участия женщин устанавливаются на разных уровнях, например, внутри партии, в политической сфере. А именно: «участие женщин в партийных комитетах всех уровней от 25% на срок 2016–2020; 35% и более депутатов Национального собрания и Народных советов на период 2015–2020 гг.; Стремиться к 2020 году охватить более 95% министерств, ведомств на уровне министров, государственных учреждений, народных комитетов на всех уровнях женщинами-руководителями на всех уровнях. Стремиться охватить 100% партийных и государственных учреждений, общественно-политических организаций с ключевыми женщинами—лидерами, если доля женщин в кадрах или государственных служащих в агентстве или организации составляет 30% или более» [6].

Резолюция 57 / Указ — правительство утверждает: «Создать механизмы для обеспечения более широкого участия женщин в процессах принятия решений, увеличить долю кандидатов в Национальное собрание и Народные советы» [5].

Обеспечение права женщин на участие в политике закреплено в Конституции и законах Вьетнама: Законе о выборах в Национальное собрание и Народный совет Вьетнама, Законе об организации правительства Вьетнама, Законе об организации Народного совета. И Народный комитет Вьетнама, Закон о публикации юридических документов Вьетнама, Закон о жалобах, Закон о денонсациях Вьетнама, Закон о борьбе с коррупцией Вьетнама.

В соответствии с положениями Конституции и законов Вьетнама женщины участвуют в политике посредством всеобщего избирательного права и тайного голосования.

В результате в период международной интеграции уровень участия женщин ниже, чем у мужчин, и не соответствует целям, установленным министерствами и ведомствами. В результате в течение этого срока женщины участвовали реже в политической жизни, чем мужчины, и не достигли поставленных целей.

Поскольку на период 2016–2020 годов женщины составляли 26,8% депутатов Национального собрания, Вьетнам — одна из немногих стран Азиатско-Тихоокеанского региона, где доля женщин в Национальном собрании превышает 25% [9, с.279].

Примечательно, что количество женщин-депутатов, занимающих важные посты в органах Национального собрания, увеличилось на последних сессиях, особенно когда во Вьетнаме впервые председательствует женщина в Национальном собрании. Однако, «хотя эта ставка увеличилась на 2,4 процентных пункта по сравнению с предыдущим сроком, она все еще составляла 8,2 процентных пункта от установленного стратегического целевого показателя» [9, с. 279 - 280].

Хотя доля женщин в Народном совете постоянно увеличивается с течением времени, она не достигла ожидаемого уровня.

В частности, на уровне провинции этот показатель на период 2016-2021 гг. «Составляет 26,6%, на уровне районов 27,5%, на уровне коммун 26,6%» [9, с.280].

Доля государственных учреждений с ключевыми женщинами—руководителями также весьма далека от целевого показателя, установленного в национальной стратегии. В 2016 году «женщины возглавляли 36,7% министерств, ведомств и государственных ведомств» [9, с.280]. В которых «доля министерств с ключевыми женщинами-руководителями достигла 44,4%, ведомств на уровне министров и государственных учреждений 25%» [9, с.280].

Таким образом, статистика показывает, что роль и положение женщин в политике с годами улучшились. Однако соотношение мужчин и женщин в команде лидеров по-прежнему довольно сильно отличается. Для достижения поставленных целей, в дополнение к четким направлениям политики, Вьетнам должен также принять конкретные и более решительные меры для облегчения, поощрения и поддержки участия женщин и их ключевого лидерства.

Для достижения цели правительства по участию женщин в государственном управлении мою были предложены следующие рекомендации:

Во-первых, правительство должно дать указания министерствам и ведомствам пересмотреть соответствующие отрасли законодательства и подзаконные документы, указы, руководящие принципы...для обеспечения реализации прав женщин, особенно политических прав. Избегать дублирования при опубликовании юридических документов.

Во-вторых, государству необходимо разработать конкретные долгосрочные планы по обучению, развитию, распределению и использованию ресурсов для политической деятельности женщин.

В-третьих, создание и совершенствования вьетнамской правовой системы, для еще больше соответствовала международному праву. Следует расширять международные отношения и сотрудничества, как в соответствии с тенденциями времени.

Обмен международным опытом в решении гендерных вопросов безусловно играет большую роль.

В-четвертых, повысить осведомленность людей, осуществить культурно—идеологическую революцию, постепенно устранять гендерные предрассудки и стереотипы.

Женщины, участвующие в политике в государственную всегда разрабатывали и реализовывали во вьетнаме политику. На протяжении последних десятилетий государство постоянно принимало политику и законы, способствующие участию женщин в политической жизни. С одной стороны, это демонстрирует сильную политическую приверженность достижению гендерного равенства, а с другой стороны, демонстрирует гуманистический и выдающийся характер социалистического режима.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Конституция Демократической Республики Вьетнам 1946 г. <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-1946-Viet-Nam-Dan-Chu-Cong-Hoa-36134.aspx>. (дата обращения 15.02.2021)
2. Конституция Демократической Республики Вьетнам 1959 г. <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-1959-Viet-Nam-Dan-Chu-Cong-Hoa-36855.aspx>. (дата обращения 15.02.2021)
3. Конституция Социалистической Республики Вьетнам 1980 г. <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-1980-Cong-hoa-Xa-hoi-Chu-Nghia-Viet-Nam-36948.aspx>. (дата обращения 15.02.2021)
4. Конституция Социалистической Республики Вьетнам 1992 г. <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-1992-cong-hoa-xa-hoi-chu-nghia-Viet-nam-38238.aspx> (дата обращения 15.02.2021)
5. Конституция Социалистической Республики Вьетнам 2013 г. <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Hien-phap-nam-2013-215627.aspx>. (дата обращения 15.02.2021)
6. Постановление № 57 / Правительство — Постановление от 1 декабря 2009 г).
7. Премьер-министр, Национальная стратегия гендерного равенства (2011–2020 гг.), Опубликованная вместе с Постановлением Премьер-министра № 2351 (24 декабря 2010 г.) (дата обращения 15.02.2021)
8. Участие женщин ПРООН в руководстве и управлении во Вьетнаме, Программа развития Организации Объединенных Наций, Ханой. 2012.
9. Управление общей статистики, Информация о гендерной статистике во Вьетнаме, Статистическое издательство, 2018.
10. Хо Ши Мин, Полное собрание сочинений, (1945-1946). Национальное политическое издательство — Правда, Ханой. 2011. Т.4

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

SPIRITUAL DEVASTATION IN YOUTH AS A POSSIBLE RESULT OF AN IDENTITY CRISIS

Trofimova N.

Doctor of Psychological Sciences, Professor Head of the Department of General and Pedagogical Psychology Voronezh State Pedagogical University, Voronezh

ДУХОВНОЕ ОПУСТОШЕНИЕ В ЮНОСТИ КАК ВОЗМОЖНЫЙ РЕЗУЛЬТАТ КРИЗИСА ИДЕНТИЧНОСТИ

Трофимова Н.Б.

*доктор психологических наук, профессор
Заведующая кафедрой общей и педагогической психологии
Воронежский государственный педагогический университет, Воронеж
DOI: [10.24412/3453-9875-2021-56-3-68-75](https://doi.org/10.24412/3453-9875-2021-56-3-68-75)*

Abstract

The article raises the problem of taking into account in modern conditions the peculiarities of identity formation in adolescence and the peculiarities of the identity crisis. The current characteristics of the favorable and unfavorable course of the crisis are identified and described. The analysis of the dynamics of the content characteristics of the identity of the first and final year students is carried out

Аннотация

В статье поднимается проблема учета в современных условиях особенностей формирования идентичности в юношеском возрасте и особенностей протекания кризиса идентичности. Выделены и описаны актуальные характеристики благоприятного и неблагоприятного протекания кризиса. Проведен анализ динамики содержательных характеристик идентичности личности студентов первого и выпускного курсов.

Keywords: adolescence, identity, identity crisis, identity diffusion, adaptation, self-esteem, Self-image.

Ключевые слова: юношеский возраст, идентичность, кризис идентичности, диффузия идентичности, адаптация, самооценка, Я-образ.

Введение

Вопрос идентичности важен на любом возрастном этапе, но наибольшую значимость он приобретает при рассмотрении юношеского возраста. Юность включает несколько периодов (16–17 лет) — период ранней юности, собственно юность (17–20 лет) и период поздней юности (20–21 год). В рамках данной статьи, остановимся на рассмотрении динамики протекания кризиса в период перехода от начала студенческой жизни (17–18 лет) до этапа окончания вуза (20–21 год). Эти возрастные периоды имеют свою специфику, но при этом обладают многими общими характеристиками. В первую очередь данный период характеризует процесс формирования идентичности и вхождения во взрослую жизнь. Открытие своего внутреннего мира, формирование мировоззрения, идеалов, жизненных установок. Внешний мир начинает восприниматься «через самого себя» при противоречивости образа «Я». Имеет место стремление к самовоспитанию и самоутверждению. В юности самооценка своей внешности приобретает большое значение, за счет важных психологических характеристик юности — самопринятие и самоуважение (принятие, одобрение себя или непринятие себя, неудовлетворенность собой). В этот период наблюдается заметное расхождение между «идеальным Я» («желаемым Я») и «реальным Я» (социальным Я).

Студенчество часто соотносят с периодом протекания возрастного кризиса идентичности и выхода из него. От особенностей протекания данного кризиса будет зависеть адаптация юношей и девушек к новым условиям образовательной вузовской среды, отличающейся от школьной всей своей организацией. Кроме того, следует отметить адаптацию к новым социальным ролям, закрепляющим положение личности в обществе, к новой степени собственной ответственности, к новым требованиям организации своей жизни.

В юношеский возрастной период сложно происходит формирование нравственного сознания, всей нравственной сферы за счет активного поиска нравственных идеалов и смыслов, духовных ориентиров. Происходит выработка и формирование ценностных ориентаций и устойчивого мировоззрения, гражданских качеств личности, формирование «Я концепции». Юношеством осуществляется осознанная ориентация на своё будущее социальное положение, большую роль в котором играет правильный, осознанный профессиональный выбор. В процессе адаптации происходит перестройка потребностно-мотивационной сферы, и задача педагога состоит в формировании устойчивых профессиональных ценностей у студентов и их профессиональной идентичности.

В неустойчивой социокультурной ситуации важным выступает формирование идентичности через осознанный выбор профессии и дальнейшего

жизненного пути. В настоящее время очень часто имеет место всеобщее стремление к получению высшего образования, что приводит к не совсем объективной оценке своих способностей и предпочтений. Происходит ситуация при которой стремление поступить в вуз (все равно какой, главное поступить) и получить высшее образование важнее, чем актуальность выбранной профессии. При этом для студента главным занятием его жизни является учебно-профессиональная деятельность, поэтому показатели отношения к учебе, ее успешности, мотивы учебной деятельности, личностная активность в стенах вуза – это важнейшие критерии социального становления личности, показатели сформированной (или несформированной) идентичности.

Все вышесказанное подводит к определению цели статьи. Представляется важным исследование особенностей формирования идентичности студентов на начальном и конечном этапах учебно-профессиональной деятельности, выявление актуальных характеристик идентичности личности при благоприятном и неблагоприятном течении кризиса.

Изложение основного материала статьи

Вопросами становления индивидуальной идентичности, неотделимого от поиска растущим и взрослеющим человеком нравственных смыслообразующих начал, духовных ориентиров и формирования «Я- образа» активно занимается психология развития. Однако в настоящее время этот вопрос интересует специалистов в области педагогической, социальной психологии и педагогики.

Это связано, прежде всего с тем, что ученые отмечают факты всеобщего кризиса идентичности. По словам И.А. Акимовой, это обусловлено тем, что социальная среда рушится, либо же ее содержание резко изменяется. На кризис идентичности указывают следующие показатели: общество отрицает ранее важные для него символы, распадается коллективная память, в которую входят традиции, социальные ожидания являются не соответствующими действительности или несформированными. Кроме того, описательный и нормативный образ «Я» не соответствуют друг другу. В результате такого кризиса утрачивается предсказуемость поведения людей, групп и больших социальных объединений. Ценности, которыми они руководствовались раньше в своих действиях, утрачивают свою актуальность, а иногда приобретают деструктивный характер [2, с. 5].

С другой стороны, нестабильные социокультурные условия становятся причиной того, что идентичность не рушится, а создается. И не просто создается, а самосоздается. Раньше культурные формы создавались, но на это уходила жизнь целого поколения. Отдельному человеку не было нужды задумываться об этом. На сегодняшний день данный процесс идентификации приписывается отдельному человеку, но не по принципу "принимая и выбирай", а по принципу – "конструируй, самоопределяйся" [9].

Идентичность является фундаментальным формированием «Я», подразумевающим активную интериоризацию социального в личностное и воплощение личностного в социальном (Д.И. Фельдштейн). Дж. Мид (Mead) рассматривает эту взаимную зависимость как парадоксальную ситуацию: человеком собственная идентичность осознается только тогда, когда он смотрит на себя глазами окружающих [1, с. 26].

Понятие идентичности в психологии связывают с именем Э. Эриксона, который первым исследовал идентичность, используя психоаналитический и социологический подход, придав этим проблеме идентичности междисциплинарный статус и содержание [12; 13].

В теории Э. Эриксона идентичность является процессом организации жизненного опыта в индивидуальное «Я» [12]. То есть, подразумевается динамика становления идентичности на протяжении всей жизни личности. При этом, Эриксон определяет идентичность как сложное личностное образование, имеющее многоуровневую структуру: 1) индивидуальный уровень; 2) личностный уровень; 3) социальный уровень.

На первом уровне идентичность определяется как результат осознания человеком собственной временной протяженности, включая в себя некое представление о себе, имеющего прошлое и устремленного в будущее (этот уровень идентичности можно соотнести со школьным возрастом).

На втором уровне идентичность определяется Эриксоном как ощущение человеком собственной неповторимости, уникальности своего жизненного опыта, обуславливающее некоторую тождественность – нечто большее, чем простая сумма детских идентификаций (данные новообразования личности соответствуют периоду окончания школы и поступлению в вуз).

Наконец, на третьем уровне идентичность – тот личностный конструкт, который «отражает внутреннюю солидарность человека с социальными, групповыми идеалами и стандартами и тем самым помогает процессу Я-категоризации: это те наши характеристики, благодаря которым мы делим мир на похожих и непохожих на себя» [9]. Этой структуре Эриксон дал название социальной идентичности, которая формируется в период студенчества.

Идентичность для Э. Эриксона – это постоянное, непрекращающееся развитие «Я», оно не является данностью, процесс ее становления и развития продолжается в течение жизни человека. Э. Эриксон (Erikson) определял возрастные изменения идентичности как «развитие конфигурации путем последовательных «Я синтезов» и перекристаллизации». В возрасте 12–20 лет (пятая стадия периодизации развития) происходит переход от детства к взрослому состоянию и вызывает не только физиологические, но и психологические изменения. Психологические изменения проявляются как внутренняя борьба между эмансипацией от взрослых, с одной стороны, и неумением, нежеланием нести

реальную ответственность за свою жизнь, – с другой.

На этой стадии развития происходит отделение от родителей и тщательный поиск себя во всех жизненных сферах. Юноша (девушка) постоянно сталкивается с вопросами: Кто я? Где мне комфортно быть? Чего я хочу? и т.п. Эти вопросы часто вызывают у юноши состояние дискомфорта и озабоченности тем, что другие думают о нем и что он сам должен думать о себе. Часто бывает, что и благоприятные социальные условия могут порождать неуверенность в себе, низкую самооценку и духовную опустошенность.

Такое состояние может приводить к путанице в своем статусе, чувству неуверенности. Выход из такой ситуации юноша видит в идентификации себя со сверстниками. Группа важна для восстановления самоидентичности юноши (девушки) и формирования идентичности. Однако возможны случаи, приводящие к стереотипным групповым формам поведения, идентификации себя с лидером группы (не всегда положительным), принятия несвойственных для себя социально нежелательных ролей. В этом случае диффузная идентичность находит выражение как «негативная идентичность». Эта ситуация способствует формированию таких личностных качеств как: недоверчивость, стыдливость, неуверенность, чувства вины и сознания своей неполноценности.

Новые социокультурные условия приводят юношей и девушек к появлению новых социальных ролей и поиску основополагающих, нравственных ценностей и установок, охватывающих все эти роли. Если им не удастся интегрировать стержневую идентичность или разрешить серьезный конфликт между двумя важными ролями с противоположными системами ценностей, результатом становится то, что Эриксон называет «диффузией идентичности» (Эриксон).

Таким образом, при удачном протекании кризиса юношеского возраста у студентов формируется чувство идентичности, при неблагоприятном – спутанная идентичность, сопряженная с мучительными сомнениями относительно себя, своего места в группе, в обществе, с неясностью жизненной перспективы. Кризисный период между юностью и взрослостью, в течение которого в личности происходят многомерные сложные процессы обретения идентичности и нового отношения к миру, Эриксон назвал «психологический мораторий» (Эриксон).

Большинство ученых подчеркивает, что особенностями кризиса идентичности предопределены наличием внутриличностного конфликта, при котором в человеке противостоят разные личностные формирования. По З. Фрейду, внутриличностный конфликт основан на противостоянии между «Я» и «Оно», способствующее нарушению равновесия «Я». Важный фактор, позволяющий сохранить это равновесие, заключается в идентичности. Поддержание этой идентичности требует наличие защитных механизмов, в числе которых большая роль отводится идентификации. Но в ходе иденти-

фикации индивид не всегда способен к фиксации-самотождественности, и в результате он начинает копировать поведение окружающих, социальные роли и в результате разрушает собственную целостность [8].

Рассмотрим концепцию А. Маслоу. Здесь ядром внутриличностного конфликта выступает несоответствие между желанием самоактуализироваться и реальным итогом такой самоактуализации. Процесс самоактуализации подразумевает способность к пониманию и приятию себя, а также к постижению своей внутренней сущности. В результате подобной работы над собой индивид меняет свое отношение к себе и к окружающей реальности. В действительности результат может быть разным. Толкование негативного результата исследователь обуславливает наличием переживаний и конфликтов, причем принципиальное значение отводится конфликту наличия выбора и конфликту как обстоятельствам, при которых у человека есть несколько альтернативных способов достичь поставленной цели. Успешно пройдя эти этапы, личность оказывается способной к самоактуализации, благодаря чему у него появляется ощущение «самости», под которой следует понимать интеграцию, единство, гармонию, баланс и склонность к тождеству [5].

По мнению К. Роджерса, единство индивида не может быть сведено к отдельным элементам личности. Самость, то есть Я-концепция, полагает ученый, представляет собой систематизированный, пошаговый и концептуальный гештальт, в который входит восприятие характеристик «Я», либо «меня» и восприятие взаимоотношений «Я», либо «меня» с окружающими и с разными сторонами жизни и системой ценностей, обусловленной таким восприятием. Данный гештальт может быть осознан человеком, но не всегда осознается им [7].

Итак, самость можно рассматривать как комплекс представлений личности о себе и фундамент для личностного самоопределения. Но представления индивида о себе иногда включают в себя две разновидности знаний. В частности, это Я-реальное, подразумевающее, что индивид воспринимает себя таким, каким он является в действительности, и Я-идеальное, включающее в себя понимание индивида о том, каким ему хочется быть. По К. Роджерсу, эта разница между Я-реальным и Я-идеальным способствует формированию кризисной ситуации, которая характеризуется наличием тревожности и переживаний, из-за которых может нарушиться единство и личность человека оказывается дезорганизованной, т.е. наступает кризис идентичности [7].

Еще одна тенденция в изучении кризиса идентичности в сфере экзистенциально-гуманистической психологии прослеживается в трудах В. Франкла. Он выстраивает свою теорию на учении о смысле жизни и системе ценностей индивида. Исследователь полагал, что основная движущая сила в поведении индивида заключается в стремлении к нахождению и реализации смысла собственной жизни [11].

При этом смысл имеет свою специфику, представленную уникальностью, правдивостью и объективностью. Если у индивида отсутствует смысл, то у него может появиться чувство «экзистенциального вакуума», при котором он будет чувствовать внутреннюю пустоту и бесполезность своей жизни. Кроме того, он будет ощущать. Что его жизнь не имеет ценности, итогом чего станет кризис идентичности, при котором индивид пытается найти себя и свое предназначение. В. Франкл полагает, что пока жизнь является осмысленной, человек рассуждает и говорит о ее смысле довольно немного, однако как только смысл исчезает или его начинает не хватать, вопрос смысла остро встает в сознании и самовыражении человека. Внутренняя неопределенность заставляет индивида решить вопрос смысла, для чего он начинает переосмысливать и переоценивать свою ценностно-смысловую позицию [11].

Если рассматривать интегративную психологию, то здесь большой интерес представляет мнение В.В. Козлова. Исследователь полагает, что утрата смысла и гармонии жизни всегда порождает духовный кризис. Причем интегративное ядро «духовного Эго» - это смысл жизни, представляющий собой системообразующий фактор на протяжении всей жизнедеятельности индивида. Говоря о личности как об интегрированном единстве, исследователь выделяет несколько его элементов, представленных «материальным Я», «социальным Я», «духовным Я». Козлов подчеркивает, что сознание обязательно идентифицируется с компонентами Эго, реальная личность ощущает напряженность, острые противоречия при осуществлении выбора, в мыслях, действиях, мотивах, эмоциях. У индивидов, столкнувшихся с духовным кризисом, отмечается тенденция к переоценке форм жизни и они начинают иначе понимать целостность всех явлений и вещей, то есть они переоценивают жизненные ценности. Результатом непрерывной борьбы с данностью жизни всегда становится внутренний конфликт, который должен быть разрешен посредством выбора между действительностями. В этом заключается постоянное движение к упрочению целостности и единства личности, его стабильной, положительной идентичности [4].

Н.А. Самойлик считает, что много общего имеется между духовным и нравственно-этическим кризисом, при котором происходит крушение ценностной системы человека, которому выпало жить на границе двух столетий. Происходит обесценивание ранее общепринятых ценностей, и при этом они или не сменяются другими, или же появляются новые ценности, заимствованные, как правило, из иных культур и являются чуждыми индивиду [8].

Итак, кризис идентичности - это особый период формирования личности, во время которого человек находится в поиске своего места, роли и предназначения в социуме. Этому периоду свойственно такое психологическое состояние человека, при котором он чувствует утрату собственной идентичности.

С методологической точки зрения однозначный подход к толкованию кризиса идентичности на сегодняшний день не выработан. В частности, в психоаналитическом направлении психологии появление внутриличностного конфликта предопределяется несоответствием сознательного и бессознательного проявлений психики индивида. Э. Эриксон, основавший эпигенетическую психологию, в своих трудах подчеркивал, что для того чтобы сформировать эго-идентичность, нужно пройти все кризисы, которые именуются «кризисы идентичности» [12]. Если рассматривать гуманистическую психологию, то здесь кризис идентичности может наступить в случае, если у индивида нарушается потребность в непрерывном стремлении к единству и ощущению собственной уникальности.

В продолжение традиций гуманистической психологии, ученые, представляющие экзистенциальную психологию, считают, что при кризисе идентичности индивид утрачивает свой внутренний базис, представленный ценностно-смысловыми ориентациями. В интегративной психологии кризис идентичности связан с крахом духовности в индивиде. В качестве примера такого состояния можно привести развитие нравственно-этического кризиса.

Хотелось бы отметить, что в отечественной психологии существует несколько традиций изучения кризиса идентичности: в зависимости от того, кризис какой идентичности рассматривается - личностной или социальной.

Кризис идентичности вызывает переход от одной формы идентичности к другой. Идентичность создает у субъекта чувство устойчивости и непрерывности своего «Я», несмотря на те изменения, которые происходят с человеком в процессе его роста и развития. Первая цельная форма идентичности формируется в юношеском (студенческом) возрасте. В студенческом возрасте достигаются многие оптимумы развития интеллектуальных, нравственных и физических сил. Часто имеет место расхождение между этими возможностями и их действительной реализацией. Это может задать искаженный вектор развития идентичности юношей и девушек и привести к диффузной его части.

Юношеский возраст, отмечал Эриксон, строится вокруг кризиса идентичности, состоящего из серии социальных и индивидуально-личностных выборов, идентификацией и самоопределением.

Кризис идентичности может проявляться не только как норма развития личности. Он может стать отклонением в случае затягивания тяжелого переходного состояния или его неразрешимости. Такой кризис сопровождается неудовлетворенностью, опустошенностью, тревожностью индивида, а порой и личностным разломом, утратой смысла жизни, духовным и нравственным опустошением.

Эмпирическое исследование динамики кризиса идентичности в юношеском возрасте

Эмпирическое исследование осуществлялось на базе ФГБОУ ВО «ВГПУ». В нем приняли участие 40 человек – обучающиеся различных направлений физико-математического факультета ВГПУ.

Опираясь на периодизацию В.Ф. Моргун и Н.Ю. Ткачевой [3] респонденты были разделены на 2 возрастные группы: 1) 17-18 лет – студенты первокурсники (ранняя юность – РЮ) (20 человек); 2) 21-22 года – студенты выпускных курсов (поздняя юность – ПЮ) (20 человек) очной формы обучения.

Для изучения кризиса идентичности использовалась методика «Кто Я?» М. Куна и Т. Макпартленда, в модификации Т.В. Румянцевой [10, С. 82-103]. Тест создан на основе Я-концепции Манфреда Куна. Теоретической основой методики служат концепции социальных ролей и ролевого поведения, в рамках которых задается способ самовосприятия человека как носителя этих ролей. Этот факт находит свое отражение в самоописаниях испытуемых. В то же время личности свойственно рефлексировать и свои психологические характеристики, свое место не только в социальном мире, но и в мире в целом. Поэтому методика охватывает не только ролевые аспекты, но все сферы представлений человека о своей личности и ее ядре – «Я».

Главное отличие методики в модификации Т.В. Румянцевой - отсутствие жесткой регламентации количества ответов (испытуемый может дать

их больше 20, или меньше). Методика используется для изучения содержательных характеристик идентичности личности. Вопрос «Кто Я?» напрямую связан с характеристиками собственного восприятия человеком самого себя, то есть с его образом «Я» или Я-концепцией, с самоидентификацией. Тест «Кто Я?» позволяет выявить: самооценку; социальное «Я», коммуникативное «Я», материальное «Я», физическое «Я», деятельное «Я», перспективное «Я» и рефлексивное «Я».

Для статистической оценки надежности и достоверности полученных эмпирических данных использовался U-критерий Манна-Уитни. U-критерий Манна-Уитни применялся для выявления статистически значимых различий между возрастными группами. Обработка полученных результатов осуществлялась с помощью статистических систем «Statistica 6.0» и «SPSS 17.0» [6].

Анализ полученных результатов

Для изучения кризиса идентичности использовалась методика «Кто Я?» М. Куна, в модификации Т.В. Румянцевой [10, С. 82-103]. В ходе проведения работы были введены сокращенные обозначения: ранняя юность (первокурсники) – РЮ; поздняя юность (студенты выпускных курсов) – ПЮ.

Результаты исследования самооценки респондентов (в процентном соотношении представлены в таблице 1). Средние арифметические значения результатов диагностики кризиса идентичности респондентов представлены в таблице 2.

Таблица 1.

Результаты диагностики самооценки респондентов

Самооценка	Группы респондентов (показатели в %)		
	Вся группа	РЮ	ПЮ
Неадекватно завышенная самооценка (эмоционально-полярный тип)	20,00	30,00	10,00
Адекватная самооценка (уравновешенный тип)	52,50	25,00	80,00
Неадекватно заниженная самооценка (сомневающийся тип)	27,50	45,00	10,00

Таблица 2.

Результаты диагностики кризиса идентичности респондентов

Идентичность	Группы респондентов (средние арифметические значения)		
	Вся группа	РЮ	ПЮ
Социальное «Я»	3,83	3,65	4,00
Коммуникативное «Я»	1,88	1,40	2,35
Материальное «Я»	1,13	0,55	1,70
Физическое «Я»	4,53	3,40	5,65
Деятельное «Я»	2,18	1,10	3,25
Перспективное «Я»	2,53	1,10	3,95
Рефлексивное «Я»	4,40	2,50	6,30
Проблемная идентичность	2,10	4,20	0,00
Ситуативное состояние	0,08	0,15	0,00

Анализ результатов диагностики самооценки респондентов показал, что у большинства респондентов, а именно у 52,50 %, преобладающей является адекватная самооценка, что говорит об уравновешенном типе личности. Для них характерна большая стрессоустойчивость, они быстро разрешают конфликтные ситуации, умеют поддерживать конструктивные отношения с разными людьми (и с

теми, которые им в целом нравятся, и с теми, которые у них не вызывают глубокой симпатии); они терпимо относятся к недостаткам других людей.

Неадекватно завышенная самооценка, характеризующая эмоционально-полярный тип личности, выявлена у 20,00 % респондентов, которые все свои идентификационные характеристики оценивали только как нравящиеся или не нравящиеся им, они

совсем не использовали при оценивании знак «плюс-минус». Они нереалистично оценивают самих себя; у них снижена критичность по отношению к своим действиям, словам, при этом часто мнение о себе у них расходится с мнением окружающих. Для них характерен максимализм в оценках, перепады в эмоциональном состоянии (от любви до ненависти один шаг); это, как правило, эмоционально-выразительные люди, у которых отношения с другими людьми сильно зависят от того, насколько им человек нравится, или не нравится.

У 27,50% респондентов выявлена неадекватно-заниженная самооценка, которая характеризует сомневающийся тип личности, что может свидетельствовать о переживании кризиса в их жизни, а также о нерешительности как черте характера, то есть когда человеку тяжело принимать решения, он долго сомневается, рассматривая различные варианты. Такие люди обычно ставят перед собой более низкие цели, чем те, которые могут достигнуть, преувеличивая значение неудач, так как низкая самооценка предполагает неприятие себя, самоотрицание, негативное отношение к своей личности, которые обусловлены недооценкой своих успехов и достоинств.

Таким образом, большинство респондентов способны реалистично осознавать и оценивать как свои достоинства, так и недостатки. Они позитивно относятся к себе, принимают себя, ощущают собственную полноценность.

Сравнительный анализ результатов диагностики самооценки респондентов показал, что у респондентов выпускных курсов самооценка более адекватная, чем у респондентов первокурсников. Эти данные можно интерпретировать как показатель характеристика «Я-образа» студентов, и как уровень сформированности идентичности.

Среди респондентов РЮ больше лиц с неадекватно-заниженной самооценкой, по сравнению с респондентами ПЮ, а также больше лиц с неадекватно-завышенной самооценкой (разница в показателях составляет: $\Delta = 30,00 - 10,00 = 20,00$), чем среди испытуемых ПЮ.

Итак, студенты – участники опроса, учащиеся на выпускных курсах, задаются реально достижимыми целями и задачами, которые соответствуют их реальным способностям и возможностям. Также они готовы принимать на себя ответственность за свои неудачи, они уверены в своих силах и нацелены на жизненную самореализацию. Уверенность в своих силах дает им возможность регулировать собственные притязания и давать корректную оценку своим возможностям в разнообразных жизненных ситуациях. Респонденты умеют спокойно и непринужденно вести себя в обществе, способны выстраивать взаимоотношения с окружающими, испытывают чувство удовлетворенности собой и другими. В адекватной самооценке опрошенных заключается важное условие выработки уверенных поведенческих моделей поведения. Так как они представляют уравновешенный тип личности, они характеризуются высокой стрессоустойчивостью,

способны быстрее справляться с конфликтными ситуациями, готовы к поддержанию конструктивных взаимоотношений с различными людьми, включая как тех, кто им нравится, так и тех, кто не вполне импонирует им. Также они более терпимо воспринимают недостатки окружающих.

45,00% опрошенных учащихся первых курсов, с одной стороны, склонны к переоценке собственных достоинств: в частности, они приписывают себе несуществующие достоинства. С другой стороны, они недооценивают собственные слабые стороны и склонны вообще исключать их. Они также склонны ставить перед собой цели, которые на самом деле являются достижимыми для них. Они характеризуются повышенным уровнем притязаний, которые не соответствуют тем возможностям, которые у них реально имеются. Данные студенты, кроме того, не готовы брать на себя ответственность за неуспехи, высокомерно относятся к окружающим, часто бывают конфликтными, их достижения часто их не устраивают. Также они являются весьма эгоцентричными, чем обусловлена их гипертрофированная уверенность в себе.

Эта группа опрошенных представляет эмоционально-полярный тип личности, а следовательно, они характеризуются максимализмом в своих суждениях, частыми эмоциональными перепадами (по принципу «от любви до ненависти один шаг»). Такие индивиды являются обычно эмоционально-выразительными, и на их взаимоотношения с окружающими в большой мере влияет то, импонирует им человек или нет.

Также 30,00% опрошенных, находящихся в возрасте раннего юношества, имеют другую крайность. Они слишком не уверены в своих силах, причем, как правило, необоснованно. Это устойчивая характеристика их личности, в результате которой у них вырабатываются определенные черты. Они становятся чрезмерно пассивными и смиренными, у них развивается «комплекс неполноценности». Про эту группу респондентов, представляющих сомневающийся тип, можно отметить, что они нередко сталкиваются с кризисом. Кроме того, данный тип указывает на то, что им свойственна нерешительность.

Анализ результатов диагностики кризиса идентичности показал, что доминирующими у респондентов являются такие идентификационные характеристики, как физическое «Я» (4,53), рефлексивное «Я» (4,40) и социальное «Я» (3,83).

Физическое «Я» – это переживание респондентами своего тела как воплощения «Я», образ тела, переживание физических дефектов или наоборот – своей привлекательности, сознание здоровья или болезни. В форме телесного или физического «Я» представлена не столько личность, сколько ее материальный субстрат – тело – через посредство которого она проявляет себя и иначе проявить себя не может, поэтому схему тела можно назвать телесным «Я-образом» личности. Сюда входит: субъективное описание своих физических данных, внешности (высокий, статный, сильный, приятный, привлекательный); фактическое описание своих

физических данных (блондин, рост, вес, возраст, инвалид); пристрастия в еде (сладкоежка), вредные привычки (люблю пиво).

Рефлексивное «Я» (личностная идентичность) подразумевает то, какими себя видят респонденты и воспринимают в части своих личностных характеристик и индивидуальных отличий от других, и включает в себя два показателя: 1) персональная идентичность: личностные качества, особенности характера, описание индивидуального стиля поведения (обидчивый, злопамятный, добрый, искренний, общительный, настойчивый, вредный, нетерпеливый), персональные характеристики (имя, кличка, знак зодиака); эмоциональное отношение к себе (я – звезда, я – супер, я – клёвый, я – моральный урод); 2) глобальное, экзистенциальное «Я»: утверждения, которые глобальны и которые недостаточно проявляют различия одного человека от другого (человек разумный, моя сущность).

Социальное «Я» (социальная идентичность) – социальное определение того, кем являются респонденты в части вхождения в ту или иную социальную группу. Социальная идентичность работает в двух направлениях – группы, к которым относятся или стремятся себя отнести, показывают и подсказывают какими они должны быть для того, чтобы оставаться в этих группах, и определение того, кем они не являются, то есть к каким группам они не относятся: прямое обозначение пола (юноша, девушка); сексуальная роль (любownik, любовница); учебно-профессиональная ролевая позиция (школьник, студент, учусь в институте, банкир, специалист); семейная принадлежность (дочь, сын, брат, жена) либо через указание на родственные отношения («люблю свою семью», «у меня много родственников»); этническо-регио-

нальная идентичность (русский, гражданин, россиянин) и локальную, местную идентичность (из Воронежа, Острогожска, сибирячка); мировоззренческая идентичность (христианин, атеист, верующий); групповая принадлежность (рэпер, коллекционер, член общества).

Таким образом, первокурсники в большей степени, склонны характеризовать себя с точки зрения своего внешнего вида (привлекательный, красавчик, сексуальная, качок, пампушечка, стильная, страшная и т.д.), с точки зрения социальных ролей (студент, дочь, крестница, верная подруга и т.п.), а также склонны описывать свои личностные характеристики (добрая, впечатлительная, ответственная, умная, ранимая, злопамятный, экономный, вредный, отзывчивая, настойчивый и т.п.).

Сравнительный анализ результатов диагностики кризиса идентичности показал, что у респондентов РЮ доминирует «проблемная идентичность» (4,20), далее – социальное «Я» (3,65), физическое «Я» (3,40) и рефлексивное «Я» (2,50). У респондентов ПЮ доминирует рефлексивное «Я» (6,30), физическое «Я» (5,65), социальное «Я» (4,00), перспективное «Я» (3,95) и деятельное «Я» (3,25). Также необходимо отметить, что проблемная идентичность (я ничто, не знаю, кто я, не могу ответить на этот вопрос) встречается лишь среди респондентов первокурсников, также как и ситуативное состояние (переживаемое состояние в настоящий момент).

Математико-статистическая обработка данных осуществлялась с помощью программы SPSS с применением критерия Манна-Уитни, который применяется к независимым выборкам. Критические значения для выборки 40 человек представлены в таблице 3 [6].

Таблица 3.

Критические значения для N = 40 человека

U _{кр}	
1	2
p ≤ 0,01	p ≤ 0,05
114	138

Анализ результатов математико-статистической обработки данных методики диагностики кризиса идентичности респондентов показал, что результаты тестирования респондентов ПЮ превосходят результаты тестирования испытуемых РЮ по уровню выраженности «Материального Я» ($U_{\text{эмп}} = 83$; $p \leq 0,01$), «Физического Я» ($U_{\text{эмп}} = 86,5$; $p \leq 0,01$), «Деятельного Я» ($U_{\text{эмп}} = 57,5$; $p \leq 0,01$), «Перспективного Я» ($U_{\text{эмп}} = 49$; $p \leq 0,01$), «Рефлексивного Я» ($U_{\text{эмп}} = 34$; $p \leq 0,01$) и «Проблемная идентичность» ($U_{\text{эмп}} = 70$; $p \leq 0,01$), то есть практически по всем показателям, за исключением «Социального Я» и «Ситуативного состояния», где значимых различий не выявлено. Также необходимо отметить, что по шкале «Коммуникативное Я» полученное эмпирическое значение ($U_{\text{эмп}} = 119$; $p \leq 0,05$) находится в зоне неопределенности, то есть уже можно отклонить гипотезу о недостоверности различий, но еще невозможно принять гипотезу об их достоверности.

Результаты наблюдения и беседы со студентами позволяют определить характерные признаки несформированной идентичности: неадекватность самооценки; утрата перспективы; рост пессимизма; изменение социальной активности; появление бескомпромиссных суждений и социально-агрессивного поведения. Данные проявления порождают такие эмоциональные состояния, как страх, тревога, депрессия, эмоциональная нестабильность, апатия, упадок сил, нежелание что-либо делать, растерянность, агрессия, раздражительность, обидчивость и мн. др.

В соответствии с вышесказанным важно определить пути преодоления кризиса идентичности и предотвращение личностного разлома, утраты смысла жизни, духовного и нравственного опустошения. В контексте рассматриваемой проблемы можно использовать пример социальной активности личности, которая выступает как форма достижений и самоутверждения и приводит к изменению

самой личности и всей социальной ситуации. Большое значение имеют все виды социальной активности личности. Активность в форме альтруистической деятельности, когда студент включается в происходящие вокруг него процессы (например, многие юноши и девушки помогают пожилым людям, ведут волонтерскую работу, являются донорами, оказывают помощь в поиске пропавших людей, проявляют заботу о бездомных животных, принимают участие в уборке парков, скверов, восстанавливают детские площадки и выполняют другую подобную деятельность) порождает ощущение своей нужности людям, росту собственной значимости, изменению отношения к самому себе, социальному взрослению. Большое значение имеет и образовательная активность студентов, включающая: участие в олимпиадах, конкурсах, научных конференциях, проектно-исследовательской деятельности, форумах, посещение мастер-классов, что придает смысл жизни, наполняет её интеллектуально-нравственным содержанием.

Социальная активность, рост социальной ответственности, бескорыстная помощь помогают студенту приобрести индивидуальную идентичность.

В заключении хочется еще раз подчеркнуть важность юношеского периода развития, выступающего основополагающим в формировании идентичности личности. При этом, личность, опирающаяся в своем развитии на нравственные ценности и смыслы жизни, принимающая на себя ответственность за свою жизнь и готовая рисковать – легче адаптируется, в том числе и к студенческой жизни, активнее преодолевает кризис своей идентичности, обретая новые статусы.

Выводы.

В заключении подведем итоги и обозначим основные результаты в контексте обсуждаемой проблемы. Во-первых, отметим, что у респондентов выпускных курсов самооценка более адекватная, чем у респондентов первокурсников. Это характеризует активный процесс интериоризации социального в индивидуальное и, вместе с тем, его незавершенность у первокурсников, и, практически сформированный показатель индивидуальной идентичности, у выпускников.

Во-вторых, у респондентов РЮ доминирует «проблемная идентичность», у респондентов ПЮ доминирует рефлексивное «Я» - личностная идентичность.

Проблемная идентичность встречается лишь среди респондентов первокурсников, также как и ситуативное состояние студентов и характеризует незавершенный этап самосозидания идентичности.

Необходимо отметить, что значительная доля респондентов – выпускных курсов имеют выраженную идентичность таких компонентов, как семейный, деятельный, материальный, перспективный, а так же идентичность с профессиональными группами. В этом случае можно говорить о сформированной идентичности, включающей индивидуальный образ себя по отношению к окружающему

миру, возможность качественно решать, возникающие трудности и, самое главное, служит показателем преодоления кризиса идентичности.

Однако те студенты, которые имеют невыраженную идентичность с профессиональными группами, говорит о недостаточной готовности выпускников к профессиональной деятельности в неустойчивых социокультурных условиях современного общества.

В качестве помощи в преодолении кризиса идентичности предлагается организовать условия для реализации социальной активности личности.

СПИСОК ЛИТЕРАТУРЫ:

1. Абельс Х. Интеракция, идентичность, презентация: Введение в интерпретативную социологию. – СПб.: Алетей, 2000.
2. Акимов И.А. Некоторые проблемы формирования социокультурной идентичности в условиях современной России // Организация работы с молодежью в транзитивном обществе: проблемы и перспективы: Мат. междунар. науч. практич. конф. (24–25 сент. 2004 г.). – Воронеж: Центрально Черноморское кн. изд во, 2004.
3. Карабанова О.А. Возрастная психология: конспект лекций / О.А. Карабанова. – М.: Айрис-пресс, 2005. – 240 с.
4. Козлов В.В. Интегративная психология: пути духовного поиска, или освящение повседневности / В.В. Козлов. – М.: Психотерапия, 2007. – 528 с.
5. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб.: Питер, 2003. – 351 с.
6. Наследов А.Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных / А.Д. Наследов. – СПб.: Речь, 2013. – 392 с.
7. Роджерс К. Взгляд на психотерапию: Становление человека: пер. с англ. / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 1998. – 480 с.
8. Самойлик Н.А. Типология подходов к выделению дефиниций кризиса идентичности / Н.А. Самойлик // Молодой ученый. – 2010. – № 12 (23). – Т. 2. – С. 70-73.
9. Смирнов С.А. Антропология перехода. – Режим доступа: <http://antropolog.x99.ru/doc/persons/smironov/smironov2>.
10. Тест «Кто Я?» М. Куна, Т. Макпартленда, модификация Т.В. Румянцевой // Румянцева Т.В. Психологическое консультирование: диагностика отношений в паре / Т.В. Румянцевой. – СПб.: Речь, 2006. – С. 82-103.
11. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 368 с.
12. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон. – М.: Флинта: МПСИ: Прогресс, 2006. – 352 с.
13. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Эриксон. – СПб.: Речь, 2000. – 276 с.

№56/2021

Norwegian Journal of development of the International Science

ISSN 3453-9875

VOL.3

It was established in November 2016 with support from the Norwegian Academy of Science.

DESCRIPTION

The Scientific journal “Norwegian Journal of development of the International Science” is issued 24 times a year and is a scientific publication on topical problems of science.

Editor in chief – Karin Kristiansen (University of Oslo, Norway)

The assistant of the editor in chief – Olof Hansen

- James Smith (University of Birmingham, UK)
- Kristian Nilsen (University Centre in Svalbard, Norway)
- Arne Jensen (Norwegian University of Science and Technology, Norway)
- Sander Svein (University of Tromsø, Norway)
- Lena Meyer (University of Gothenburg, Sweden)
- Hans Rasmussen (University of Southern Denmark, Denmark)
- Chantal Girard (ESC Rennes School of Business, France)
- Ann Claes (University of Groningen, Netherlands)
- Ingrid Karlsen (University of Oslo, Norway)
- Terje Gruterson (Norwegian Institute of Public Health, Norway)
- Sander Langfjord (University Hospital, Norway)
- Fredrik Mardosas (Oslo and Akershus University College, Norway)
- Emil Berger (Ministry of Agriculture and Food, Norway)
- Sofie Olsen (BioFokus, Norway)
- Rolf Ulrich Becker (University of Duisburg-Essen, Germany)
- Lutz Jäncke (University of Zürich, Switzerland)
- Elizabeth Davies (University of Glasgow, UK)
- Chan Jiang (Peking University, China) and other independent experts

1000 copies

Norwegian Journal of development of the International Science

Iduns gate 4A, 0178, Oslo, Norway

email: publish@njd-iscience.com

site: <http://www.njd-iscience.com>